

D 2643

BOREC

6-7 JUNIJ-JULIJ
1979

BOREC
YU ISSN
0006-7725

BOREC 6-7/1979 ★ XXXI

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Sušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203; telefon: n. c. 320-477, interna 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Revija Borec izhaja ob finančni pomoči Kulturne skupnosti Slovenije

Vsebina

- 321 **Dr. Cene Logar:** Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja
- 335 **Dr. France Škerl:** Delovanje varnostno obveščevalne službe
- 362 **Niko Goršič:** Navzgor, pesem
- 363 **France Križnar:** Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945
- 381 **Lojze Krakar:** Civilizacija, pesem
- 382 **Neznani kitajski pesnik:** Himna padlim
- 383 **Ivan Križnar:** Trebče pri Podsredi
- 392 **Benjamin Gracer:** Alkimija Krajnca, pesem
- 393 **Janez Kos:** Zločinci v nacionalnih krinkah...
- 396 **Franci Lakovič:** Leži, leži ravno polje, pesem
- 397 **Emil Cesar:** Zadnje pismo dr. Ivana Hribarja
- 404 **Lojze Krakar:** Groza, pesem

Politični razgledi

- 405 **Florijan Laimiš:** Desni ekstremizem v ZR Nemčiji

Likovna umetnost

- 409 **Iztok Durjava:** Nikolaj Pirnat — umetnik in revolucionar
- 412 **Črtomir Šinkovec:** Črna kolona, pesem

Književnost — ocene

- 413 **Dušan Željeznov:** Drago Vončina: Kronika šolstva med NOB v Beli krajini
- 414 **Dušan Željeznov:** Pogovori z rabljem
- 415 **Peter Hribar:** Partizansko lutkovo gledališče
- 415 **Peter Hribar:** Leta upanja in leta umiranja

Bibliografija

- 416 **V oceno smo prejeli**

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45772, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celotna naročnina znaša 100 dinarjev, polletna 50 dinarjev. Za inozemstvo 140 dinarjev. Posamezna številka 10 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Cene Logar

Mednarodni okvir našega narodnoosvobodilnega boja

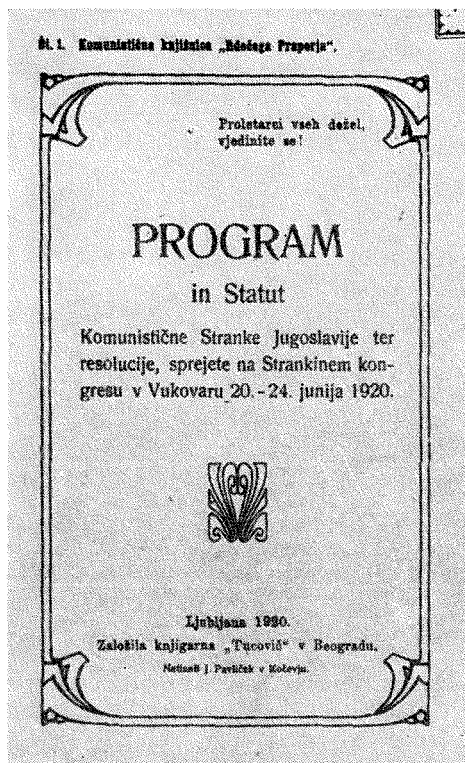
V prejšnji številki revije Borec je bil pomotoma objavljen začetek in konec tega članka, srednji del pa je ostal neobjavljen. Zato napako popravljamo in objavljamo nadaljevanje, ki spada na 259. stran prejšnje številke za odstavkom, ki se končuje z besedami: »in vseh demokratičnih sil boja proti fašizmu.« V naslednji številki bomo članek objavili do konca. Vse bralce revije naprošamo, da nam neljubi spodrsrljaj oprostijo.

Uredništvo

Na osnovi izkušenj francoske komunistične partije, ki je že pred tem kongresom postavila široko osnovo za sodelovanje ne le s socialistično stranko, pač pa s celo vrsto drugih delavskih in buržoaznih demokratičnih strank in organizacij, je VII. kongres Kominterne dal pobudo za široko fronto proti fašizmu in proti vsemu prejšnjemu sektašenju, pobudo za *ljudsko fronto* vseh delavskih in demokratičnih strank ter organizacij v kapitalističnih državah. Postavljena je bila linija *nove taktike* v borbi proti imperializmu: *sodelovanje komunističnih partij z vsemi nekomunističnimi delavskimi strankami in demokratičnimi buržoaznimi strankami in organizacijami, sodelovanje s kmečkimi množicami, inteligenco ter malomeščanskimi strankami in organizacijami. To je poslej platforma Kominterne v borbi proti imperializmu, ki je osnova še danes vsem komunističnim partijam.*

Tako so na iniciativo Kominterne in po vzgledu francoske ljudske fronte nastajale ljudske fronte po vseh deželah, kjer se je vodila ogorčena borba med imperikalizmom in proletariatom, povsod na pobudo komunističnih partij teh dežel. Ena izmed glavnih nalog je bila poslej odprava razcepljenosti delavskega razreda na različne med seboj celo sovražne stranke. To je bil prvi pogoj za formiranje enotne ljudske fronte proti fašizmu. Drugi pogoj je bil prebitje sektaške izoliranosti komunističnih partij nasproti drugim demokratičnim silam ljudstva, srednjim slojem in sploh malomeščanskim množicam, skratka nasproti vsem, ki so se čutili ogrožene od fašistične diktature, zaradi izgube demokratičnih pravic.

Prva partija, ki je prišla v situacijo, da je morala prebiti staro sektašenje, je bila komunistična partija Francije, zato ker je po prihodu Hitlerja na oblast v Nemčiji poskušal tudi francoski fašizem z oboroženim pučem februarja 1943. leta, da bi tako likvidiral buržoaznodemokratične pravice velike francoske revolucije in udaril po proletariatu. Francoska partija skupno z drugimi demokratičnimi partijami in organizacijami je ta puč preprečila. Na osnovi tega iskustva o nevarnosti fašizma v njihovi deželi pa je takoj pristopila k zbiranju vseh socialističnih in de-

Program in statut KPJ ter resolucije, sprejete na strankinem kongresu v Vukovaru 20.—24. julija 1920.

mokratskih sil. Tako je končno ljudska fronta v Franciji obsegala 60 partij in družbenih organizacij, med njimi ne le vse delavske partije, pač pa tudi levoburžoazno stranko radikalov. To je bila dejansko široka *ljudskodemokratska fronta, fronta svobode, dela in miru*. Njen program, na katerem so se te sile združile, ni bil le boj proti fašizmu, pač pa tudi boj za *socialne pravice delavskega razreda in sploh delovnih ljudi*.

Francoska ljudska fronta ne le da je imela učinkovit uspeh v zaježitvi francoskih fašistov, pač pa je imela enak uspeh tudi na področju *socialnih pravic in pridobitev delovnega ljudstva*. Skrajna francoska reakcija je trepetala pred njo.

VII. kongres Kominterne je prav na osnovi izkustev francoske in tudi španske ljudske fronte napravil odločne ukrepe proti staremu sektašenju komunističnih partij, ki so se potem na ta način začele izvlačiti iz svoje izolacije. Na osnovi posplošitve izkustev francoske in španske komunistične partije je bila na tem kongresu Kominterne formirana *strateška in taktična linija* komunističnega gibanja v novi etapi, v etapi imperializma, ko se je zaradi vedno hujših razrednih nasprotij začela polasčati oblasti skrajna reakcija — *fašizem*. Na osnovi dotedanjih izkušenj in njih analize je kongres izoblikoval *strategijo in taktiko enotne delavske fronte kot jedra še širše ljudske fronte*. Vlado ljudske fronte je smatral za *prehodno obliko* od oblasti finančnih in industrijskih monopolov k *diktaturi proletariata*.

Različne oblike ljudske fronte niso nastale le v Franciji in Španiji, pač pa v celi vrsti evropskih držav, kjer so bile ogrožene demokratične pravice, v Latinski Ameriki in drugod. Na Kitajskem je že leta 1937 nastala pod vodstvom komunistične

partije Kitajske narodna fronta, toda ne le za obrambo demokratičnih pravic, pač pa že tudi proti japonskemu okupatorju. Tu boj že ni imel več le značaja obrambe demokratičnih pravic, pač pa predvsem socialnih in izгона okupatorja iz dežele.

Ta boj za demokratične, socialne in narodnoosvobodilne cilje je svetovnemu proletariatu dala že do začetka II. svetovne vojne bogate izkušnje združevanja — pod vodstvom komunističnih in drugih delavskih partij — širokih ljudskih množic za obrambo demokratičnih pravic, ki jih je zaradi svojega vedno bolj ogroženega položaja morala buržoazija likvidirati, istočasno pa tudi za socialne pravice delovnega ljudstva. In ko je potem fašizem prešel v oborožen napad in osvajanje celih držav v Evropi, kar naj bi bilo osnova za končni napad na Sovjetsko zvezo, se je posrečilo komunističnim partijam to enotnost delovnih in demokratičnih množic v boju za demokratične in socialne pravice združiti še z *narodnoosvobodilnimi gibanji* proti fašističnim okupatorjem v okupiranih ozemljih evropskih buržoaznih držav. Za časa druge svetovne vojne je bil ta narodnoosvobodilni boj istočasno tudi *demokratično-socialne revolucije*, ki so pripeljale po vojni do nastanka *držav ljudskih demokracij* v Evropi in Aziji, do novih oblik držav, do *nove oblike diktature proletariata*. Med te države sodi tudi Jugoslavija.

Na VII. kongresu Kominterne avgusta meseca 1935. leta je imel glavni referat o analizi fašizma in o strategiji in taktiki borbe delavskega razreda proti njemu tov. *Dimitrov*. Fašizem je označil kot odkrito teroristično diktaturo najbolj reakcionarnih, najbolj šovinističnih elementov finančnega kapitala. Tako je fašizem označil in analiziral že XII. plenum izvršnega komiteja Komunistične internacionale. *Dimitrov* nadaljuje: Najbolj reakcionarna vrsta fašizma je fašizem nemškega kova, ki sam sebe predržno imenuje nacionalni socializem, čeprav ničesar skupnega nima s socializmom. Nemški fašizem nastopa kot udarna pest mednarodne protirevolucije, kot glavni nosilec imperialistične vojne, kot pobudnik križarskega pohoda proti Sovjetski zvezi, veliki domovini delovnih množic vsega sveta. Fašizem ni nadrazredna oblast niti oblast drobne buržoazije, kot so ga proglašali socialisti in laburisti, niti oblast lumpenproletariata nad finančnim kapitalom. *Fašizem je oblast finančnega kapitala samega*. To je organizacija za teroristično obračunavanje z delavskim razredom in revolucionarnim delom kmetov in inteligence.

Dimitrov nadaljuje, da je prav proglašenje fašizma kot oblasti drobne buržoazije ali lumpenproletariata bila tista nevarna krinka, ki je omogočila fašizmu potegniti za seboj v krizi iztirjene množice drobne buržoazije in celo nekatere dele najbolj zaostalih plasti proletariata, ki nikdar ne bi sledile fašizmu, če bi razumele njegov resnični razredni značaj in njegovo pravo naravo. Nastajanje fašizma in fašistična diktatura sama si navzemata v različnih deželah različne oblike, odvisno od zgodovinskih, socialnih in gospodarskih pogojev, od mednarodnega položaja vsake izmed teh dežel.

Kjer fašizem nima množične podpore ljudstva, si ne upa odpraviti parlamentarizma in demokratičnih pravic, ki jih je priborila buržoaznodemokratična revolucija. V deželah pa, kjer se vladajoča buržoazija boji bližnjega izbruha revolucije, uvede fašizem svoj neomejeni politični monopol. To pa bodisi takoj bodisi postopoma z vedno večjim terorjem in obračunavanjem z vsemi konkurentnimi strankami in grupami. Najjasnejši primer za to imamo v Italiji in Nemčiji. Fašizem torej navadno pride na oblast po ostrem boju s starimi buržoaznimi strankami ali samo delom teh strank, ki pač branijo buržoazno demokracijo. Kdor ni zmožen, da se za časa boja fašizma za oblast bori proti reakcionarnim ukrepom buržoazije in proti lastnemu fašizmu, ta ni zmožen preprečiti fašizma, nasprotno, ta mu lajša njegovo zmago.

NOVA LJUDSKA PRAVICA

TEDNIK ZA GOSPODARSTVO, PROSVETO IN POLITIKO

Leto I.

Pojavlja se vsak petek na naslov: »Nova Ljudska pravica«, Zagreb, Politični prodaj 61. 548.
Izjaka začasno vsak drugi petek. — Letna naročnina 24.— Dina.

Štev. 1.

Nova Ljudska pravica

Ni treba posebej pisati o tem, čemu smo izšli z »Nove Ljudske pravice«. Vsi veste, kako nam je potrebno in za kaj nam je potrebna. »Nova Ljudska pravica« je list delovnih delovnih ljudi mesta in vasi. Taka mora ostati in koristi delovnega ljudstva na kmetih in v mestih so njena program. Zato je tudi izšla.

Pisati pa nam je treba na tem mestu o nečem drugem.

Vojna

je zajela milijone in milijone delovnih ljudi. To je vojna med vesoljem, ki hočejo manevrati do bit svet in dobitke. To je vojna za kolonije, za svetovno politiko in v gospodarsko nadziru, za gospodarstvo nad morji, za vplive in nadvladati nad majhnimi narodi in državami, za letišča, zrakoplove, tudi, kosa tidi, ter živili tidi. To je torej vojna, s katero delovni ljudje, kmetje, delavci itd.

Za Zvezo delovnega ljudstva

Delovno ljudstvo Slovenije se je pod vsaki diktatorski režim borilo za narodno svobodo in socialne pravice svojega naroda. Toda ta borba ni bila dovolj uspešna, ker je bilo delovno ljudstvo zaprejeno v razne skupine in gibanja. V večini njih jih vodstvo so sedeli razni gosposki in veleposredniški elementi, ali pa oportunisti, ki so se ključali bogorajski centralistični gospodi in odvajali svoje pristave od resnične borbe, za interese delovnih ljudi se pa ni skrbelo. Borili so se proti vasi, ki združiti delovnega ljudstva. Razsejanost delovnih slojev na eni strani in gospodsko vodstvo v organizacijah na drugi strani, je dovela delovno ljudstvo v popolno brezpravnost.

Pa let iztekli preteklih let in neuporabi, ki jih je doživela zlasti kmetijsko delovno ljudstvo, je priložilo spoznanja, da se mo za ostreji gospodarski varstven.

z pomočjo demagoške in nosilje.

Taka Zveza delovnega ljudstva je postala dejstvo. Sestavljajo jo delavci, kmetje, obrtniki in delovni izobraženci. Z. D. L. S. je potreben zato, da združi vse delovne sloje v enotno organizacijo in da vodi delovno ljudstvo v borbi za mir, kruh in svobodo.

Zveza delovnega ljudstva ni dokončno oblikovana stranka, kajti ona kot enota se ne nastaja. Nastaja po združitvi raznih političnih skupin kmetičkega in delovnega gibanja. Dokončno bo oblikovana, ko organizacije obliže in program Z.D.L.S. bodo kongres, ki se je pripravlja.

Zveza delovnega ljudstva je organizacijska enota, v katero se združujejo razne politične skupine kmetičkega in delovnega gibanja. Povezale so se v enotno organizacijo, da bodo z zdru-

dje pa se bodo v svojih zahtevah, med drugim tudi pri skupnih političnih vprašanjih pa podpirali skupnega vodstva glavnega odbora, v katerem bodo zastopniki vseh delovnih ljudi.

Pred pristajke Z. D. L. S. se postavljajo velike in teške naloge. Zveza delovnega ljudstva, je treba spopadati, organizirati, to se pravi vse pristaje povezati v organizacijske enote, izgraditi je treba vsake, občinske, krajevske in mestne organizacije in izvoliti odbore. Temelj organizacije na delu je vas, v mestu pa okrog.

Pravda narod si je svoje pravice v dolgotrajni borbi z vojniki in drugimi izvajati v veliki meri priporočil. Slovenski narod, ki se smatra enotno pravico, stalnim nasledom Jugoslavije, se bo v Zvezi delovnega ljudstva razvnela politična borba svoje pravice.

Nova Ljudska pravica, ilegalno glasilo partije januar—marec 1941

Dimitrov dalje poudarja, da so se voditelji socialne demokracije potuhnili in so skrivali pred množicami pravi razredni značaj fašizma ter niso pozivali v boj proti vedno bolj reakcionarnim ukrepom buržoazije. Zato nosijo veliko zgodovinsko odgovornost, da je fašizem v celi vrsti dežel premamil znaten del delovnih množic in jih dobil na svojo stran. Tako te množice niso videle v fašizmu najbolj krvoločnega finančnega razbojnika, svojega najhujšega sovražnika, zato so mu nasledale, niso se borile proti njemu, pač pa z njim proti proletariatu.

Fašizmu se je posrečilo pritegniti mase, ker je demagoško apeliral na njihove posebno pereče potrebe in zahteve. Nemški fašisti, ki so sluge težke buržoazije in smrtni sovražniki socializma, se masam prikazujejo kot socialiste in svojo polastitev oblasti kot revolucijo. To delajo zato, ker skušajo izrabiti vero v revolucijo in težnjo po socializmu, ki živi v srcih širokih množic Nemčije. Pri tem poudarjajo parole, ki so najbolj mamljive za politično nezrele mase v določenem trenutku: v Nemčiji — splošna blaginja hodi pred osebno blaginjo« itd.

Fašizem prihaja na oblast kot stranka naskoka proti revolucionarnemu proletariatu, proti razburkanim ljudskim množicam, skratka: fašizem je najbesnejša ofenziva kapitala na delovne množice, fašizem je najbolj nebrzdani šovinizem, fašizem je osvajaška vojna. Fašizem je besna reakcija in protirevolucija, fašizem je najhujši sovražnik delavskega razreda in vsega delovnega ljudstva.

Kjer pride fašizem na oblast, polni koncentracijska taborišča z najbolj zavednimi pripadniki delavskega razreda, delovnega ljudstva nasploh, demokratov, kar pomeni njihovo smrt. Na stotisoče teh ljudi je že dalo svoja življenja v Nemčiji, na Poljskem, v Italiji, Avstriji, Bolgariji, Jugoslaviji.

Ali je zmaga fašizma neizbežna, se sprašuje Dimitrov. Ne, ni. Fašizem je mogel priti na oblast, ker je bil delavski razred razcepljen, neenoten, ker je del njega pod vodstvom socialne demokracije sodeloval z buržoazijo, ko je prešel v napad. Komunistične partije pa niso bile dovolj močne, da bi same povedle ljudske množice v boj proti fašizmu. Če avstrijski in nemški proletariati leta 1918 ne bi šel za socialno demokracijo in njenimi voditelji, pač pa za Leninom, danes ne bi bilo fašizma niti v Italiji niti v Nemčiji niti na Poljskem, Madžarskem, na Balkanu. Na oblasti bi že davno bil delavski razred. Da bi nemški delavski razred preprečil zavzetje oblasti fašistom, bi moral formirati enotno protifašistično proletarsko fronto, da bi prisilila voditelje socialne demokracije, da ustavijo pohod proti komunistom in da sprejmejo številne predloge komunistične partije za skupni boj proti fašizmu. Španski socialisti so bili dolgo na oblasti, pa se niso povezali v skupno fronto vseh delavskih strank in organizacij, niso zaplenili veleposestev in jih razdelili kmetom, da bi jih pritegnili v revolucijo, niso se borili za samoodločbo Kataloncev in Baskov, niso nastopili proti fašističnim elementom in organizacijam.

Fašizem je torej zmagal tudi zato, ker je bil proletariati *odtrgan od svojih naravnih zaveznikov*, kmetov, poljedelskih delavcev na veleposestvih. Zmagal je tudi zato, ker se mu je zaradi demagoških gesel posrečilo pridobiti na svojo stran *mladino*, katero je socialna demokracija odvajala od razrednega boja, revolucionarni proletariati pa ji ni posvečal dovolj pažnje.

Da je prišel fašizem na oblast, je bilo torej mogoče tudi zaradi cele vrste *napak*, ki so jih delale komunistične partije, zaradi česar se ni mogel razviti široki in enotni boj proti fašizmu. Partije so podcenjevale nevarnost fašizma v Nemčiji, češ: Nemčija ni Italija, Nemčija je dežela proletariata, v deželah klasične buržoazne demokracije ni mogoč fašizem. Eden izmed voditeljev nemške komunistične partije je pred prihodom fašizma na oblast izjavil: »Kadarkoli bi že prišlo Hitlerjevo »tretje cesarstvo«, bi bilo to le meter in pol pod zemljo, nad njim pa zmagovita delavska oblast«. Nemški komunisti so podcenjevali užaljeno narodno zavest in upor proti Versaillesu, lahkomišlno so gledali na omahovanja kmetov in drobne buržoazije, zakasnili so s programom socialne in narodne osvoboditve.

O vseh teh napakah, nadaljuje Dimitrov, govorimo ne zato, ker smo od življenja ločeni zgodovinarji, pač pa zato ker smo borbeni aktivisti delavskega razreda, ki smo dolžni odgovoriti na vprašanje milijonov delavcev: kako preprečiti fašizem. Fašizem je mogoče preprečiti: to odvisi od nas samih, od delavcev, kmetov, od vsega delovnega ljudstva, predvsem seveda od borbene aktivnosti delavskega razreda samega, od njegove enotnosti, od njegove povezave s kmeti in drobno buržoazijo in inteligenco. Enako odvisi od enotne in močne revolucionarne delavske partije, ki zna pravilno zbirati sile za borbo proti fašizmu, ki zna pridobiti za boj kmete in drobno buržoazijo ter inteligenco, ki je čuječna ter sposobna pravočasno povesti te množice na čelu s proletariatom v akcije proti fašizmu.

Fašizem je diktatura buržoazije, okrutna, toda negotova oblast. On nesoglasja v buržoaznem taboru še bolj zaostruje, ko jih hoče odstraniti. Fašistična stranka ne more dolgo ohraniti monopola oblasti, ker ne more odpraviti razredne družbe, kot se je to zgodilo v Sovjetski zvezi. Njegova protikapitalistična demagogija se neprestano razkrinkava ob bogatenju monopolistične buržoazije, zato raste mržnja širokih delovnih množic proti njemu, narašča revolucionarnost ter nastaja vedno večja možnost za enotno fronto proti fašizmu. Vsa ta nasprotja mora delavski razred znati izkoristiti, pri tem pa seveda ne sme misliti, da se bo fašizem zaradi njih zrušil kar sam: le revolucionarna aktivnost delavskega razreda bo pomagala izkoristiti konflikte v buržoaznem taboru, le tako bo mogoče fašistično diktaturo zrušiti.

SPERANS:

RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA

NAŠA ZALOŽBA

LJUBLJANA 1939

Sperans (Edvard Kardelj) »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, knjiga, ki je izšla leta 1939 in na katere veliki pomen poudarja avtor pričujočega sestavka

Prav vsi zločini fašistov na oblasti ter njihovi poskusi, da bi prišli na oblast tudi v drugih deželah, so omogočili pokret enotne proletarske fronte proti fašizmu v širokih mednarodnih dimenzijah. Predvsem v deželah, ki jih nemški in italijanski fašizem neposredno ogrožata, npr. v Franciji, kjer je zato nastala ljudska fronta. Po vseh kapitalističnih deželah postaja vse močnejša potreba po enotni fronti, delavski razred pričinja delovati na nov način, na širši socialni podlagi. Komunistične partije povsod dajejo iniciativo za enotno fronto, komunisti so na čelu te borbe v okviru svojih narodov, zato njihov ugled tudi neprestano raste, oni neprestano prikazujejo, da razredno sodelovanje z buržoazijo, kakršno je npr. sodelovanje socialne demokracije, vodi nujno do poraza naprednih sil, demokracije, socializma, do zmage reakcije, protirevolucije, fašizma. Na osnovi tega izkustva se tudi socialna demokracija že diferencira na pristaše skupne borbe proti glavnemu razrednemu sovražniku — fašizmu in na pristaše sodelovanja z buržoazijo.

To so osnovne misli tov. Dimitrova v njegovem referatu na VII. kongresu Kominterne avgusta 1935. leta. V tem referatu so podana *vsa osnovna stališča tega kongresa za strategijo in taktiko borbe delavskega razreda proti imperializmu in predvsem proti fašizmu*. Zato smo jih tudi nekoliko podrobneje navedli. To smo storili predvsem zato, da bo popolnoma jasen okvir *naše narodnoosvobodilne borbe, ki je bila le del celotne borbe, katero je vodila Kominterni, katere najzvestejši član je bila naša jugoslovanska in slovenska partija*. Podana so ta stališča tako, kot jih je izrekel Dimitrov na tem kongresu Kominterne in kakršna je Kominterni tedaj brez rezerve zastopala, torej neglede na to, ali so popolnoma pravilna, ali je torej popolnoma točno, da je bila socialnodemokratska partija Nemčije edina kriva, da ni prišlo v Nemčiji do enotne fronte med njo in komunistično partijo Nemčije, ki bi brez dvoma onemogočila prihod Hitlerja na oblast, ali pa je krivda tudi kje drugje, v KPN ali celo izven nje in nad njo, v Kominterni, pri Stalinu. Ta stališča so, takšna kot so tu navedena, tedaj pač delovala po vsem svetu, v vsej Kominterni

brez izjeme, torej tudi v komunistični partiji Jugoslavije in enako kmalu nato nastali komunistični partiji Slovenije.

Ta stališča pa v Kominterni in na njenem VII. kongresu niso padla izpod neba, pač pa so bila *konkretizacija leninistične ideologije*, torej ideologije, ki jo je na osnovi marksizma za tedanje razmere razvil Lenin in na osnovi njegove ideologije dalje razvijal in v poenostavljeni obliki podajal Stalin. Stalinova dela so bila tedaj nesporni vademecum za vse komuniste, za vso Kominterno, torej tudi za KPJ, za KPS in za vse njune člane in posebno še za ideologe.

Da bo še jasneje vidno, da so ta stališča le konkretizacija Leninove in Stalinove ideologije, navajamo nekaj *osnovnih stališč* iz njunega nauka, ki so najenostavnejše izražena v Stalinovih Vprašanjih leninizma, predvsem v Temeljih leninizma. Navedli bomo stališča o vseh glavnih vprašanjih, ki se tičejo navedenih stališč VII. kongresa Kominterne in naše narodnoosvobodilne borbe.

Ker je osnovno stališče Kominterne, da more voditi borbo proti imperializmu in torej proti fašizmu delavski razred na čelu s svojo partijo, kateri je ideologija marksizem-leninizem, zato je bilo osnovno stališče tako za Lenina kot za Stalina, da »more samo tista stranka, ki jo vodi avantgardna teorija, igrati vlogo avantgarde« (Lenin, Kaj delati?); torej marksizem-leninizem. Ker je bila na VII. kongresu Kominterne posplošena izkušnja francoske ljudske fronte pojmovana kot ena izmed stopenj socialistične revolucije, v kateri naj proletariat povede vse delovno ljudstvo na oblast, zruši diktaturo buržoazije, torej diktaturo manjšine na večino, in uvede začasno eno izmed oblik diktature proletariata, torej diktaturo večine nad manjšino, zato je važno pokazati vsaj v glavnem, kako je tedaj marksizem-leninizem, ki je bil in je ideologija naše partije in naših partijskih voditeljev in ideologov, pojmoval *proletarsko revolucijo*.

Osnovno pojmovanje proletarske revolucije: Zaostrovanje revolucionarne krize v imperialističnih in sploh kapitalističnih deželah kopiči eksplozivne elemente na notranji proletarski fronti v metropolah, pospešuje naraščanje delavskega razreda ter pelje delovne množice v proletarsko revolucijo (Lenin, Imperializem). Imperializem spreminja kapitalizem v svetovni sistem finančnega zaslužnjevanja, s tem pa tudi vedno bolj pogloblja delitev dežel na izrabljajoče metropole in na izrabljane dežele, ki se morajo boriti za osvoboditev izpod imperialističnega tabora. Ta osvoboditev ni le v interesu proletariata teh dežel, pač pa deloma tudi v interesu buržoazije in drugih razredov (o. c.).

Neenakomeren razvoj različnih kapitalističnih dežel in drugi ekonomski faktorji vodijo do medsebojnih nasprotij in do boja za ponovno razdelitev sveta in vplivnih območij. Vse to slabi imperializem in združuje proti njemu proletarsko revolucionarno fronto ter narodnoosvobodilno, kolonialno fronto (o. c.). Iz vsega tega sledi nujnost vojn pod imperializmom ter neizogibnost koalicije med proletarsko revolucijo v Evropi ter kolonialno revolucijo na Vzhodu v enotno svetovno fronto revolucije proti svetovni fronti imperializma (o. c.).

Na VII. kongresu Kominterne so bili zaradi nastalega novega položaja v Evropi prišteti med zaveznike proletariata poleg kolonialnih narodov tudi po fašizmu ogroženi *evropski narodi* ter *narodi drugih celin*. V dobi imperializma so namreč posamezne dežele in posamezna gospodarstva prenehala obstojati kot samostojne enote, pač pa so postali člani svetovnega gospodarstva. Isto velja tudi za pogoje socialistične proletarske revolucije: danes obstoje objektivni pogoji le za revolucijo v vsem svetovnem sistemu imperialističnega gospodarstva kot zaključene celote, za svetovno proletarsko revolucijo kot rezultat razvoja protislovij v svetovnem sistemu imperializma. Ni pa nujno, da bo fronta kapitala prebita tam, kjer je industrija in

PAVLE SEDMAK
KAPLAN MARTIN
ČEDERMAC

1938
SLOVENSKA MATICA V LJUBLJANI

Pavle Sedmak (France Bevk) je v knjigi Kaplan Martin Čedermac (1938) kazal na nacionalne krivice v Slovenski Benečiji in utrjeval slovensko narodno zavest in protifašistični odpor zlasti na okupiranem Primorskem

gospodarstvo nasploh najbolj razvita, pač pa tam, kjer je veriga imperializma najslabša, kjer jo grize največ socialnih nasprotij (o. c.).

Nadaljnja važna postavka te ideologije je, da med buržoaznodemokratsko in socialistično revolucijo ne obstoji prepad, ki ju nujno loči za daljšo dobo, pač pa zaradi nasprotij, ki grizejo imperialistični sistem, mora buržoaznodemokratska revolucija v posamezni deželi preraščati v proletarsko revolucijo. To je nakazal Lenin že leta 1905 v svojem delu Dve taktiki in pozneje še v drugih delih. Podobne misli dobimo že v Marxovi Adresi, seveda mišljeno za razmere 50. let prejšnjega stoletja. Iste misli, kot smo jih navedli, so osnova tudi Stalinovega pojmovanja revolucije, ki ga je podal v Temeljnih leninizma in ki je bilo ideologija, katero je VII. kongres Kominterne le konkretiziral za tedanja leta. Ker je VII. kongres Kominterne pojmoval ljudsko fronto kot prehodno obliko od oblasti monopolov k *diktaturi proletariata*, je potrebno, da vsaj na kratko podamo osnovno pojmovanje diktature proletariata, kajti ljudska fronta je bila tudi osnova za narodnoosvobodilno vojno, ta je bila dejansko nadaljevanje in v neki meri zaključek ljudske fronte kot boja delovnega ljudstva na čelu s proletariatom in komunističnimi partijami za svojo oblast, za oblast večine nad manjšino.

Lenin pravi v Otroški bolezni: Diktatura proletariata je najbolj herojska in najbolj neusmiljena vojna novega razreda proti močnejšemu sovražniku, proti buržoaziji, katere odpor se zaradi strmoglavljenja z oblasti podeseteri. V delu Država in revolucija pa pravi: Diktatura proletariata je vlada, ki ni omejena z zakonom, ki se

opira na silo in ki uživa simpatije, pomoč delovnih eksploatiranih množic. — Stalin pravi v Temeljih leninizma: Država je stroj v rokah vladajočega razreda za dušitev odpora njegovih razrednih nasprotnikov. V tem oziru se diktatura proletariata v bistvu nič ne razlikuje od diktature vsakega drugega razreda, ker je proletarska država stroj za dušitev buržoazije. Toda tu obstoji bistvena razlika. Ta je v tem, da so bile vse dosedanje razredne države diktature izkoriščajoče manjšine nad izkoriščajočo večino, medtem ko je diktatura proletariata diktatura eksploatirane večine nad eksploatatorsko manjšino. — Proletarska revolucija mora nasilno razbiti buržoazni državni stroj in ga zamenjati z novim.

Ljudska fronta pa je imela še eno nalogo: delavske partije morajo preko nje iziti iz svoje izolacije in vezanosti le na proletariat, povezati se morajo tudi s kmeti, v njih dobiti svojega zaveznika. V toliko je *kmečko vprašanje* tudi del vprašanja diktature proletariata. Partija mora odkriti v kmetih revolucionarne možnosti zaradi njihovih življenjskih pogojev in jih uporabiti za proletarsko revolucijo, spremeniti mora eksploatirane delovne kmete iz rezerve buržoazije v zaveznika proletariata. Buržoazne revolucije na Zahodu je vodila liberalna buržoazija, zaradi svoje tedanje nerazvitosti jih ni mogel voditi proletariat. Kmeta je torej osvobodila buržoazija, zato je ostal njena rezerva, njen zaveznik proti fevdalizmu. Oktobrska revolucija pa je pridobila kmeta za zaveznika, ga odtrgala od liberalne buržoazije, ker je spoznal, da svoje ekonomske rešitve ne bo dobil od buržoazije, pač pa edino kot zaveznik proletariata. Zato so dobile komunistične partije na osnovi izkušenj ljudske fronte v Franciji tudi nalogo, da svojo izoliranost prebijajo tudi v smeri povezovanja z revolucionarnimi elementi med kmeti.

V zvezi z vse večjim ogrožanjem celih narodov s strani fašizma se je vedno ostreje postavljalo pred komunističnimi partijami tudi *nacionalno vprašanje*. To vprašanje sta Lenin in Stalin v Rusiji podrobno obdelala že pred, med in po Oktobrski revoluciji, kajti to je bilo bistveni element v fronti ruskega proletariata za osvoboditev v tej mnogonacionalni državi, kjer je bila cela vrsta narodov v položaju kolonij in polkolonij. Ko se je pojavil na oblasti fašizem, ki je imel v svojem programu podjarmljenje in uničenje celih narodov, je bilo treba te lenininske ugotovitve o nacionalnem vprašanju le konkretizirati na prilike in položaj narodov, ki so bili ogroženi po fašizmu.

V čem obstoji to novo leninsko revolucionarno osvoboditeljsko pojmovanje nacionalnega vprašanja nasproti prejšnjemu pojmovanju? Prej so nacionalno vprašanje omejevali v glavnem na »kulturne« evropske narode, niso pa se ozirali na milijonske množice kolonijalnih narodov v Aziji in Afriki. Leninizem je te civilizirane in necivilizirane sužnje imperializma povezal v enotno fronto proti imperializmu in postavil parolo, da ima vsak narod pravico do samoodločbe vse do odcepitve. Proletariat izkoriščajočega naroda mora pomagati izkoriščanim in tlačnim narodom v njihovem boju proti imperializmu. Nacionalno vprašanje more do kraja rešiti le proletariat, le proletarska revolucija, ki odpravlja vsakršno izkoriščanje. Nacionalno vprašanje je del vprašanja proletarske revolucije, del vprašanja diktature proletariata. Narodnoosvobodilna gibanja tlačnih dežel torej more proletariat izkoristiti za strmoglavljenje skupnega sovražnika proletariata in tlačnih ter eksploatiranih narodov, za strmoglavljenje imperializma. Kolonije in odvisne dežele, ki jih eksploatira finančni kapital, so velika rezerva in vir sil imperializma. Po drugi strani to eksploatiranje nujno poraja revolucionarno borbo tlačnih in odvisnih narodov proti imperializmu, in naloga komunističnih partij v razvitih deželah je, da združijo svojo borbo z narodnoosvobodilno borbo tlačnih narodov proti imperializmu, predvsem s tem, da ji dajejo svojo pomoč, kajti: narod, ki tlači

druge narode, tudi sam ne more biti svoboden. Ta podpora pa pomeni borbo za uresničenje pravic narodov do samoodločbe vključno možno odcepitev. Kapitalizem prebuja narode in narodnoosvobodilna gibanja, istočasno pa jih tudi tlačí. Tega nasprotja on ne more razrešiti, rešiti ga more le socializem, komunizem: osvoboditi tlačanih narodov izpod jarma imperializma v skupnem svetovnem gospodarstvu na osnovi prostovoljnega sporazuma, enakopravnosti narodov. Komunisti tlačiteljskih narodov morajo vztrajati na pravici do samoodločbe vse do odcepitve tlačanih narodov, komunisti tlačanih narodov morajo pa vztrajati na pravici in svobodi naroda do združitve, seveda na enakopravni osnovi vseh narodov.

Vsa ta stališča marksizma-leninizma so postajala vedno aktualnejša z vedno večjim ogrožanjem malih narodov v Evropi s strani fašizma. *Narodnoosvobodilna gibanja so postajala vse važnejši zavezniki proletariata v borbi proti imperializmu, predvsem v njega najostrejši obliki, fašizmu.*

V delavski arzenal VII. kongresa Kominterne je poleg vsega navedenega spadala seveda predvsem *komunistična partija*, nje pojmovanje in njena vloga v tedanjem času organiziranja ljudske fronte za boj proti imperializmu, predvsem proti fašizmu. To je bila leninsko-stalinska partija, ki se je ostro ločila tako po svoji ideologiji kot tudi po strategiji in taktiki od drugih delavskih partij. To je bila nova partija, bojna partija, revolucionarna partija, ki si je postavila za svoj cilj, da *povede v povezavi vseh demokratičnih množic proletariata na oblast*. Ena izmed poti do te oblasti je bila tudi *ljudska fronta*, ki je imela za cilj, da zruši imperalizem v njega najostrejši obliki, v obliki fašizma. Tedanje prepričanje komunistov brez izjeme je bilo, da brez take partije ni mogoče strmoglavljenje imperializma in osvojitve diktature proletariata. To je bila avantgarda delavskega razreda, ki je bila sposobna dvigniti demokratične množice na stopnjo zavesti razrednih interesov proletariata. Delavski razred brez takšne partije je armada brez štaba in njegovih izkušenj. Ta partija pa ni le štab, ni le avantgarda, pač pa tudi prednja četa delavskega razreda, s katerim mora biti najtesneje povezana. Takšna partija je potrebna vse dotlej, dokler bodo obstajali razredi, dokler se proletariata kot celota ne bo spremenil na stopnjo avantgarde. V Sovjetski zvezi v partijo niso vstopali poedinci sami, pač pa jih je tja pošiljala tudi nepartijska delavska množica kot svoje najboljše tovariše.

Naloga partije je tudi, da dviga vedno širše sloje do te vodeče stopnje, kot je dejal že Lenin in za njim ponavljal Stalin. V delovanju te partije je osnovno načelo podrejanja manjšine večini, načelo vodstva delovanja iz enega centra, torej demokratični centralizem. Proletariat ima še celo vrsto drugih organizacij, s katerimi vodi svoj razredni boj, toda partija je najvišja oblika razredne organizacije proletariata, ki vodi tudi one organizacije kot svoje transmisije, toda ne v smislu podrejenosti partiji, pač pa v tem smislu, da člani partije, ki so tudi člani teh organizacij, uporabijo metodo prepričevanja, da bi prostovoljno in s prepričanjem sprejeli partijsko vodstvo.

To je bilo pojmovanje partije, ki so ga brez pridržkov sprejemali tedaj tudi naši komunisti. Drugo je seveda vprašanje, koliko se je praksa ujemala z deklaracijami, ne le pri nas pač pa predvsem v najvišjem forumu, v Kominterni, in pri najvišjem tedanjem ideologu Stalinu. Zaradi razvoja socializma pri nas in tudi drugod so se vsa ta pojmovanja tako partije kot diktature proletariata itd. pri nas kot tudi drugod razvile dalje in dobila obliko, ki ustreza današnjim razmeram v svetu in posameznih deželah. Pojavil se je evrokomunizem. Toda tu podajamo ta pojmovanja v takšni obliki, v kakršni so tedaj, tj. tik pred drugo svetovno vojno in med njo, delovala.

Vse to je bil ideološki arzenal komunistične partije Jugoslavije kot tudi komunistične partije Slovenije in vseh drugih komunističnih partij, ki so bile članice Kominterne. To je bil ideološki arzenal, ki je bil tudi *idejni motor naše narodno-osvobodilne borbe*, na tem arzenalu je delal tudi VII. kongres Kominterne, ki je dal smernice za formiranje *ljudskih front*. Partijci so bili trdno prepričani, partija kot celota je imela za del svoje ideologije in programa, da je edino partija sposobna izvesti dosledno borbo proti imperializmu in predvsem proti fašizmu do zmagovitega konca, kajti edino proletariat in delovne množice, ki jih vodi partija, imajo svoj interes popolno zmagati nad imperializmom in fašizmom. To so krvavo potrdili tudi vsi dogodki med drugo svetovno vojno in po njej.

Zato je tudi popolnoma razumljivo, da se je tudi KPJ in KPS smatrala za edino možno voditeljico te borbe pri nas, kar se je tudi krvavo potrdilo v teku druge svetovne vojne. *Ker je VII. kongres Kominterne podal točne analize fašizma in proglasil, da fašizem pomeni vojno in okupacijo, podjarmljenje, zato je razumljivo, da je tako KPJ kot tudi in še posebno KPS od tedaj dalje delala na tem, da povede jugoslovanske narode v to narodnoobrambno in pozneje narodnoosvobodilno vojno.*

Če je partija hotela realizirati to vodečo vlogo, ki ji je bila naložena s strani Kominterne, je morala pristopiti k najintenzivnejšemu delu na *združevanju vsega delavskega razreda, vseh delovnih ljudi, vseh demokratičnih sil in vseh zavednih nacionalistov v ljudski fronti*. To delo vidimo že iz manifesta ustanovnega kongresa komunistične partije Slovenije na Čebinovem 18. IV. 1937. V njem so vidne vse zgoraj navedene naloge, ki so jih dobile komunistične partije na VII. kongresu Kominterne, seveda prirejene na specifične razmere in situacijo, v kateri je tedaj bil slovenski narod kot neposredno ogroženi narod po nemškem in italijanskem fašizmu od zunaj in po svojih tajnih in odkritih agentih ter kapitulantih v narodu samem. Zato manifest poudarja predvsem zlo strankarske razbitosti in iz nje sledečo nesposobnost za obrambo svobode pred fašizmom, potrebo po narodni enotnosti. Če naj se slovenski narod bori in ohrani svojo svobodo, more to storiti le na osnovi demokratičnih pravic, ki so bile ukinjene, na osnovi bratske zveze jugoslovanskih narodov v zvezni državi enakopravnih narodov, pri čemer pa se ne sme odreči svojemu zgodovinskemu cilju — zedinjenju vseh Slovencev v enotni in svobodni Sloveniji v okviru Jugoslavije. Slovenski narod zahteva krepitev vseh zvez z miroljubnimi in demokratskimi državljani, tu je mišljena seveda predvsem Sovjetska zveza, kot tudi gospodarsko osamosvojitev slovenskega naroda.

Zato je treba v interesu usode slovenskega naroda prenehati s politikantstvom in medsebojnimi strankarskimi prepiri v demokratskih vrstah. Skratka: boriti se je treba za rešitev slovenskega naroda, za bratstvo med Slovenci in jugoslovanskimi narodi, za svobodo.

Boj proti fašizmu kot najbolj napadalnemu imperializmu, ki jo postavlja za nalogo komunističnim partijam VII. kongres Kominterne, je KPJ vodila že pred tem kongresom, kar se vidi med drugim tudi npr. iz dokumentov IV. konference KPJ, ki je bila v Ljubljani decembra 1934. Pozneje to dokazuje zgoraj omenjeni manifest ustanovnega kongresa KPS aprila 1937, posebno pa resolucija plenuma KPJ junija 1938.

S tem trdovratnim sistematičnim delom na združevanju vseh progresivnih in demokratičnih ter nacionalno zavednih sil se je komunistični partiji v Sloveniji v letih od 1934 do začetka druge svetovne vojne posrečilo zediniti vse te elemente slovenskega naroda, ona je postala edina najbolj dosledna sila, ki se je izkazala sposobno, da združi v obrambo svobode in neodvisnosti našega naroda pred fašistično nevarnostjo vse progresivne sile, istočasno pa jih je tudi združevala proti

vladajočemu režimu, se je že tedaj izkazal, da ni niti sposoben niti zaradi svojih interesov voljan voditi doslednega boja za nacionalno neodvisnost, proti fašizmu, proti imperializmu, s katerim je bil neločljivo povezan.

Tako so se v teh letih združili v enotno akcijo komunisti, vsa progresivna mladina, večina patriotskih intelektualcev, krščanski socialisti, napredna frakcija Sokola in Socialistične delavske stranke, Društvo slovenskih fantov in deklet ter druge organizacije. To delo na združevanju vseh progresivnih sil pod vodstvom Komunistične partije Slovenije se je posebno pospešilo po letu 1938, ko je bila Avstrija nasilno priključena Nemčiji in ko je torej začela nemška fašistična nevarnost neposredno ogrožati naš narod kot celoto, posebno pa njene najbolj progresivne elemente. Ni slučajno, da se je inteligenca v tako velikem številu priključila tej partijski aktivnosti. Ona je vedela, da bo prišla prva pod udarec nemških fašistov, del slovenskega naroda pa se je proti italijanskemu fašizmu na Primorskem že leta ogočeno bori, drugi del na Koroškem pa je tedaj prišel pod udarec nemškega fašizma, ki ni skrival svojih namer po popolnem uničenju slovenskega naroda. Velikost nove partije pa je v tem, da je znala prisluhniti občutkom inteligence in vsega naroda ter ga združiti okoli sebe na narodnoobrambnih pozicijah. S tem se je partija sama izvela iz svoje izoliranosti, obratno pa so prihajale vse buržoazne stranke v vse večjo izoliranost od naroda, ker ga niso niti znale niti ga zaradi svojih interesov niso bile sposobne zbrati pod svojim vodstvom na narodnoobrambnih pozicijah.

Nič manjše pa seveda ni bilo delo partije v naporih, da odtrga kmečke množice izpod vpliva tedanjih buržoaznih strank, predvsem izpod klerikalizma. Pri tem ji je med drugim veliko pomagala Ljudska pravica, ki je začela izhajati jeseni 1934 in ki je imela nalogo, da združuje in mobilizira vse delovne ljudi, ne le delavce, pač pa tudi kmete, obrtnike in druge sloje pod vodstvom Komunistične partije Slovenije ter njenih socialnih in nacionalnih ciljev.

Na osnovi izkustev ljudske fronte v Franciji, ki je bila že dalj časa na oblasti, in na osnovi direktiv VII. kongresa Kominterne je partija 1935. leta pristopila k sistematičnemu delu na formiranju *enotne ljudske fronte* tudi v Sloveniji, *Zveze delovnega ljudstva Slovenije*, katere program je bil obramba pred fašistično agresijo in okupacijo, istočasno pa tudi borba za pravo ljudsko demokracijo, kakršno je že izvajala ljudska fronta v Franciji in žela tudi že politične in socialne uspehe. Ona je zahtevala uvedbo demokratičnih pravic, ki so bile zatrte, kar naj bi onemogočilo reakciji direktno uvedbo fašistične diktature. Kajti tudi ta nevarnost je zaradi težkih socialnih in nacionalnih nasprotij obstajala tedaj v Jugoslaviji. Ta nevarnost je grozila predvsem s strani velesrbske buržoazije. Prav zato je SZDLS postavila tudi nadaljnji zahtevi: enakopravnost jugoslovanskih narodov in eliminacijo pro-fašističnih elementov. Kot garancija za varnost pred fašističnim napadom pa je bila postavljena zahteva, da se Jugoslavija nasloni na SZ, kajti edino tej je bilo tedaj mogoče verovati, da se bo dosledno in enotno borila tudi za neodvisnost malih narodov proti fašizmu. Reakcionarnim imperialističnim silam tedaj upravičeno nismo mogli verjeti, kar so potrdili tudi poznejši dogodki, predvsem med vojno. ZDLS je v svojem programu poudarjala, da ni *nikaka nova stranka*, pač pa le *združevanje vsega delovnega ljudstva* za obrambo njegovih pravic, nacionalne enakopravnosti in svobode. V tem jasno vidimo že predhodnico Osvobodilne fronte, ki se je pozneje v novi situaciji razvila iz tega gibanja, po kapitulaciji in okupaciji Jugoslavije, pokreta, v katerem so že vsi osnovni elementi poznejše Osvobodilne fronte: komunisti, krščanski socialisti, progresivni del Sokola ter kulturnih delavcev kot tudi cela vrsta drugih političnih skupin in društev.

Pri tem idejno političnem združevanju je partija delovala preko cele vrste časopisov, revij in drugih publikacij, najvažnejše pa so bile: Književnost, ki jo je izdal Bratko Kreft (konec leta 1932 do konca leta 1935), Sodobnost (1933—1941), Ljudska pravica (okt. 1934 do marec 1936) ter številne publikacije prevodov klasikov marksizma-leninizma. Vendar pa moramo kot glavno ideološko delo za vso to politično dejavnost na zedinjevanju vsega slovenskega delovnega in demokratičnega ljudstva za nacionalno obrambo in demokratične ter socialne pravice, kar je bil tudi program poznejše narodnoosvobodilne borbe ter realizacija direktiv VII. kongresa Kominterne, smatrati *Speransovo* delo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, ki je izšlo leta 1939, a je avtor obdeloval to temo nacionalnega vprašanja že prej v Književnosti in drugod. Avtor tega dela ni le že leta pred tem v tisku obdeloval to vprašanje, pač pa predvsem v praksi, kajti on je bil gonilna ideološka sila vsega tega zedinjevanja pod vodstvom Komunistične partije Slovenije, gonilna ideološka sila v sami Komunistični partiji Slovenije.

Mislim, da niti eden izmed jugoslovanskih narodov niti kak drug po fašizmu ogroženi narod ni bil ideološko tako temeljito pripravljen v smislu direktiv VII. kongresa Kominterne za neusmiljeno bližajoče se naloge obrambe nacionalnih demokratičnih in socialnih pravic pred napadajočim fašizmom, kot smo bili prav Slovenci s tem Speransovim delom. Avtor je prešel v tem delu skozi vso zgodovino slovenskega naroda in jasno analiziral vse naše prelomne zgodovinske situacije ter vselej prikazal, zakaj smo Slovenci skoraj vselej propadli ter tako prišli sedaj v tako težko situacijo: Večinoma smo se v obrambi za svoje nacionalne pravice naslanjali ne na progresivne, pač pa na reakcionarne sile doma in zunaj.

— Zato je potrebno, da vsaj nekaj glavnih misli tega Speransovega dela navedemo tudi tu: in videli bomo, kako genialna konkretizacija direktiv VII. kongresa Kominterne je to delo, po drugi strani pa bomo tudi videli, da je v tem delu podana že *vsa ideologija Osvobodilne fronte in to že precej pred kapitulacijo Jugoslavije*. Navajamo: Danes, ki je ves svet pod direktorijem petih ali šestih sil, ki kakor paraziti žive od krvi mnogih majhnih in velikih narodov vsega sveta, je »problem malega naroda« naš lastni narodni problem, sestavni del splošnega vprašanja o imperializmu in sistemu narodnega zatiranja. Naš slovenski problem je treba potemtakem danes obravnavati mnogo bolj v mednarodni povezanosti, kakor je to bilo nekdaj potrebno.

Narod je trenutno lahko poražen in podjarmljen, toda s svojim bojem za svobodo in neodvisnost narodna gibanja ne slabe le svojega gospodarja samega, marveč celoten sistem imperializma. In ni dvoma: kolikor bolj bo notranji mehanizem gnal neke sodobne države k politični in vojaški agresivnosti, naperjeni proti neodvisnosti drugih narodov, toliko večja in odločilnejša bo vloga narodnega vprašanja v političnih bojih sedanjosti. Zgovorno to dokazujejo abesinski, španski, kitajski in češki primer, v katerih so dejansko angažirane sile reakcije in napredka vsega sveta. Te sile so v toliki meri povezane med seboj, da jih vsak poskus spremembe obstoječega položaja v katerem koli delu sveta v večji ali manjši meri mobilizira. Prav to dejstvo je za nas Slovence posebno važno. Slovensko vprašanje torej ni le naše lokalno vprašanje, marveč je *člen v verigi nasprotij*, ki prepreza svet. Slovenski narod torej *ni osamljen*, marveč ima svoje zaveznike v celoti svetovnega družbenega dogajanja. *Najti in nasloniti se na take zaveznike, znati pravilno oceniti vse posredne in neposredne rezerve, ki nam jih nudi današnje družbeno stanje, — to bi moralo biti osnovno načelo strategije in taktike slovenskega narodnega boja za popolno uresničenje njegovih ciljev.*

Toda izvrševanje take naloge ni lahka stvar. Narod ni homogena celota, temveč ga na znotraj razdvajajo družbena nasprotja. Očitno je, da imajo ta nasprotja odločilno besedo pri reševanju narodnega vprašanja. Posamezni razredni interesi pridejo čisto v nasprotje z interesi naroda kot celote. Razni socialni interesi izbirajo čisto narodu »zaveznika« med njegovimi dejanskimi sovražniki. Razredni in drugi interesi ne znajo pravilno ocenjevati rezerv, ki jih narodu nudi vsakokratni položaj v njegovem boju.

Narodna gibanja — prav zato, ker so torišča raznih, često nasprotnih si družbenih sil — se ne dajo meriti enostransko po razmerju ene socialne skupine do nacionalnega vprašanja, marveč jih je treba zajeti v njihovi celoti in z ozirom na vse ljudske plasti, ki sodelujejo v tem boju. Zgodovina nam dokazuje, da so imela narodna gibanja tem odločnejši in revolucionarnejši značaj in da so dosegla tem večje uspehe, kolikor tesneje so bila naslonjena na *napredne tokove družbe*.

Iz tega vidimo povezanost narodnega vprašanja s *celotnim družbenim problemom*, s socialnimi procesi, ki se odigravajo v današnji družbi. Družbe se ne da reformirati mimo narodnega vprašanja in ne da bi se naslonili na ono latentno energijo, ki počiva v narodno osvobodilnih tendencah zatiranih narodov. Zato je treba pri analizi narodnega vprašanja razlikovati njegovo socialno bistvo, gibalne sile in socialnega voditelja na posameznih etapah družbenega razvoja.

Proučevanje teh dejstev nam bo odkrilo tudi izhodišča posebnosti našega narodnega gibanja. Narodno vprašanje je vselej tvorilo osrednje vprašanje slovenske politike. Toda nikdar ni slovensko narodno gibanje zavzelo onih širokopoteznih revolucionarnih oblik, ki smo jih navajeni opazovati pri mnogih drugih narodih. Ostali smo navadno pri najnižjih bojevnih oblikah. Naše slovensko meščanstvo, ki je ta boj vodilo, je prepozno stopilo v zgodovinsko areno, da bi mu še moglo dati revolucionarni značaj. Pojavilo se je tedaj, ko so njegovi interesi že prišli v nasprotje z interesi slovenskega naroda kot celote. Jasno je, da v takih okoliščinah ni bila mogoča nobena na daljšo perspektivo preračunana narodna akcija vse dotlej, dokler se ni pojavil nov socialni faktor, ki je mogel organizirati in voditi slovenske narodne boje, in da se je naša narodna politika vse dotlej mogla izživljati samo v trenutnih akcijah za neposredne, zelo omejene cilje. Na slovensko narodno vprašanje je torej treba gledati z dveh stališč: v njegovi mednarodni povezanosti na eni in v razmerju s stopnjo razvoja njegovih notranjih gibalnih sil na drugi strani.

Ena največjih slabosti našega narodnega gibanja, ki ga je zavirala v njegovem razvoju v globino in širino, je njegova izredna *ideološka plitvost*. Zaman iščemo v našem narodnem boju perspektiv, kakih elementov politične strategije in taktike. Problem slovenskega naroda je še posebno kompliciran, ker njegovi štirje deli v štirih raznih državah žive v presečišču evropskih nasprotij. Danes je torej treba odkriti *one osnovne tokove v današnji družbi, od katerih bo odvisna bodočnost slovenskega naroda, in jih razlikovati od trenutnih formacij*, ločiti je treba *trenutno konjunkturo od internacionalne konstante*, ne gre za trenutne konstelacije v narodu in zunaj njega, pač pa za tiste *družbene »konstante«*, na tleh katerih se odigravajo dogodki sedanjosti. Če hočemo torej Slovenci svoje politično prizadevanje graditi na teoretičnih spoznanjih, a ne zgolj na politikantskem empirizmu, tedaj bi bilo treba vse omenjene probleme izčrpneje obravnavati, da bi tako prišli do pravilne politične smeri v boju za naše narodne cilje.

Nadaljevanje

Dr. France Škerl

Delovanje varnostno obveščevalne službe

Varnostno obveščevalna služba v osrednji Sloveniji temelj za razvoj na Primorskem

Naša naloga je, da na tem mestu najprej opišemo nekaj splošnih temeljev o varnostno obveščevalni službi, ki so veljali za Primorsko toliko, da so kasneje na njih mogli izgrajevati svojo varnostno obveščevalno službo, v njej pa razviti tudi svoje posebnosti.

Delovanje varnostno obveščevalne službe je bilo eno najbolj specifičnih delovanj našega narodnoosvobodilnega boja.¹ Pravzaprav je bilo specifičnosti več in so se avtorji referatov na novembrskem posvetovanju 1976 o njenem delu med seboj celo razlikovali glede njihovih natančnejših opredeljevanj, kajti na oblike in namene delovanja so gledali z različnih zornih kotov.

Po mnenju Metoda Mikuža je bil namen dejavnosti obveščevalne službe predvsem varstvo narodnoosvobodilnega boja, budnost in skrb pred nevarnimi stranpotmi ter skrb za pravilen razvoj aktivnega revolucionarnega boja slovenskega naroda in skrb za ta razvoj sploh.² Toda ti nameni so bili sestavni del politike vrhovnih organov osvobodilnega gibanja, varnostno obveščevalna služba pa je morala delati po navodilih teh organov. Jasno je, da se je tudi varnostno obveščevalna služba morala držati navodil najvišjih organov, kar je na drugem mestu v posebni obliki izrazil M. Mikuž sam. Tudi Edo Brajnik-Štefan, eden od glavnih funkcionarjev VOS, je v sklepnih besedah na navedenem znanstvenem posvetovanju rekel, da je bila VOS izjemna organizacija s posebnimi pooblastili, ki je delovala na poseben način in s posebnimi metodami proti okupatorju, pravzaprav proti sovražnikom narodnoosvobodilnega gibanja, toda bila je sestavni del narodnoosvobodilnega gibanja in revolucije. Poglavitna moč VOS je bila njena obveščevalna dejavnost, katere cilj je bil predvsem zbiranje političnih informacij o notranjem sovražniku. Te informacije so vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja omogočile, da je politično izločalo in preprečevalo akcije bele in plave garde ter drugih notranjih sovražnikov. Seveda so informacije služile za odkrivanje sovražnih nakan, s čemer je VOS udarjala po njegovem političnem sistemu na najbolj občutljivih mestih. Šele nato je pravzaprav

prišlo na vrsto zbiranje podatkov o krivdi in nato kaznovanje krivcev, kar so sicer nekateri imeli za glavno nalogo VOS.³

Varnostno obveščevalna služba se je zlasti pri zbiranju podatkov že zelo zgodaj opirala na množično pomoč, tako da so obveščevalne podatke zbirali tisočeri aktivisti Osvobodilne fronte, nato pa so se stekali v VOS, ki jih je urejala in analizirala ter omogočila delovanje specifičnih obveščevalnih akterjev.

Za izvrševanje vseh dolžnosti VOS je bilo treba izredno močne organizacije, ki je preprečevala vsakršno stihijnost delovanju. Za ta cilj so pristojni organi nenehno skrbeli. Zato se je VOS vedno rekrutirala iz prekaljenih borcev.⁴ Pri zbiranju takih borcev ne smemo pozabiti, da je bila bistvena lastnost aktivistov varnostno obveščevalne službe, da so se zelo strogo držali potrebne konspiracije, da so odgovarjali samo tistim, ki so jim po strukturi organizacije morali.

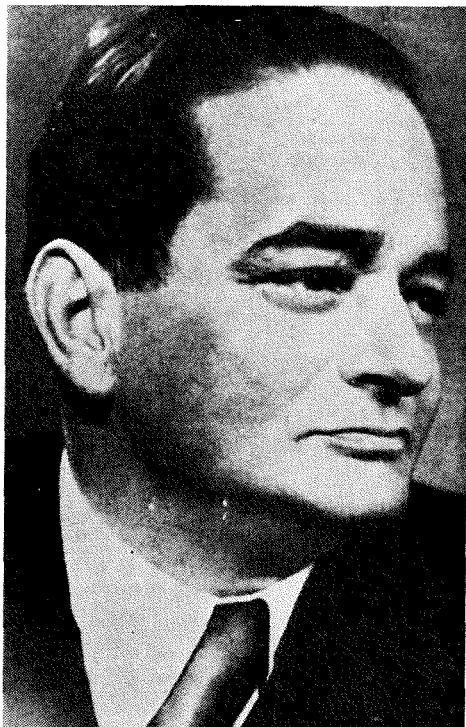
Preden se lotimo prikaza dela in organizacije varnostno obveščevalne službe na Primorskem, se moramo še zaustaviti na nekaterih potezah dela in organizacije VOS v osrednji Sloveniji, ker so se tamkajšnje oblike in metode potem razširile na druge pokrajine, ne glede na dejstvo, da so se drugod, to je zunaj slovenskega središča pokazale v vsej vosovski dejavnosti tudi razlike v primeri s središčem. Na razlike so vplivale splošne in krajevne razmere v prizadeti pokrajini, v mnogih primerih so pa aktivisti VOS hodili po stopinjah osrednje Slovenije.

Za varnostno obveščevalno službo je treba reči, da je bila v službi ne samo osvobodilnega gibanja, marveč je kot taka bila izrazito revolucionarna organizacija. Slišali smo že, kako se je rekrutirala iz izbranih privrženecv in kako je njeno delovanje v splošnem bilo konspirativno. V njej so sodelovali predvsem člani komunistične partije, ker so bili za tak posel najbolj izsolani, ker so zaradi dolgoletnih partijskih izkušenj najbolj vedeli, kaj konspiracija resnično zahteva od takih sodelavcev. Poziv na množično zbiranje potrebnih podatkov ni v tem ničesar spremenil. Prava struktura organizacije je ostala slej ko prej zakonspirirana. O njej se v javnosti ni pisalo. Spričo namenov, ki jih je organizacija imela, je to povsem jasno in naravno.

Varnostno obveščevalna služba se je v sklopu boja proti sovražnikom osvobodilnega gibanja pojavila relativno zelo zgodaj. Zrasla je prav iz okoliščin sovražne okupacije po zlomu Jugoslavije. Po krajših razgovorih jo je po spominskih podatkih ustanovil centralni komite Komunistične partije Slovenije dne 15. avgusta 1941. Ustanovil jo je za boj proti peti koloni in za varstvo slovenskega naroda ter ji dal posebno pooblastilo in izredna polnomočja. Zbrane informacije so bile potrebne vodstvu narodnoosvobodilnega gibanja, kar naj poudarimo še enkrat, za vodenje oboroženega boja proti okupatorju ter revolucionarne politike in akcije proti kontrarevoluciji. Razkrivati je morala sovražnikovo akcijo proti slovenskim revolucionarnim silam, zlasti pa odkrivati in uničevati izdajalce, na katere se je sovražnik opiral.⁵

Za varnostno obveščevalno službo je bilo značilno, da je bila praktično prej ustanovljena, preden se je kak formalni predpis dotaknil njene dejavnosti. V tem je pravzaprav pravi revolucionarni značaj njene dejavnosti. Toda čas je zahteval tudi pravnih opredelitev vsaj najostreje veje njene dejavnosti. Tako je vrhovni plenum OF na zasedanju 16. septembra 1941, ko se je konstituiral za slovenski narodni osvobodilni odbor, sprejel načelni odlok o kazenskih sankcijah proti denunciantom in izdajalcem.⁶ Pravi odlok SNOO glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve je pa izšel v Slovenskem poročevalcu z datumom 1. oktobra 1941.⁷ Odlok je natančno navedel, kdo je denunciant in v kakšnih primerih se kaznuje s smrtjo ter kakšen je postopek sodišč in njegova

Boris Kidrič se je mnogo prizadeval za razvoj učinkovite varnostno obveščevalne službe

izvedba. Seveda pa ni odlok z ničemer omenil, kakšen delež je imela varnostna obveščevalna služba pri njegovem izvajanju. To je bilo treba držati v konspiraciji.⁸ Toda odlok je bil silno važen temelj za ravnanje s sovražniki osvobodilnega gibanja in zraven tudi eden od stožerjev vosovske dejavnosti.

Varnostno obveščevalna služba je torej delala v veliki tajnosti. Glede njene strukture je znanstveno posvetovanje v novembru 1976 pokazalo, da je spočetka »VOS vodil kolegij, od reorganizacije februarja 1943 dalje pa centralna komisija VOS. Kolegij je imel 3 člane, ki so delali na treh sektorjih... civilnem, vojaškem in varnostnem«. — »Civilna obveščevalna služba se je delila na množično in posebno obveščevalno službo«.⁹ Posebna obveščevalna služba je bila vedno zelo konspirativna. Po Gombačevem pisanju se je sistematično organizirala šele 1942, toda obstajala je že 1941. Drugače je bilo z množično obveščevalno službo. Ljudem je bilo namreč treba spregovoriti o nasprotnikih narodnoosvobodilnega gibanja, kdo so ti nasprotniki, kako delajo, s kom se vežejo, zakaj so izdajalci. O teh stvareh je že 1941 in potem 1942 dosti govoril Slovenski poročevalec.¹⁰ V svojih člankih je spodbujal terenske odbore k množični obveščevalni službi. Omenjal pa je le terenske odbore ne pa rajonskih in okrožnih, čeprav so tudi pri njih bili referenti za obveščevalno službo. Množični obveščevalci so bili tudi po podjetjih, tovarnah in ustanovah (na pošti, v bolnišnici, v matičnih odborih itd.). Pod poročili so včasih objavili podpis »Informacijski urad OF«, npr. pri justifikaciji Fanovša Emmra. Pri likvidaciji dr. L. Ehrlicha je poročilo objavljeno kot »Komunike VOS OF«. Podobno je tudi pri objavi justifikacije Fortunata Majdiča in dr. Marka Natlačena. V navedenih primerih je VOS nastopil javno kot dejavnik pri navajanju razlogov za kazni. V teh

primerih tudi ni šlo več za nekakšno delovanje množične obveščevalne službe vsaj na zadnji stopnji ne, čeprav njeno delovanje s tem še vendarle ni bilo čisto izključeno. V skladu s takim ravnanjem VOS je Boris Kidrič v svoji razpravi, ki jo je napisal 1944, izrekel o VOS pomembno sodbo: »Moralnopolitičnemu pritisku vsenarodne osvobodilne borbe se priključuje še narodnoosvobodilni teror Varnostno-obveščevalne službe, ki likvidira narodne izdajalce ob belem dnevu, rešuje žrtve iz okupatorjevih ječ in tako preprečuje razširitev narodnega izdajstva«.11 To je bila kratka toda zelo značilna sodba o delovanju VOS. Še več pa naslovniku, ki mu je bilo poročilo namenjeno, o VOS ni povedal. Gotovo je zato imel določene razloge.

Toda Boris Kidrič je svoje mnenje o delovanju in potrebah tega delovanja ter uspehih povedal že ob koncu 1941, ko je začela kontrarevolucija v Ljubljani dvigati glavo in se vedno siloviteje usmerjati proti akciji Osvobodilne fronte. Ker je v članku 5. decembra 1941 odločno razložil naloge obveščevalne službe, ni napačno, če ta članek obnovimo na tem mestu.

Boj peti koloni! Razširimo obveščevalno službo!

Težak položaj slovenskega naroda brezpogojno terja, da izpodrežemo prav vsak poskus protinarodne zarote — povampirjene pete kolone — ki so jo spočeli in jo vodijo nekateri vrhovi bivše JRZ in nekateri »kazinotski« denarni magnati. Slovenski narod se danes *enoten* bori za svojo osvoboditev. Nikakor ne smemo dovoliti, da enotnim slovenskim narodnim vrstam otežkoča njihov požrtvovalni in s trnjem posuti boj proti suženjskim okovom — zločinska *peta kolona*, ki je posegla že po skrajnih sredstvih: *po denunciaciji in po pripravi terorističnih dejanj proti aktivistom OF*.

Jugoslavija se je sesula v 12 dneh, ker ni znala odkriti in zatreti pete kolone. Iz zloma Jugoslavije se mora slovenski narod učiti in znova učiti. *Neizprosen boj proti peti koloni* — tako se glasi eden izmed temeljnih naukov, ki jih moramo Slovenci povzeti iz izkušenj žalostne preteklosti.

Uspešnega boja proti peti koloni si ne moremo niti zamisliti, če ni dobro organizirana obveščevalna služba. Posebna »obveščevalna služba OF« se je doslej v splošnem izkazala. Zasledila je vrsto denunciantov, agentov Gestapa in Ovre. Odkrila in preprečila je marsikak poskus narodnih izdajalcev in notranjih sovražnikov slovenskega naroda. Razkrila je protinarodno zaroto, ugotovila osebe zarotnikov in dognala podrobnosti, o katerih se peti koloni niti ne sanja, da jih vemo.

Vse to še vendar ne zadostuje. Zarotnikom proti lastnemu narodu je treba slediti na *vsakem* njihovem koraku. Tega pa niti najboljša obveščevalna služba ne more, če je aktivno ne podpira ves narod.

Številni podatki, ki prihajajo iz terenskih odborov OF, dokazujejo, da je slovenski narod pripravljen aktivno pomagati svoji »obveščevalni službi OF«. Toda sama pripravljenost še ni dovolj. Sicer številni podatki terenskih odborov so vendarle bolj ali manj slučajni in zato ne morejo zamašiti vseh vrzeli.

Pomoč »Obveščevalni službi OF« je treba organizirati in sicer množično organizirati. Niti enega koraka protinarodnih zarotnikov ne sme več biti, za katerega ne bi zvedela »Obveščevalna služba OF«. Peti koloni moramo biti nenehoma za petami. Pri zasledovanju zunanjih in notranjih sovražnikov slovenskega naroda moramo zvestno in požrtvovalno sodelovati vsi narodno zavedni Slovenci.

Prav to je *bistvo* stvari.

Čim smo vprašanje tako zajeli, tedaj je tudi jasno, da so prav naši terenski odbori dolžni organizirati množično pomoč »Obveščevalni službi OF«.

V tem pogledu so naloge terenskih odborov naslednje:

1. Budno morajo motriti ves svoj teren. Čuječe naj se do podrobnosti zanimajo za vsako zvezo, ki jo katerikoli Slovenec vzdržuje z oblastni okupatorjev ali na splošno z Nemci in Italijani ali s protinarodnimi zarotniki in peto kolono.

2. Osebe, ki so sumljive, da sodelujejo v protinarodni zaroti in v peti koloni, je treba množično opazovati in zaznati vsako njihovo pot.

3. Terenski odbori naj vestno proučujejo in vsem Slovencem na svojem terenu tolmačijo tiste članke v »Slovenskem poročevalcu«, ki so politični kašipot, za razkrivanje in zasledovanje protinarodne zarote — pete kolone.

4. V vsakem terenskem odboru je treba poveriti posebnega zanesljivega tovariša za organizacijo množične obveščevalne službe. K temu tovarišu se naj stekajo vsa dognanja in vsi podatki.

5. Z organizacijo množične obveščevalne službe je treba pričeti nemudoma.

Zapomnimo si:

Narodi, ki niso znali odkriti pete kolone in jo zatreti, so izgubili svojo svobodo. Zasužnjeni narodi, ki ne bodo znali pri koreninah izpodrezati početja svojih notranjih sovražnikov, se ne bodo mogli do kraja osvoboditi. Razen tega bodo njihove žrtve neprimerno strahotnejše, kakor jih sam ob sebi zahteva boj s fašističnimi zatiralci. Muke in kri izdanih — samo tak je lahko sad lahkovernosti in nezadostne čuječnosti v boju proti peti koloni — proti narodni zaroti.

Boj proti notranjim sovražnikom lastnega naroda, boj proti peti koloni je ena najvišjih moralnih dolžnosti slehernega narodno zavednega Slovenca.¹²

Ponatis, str. 206—207.

Navedeni članek nam na eni strani kaže visoko zavest o potrebi razvijanja dobre obveščevalne službe, na drugi strani pa vsebuje naloge terenskih odborov OF, da bi mogli nuditi množično pomoč obveščevalni službi OF. Nihče ni dotlej ne pozneje pokazal na tako izredno moralno silo uspešnega boja proti notranjemu sovražniku za svobodo se borečega slovenskega človeka.

Čeprav je Boris Kidrič sam v članku vse, kar je bilo treba vedeti aktivistom OF, dobro in jedrnato povedal, naj vendar opozorimo, da je Kidrič tu govoril predvsem o civilni obveščevalni službi. Pri njej je večjo pozornost posvetil množični obveščevalni službi, le nekaj malega je spregovoril tudi o posebni obveščevalni službi, ki se je dotlej že kar dobro izkazala; nato pa je govoril o potrebi organiziranja množične obveščevalne službe, zlasti o nalogah, ki bi jih morali opraviti terenski odbori. O nalogah, ki so se tikale višjih odborov, ni govoril, ker so bile že bolj konspirativne in o njih sovražnik ni smel vedeti. Seveda so bile konspirativne tudi naloge terenskih odborov, toda njihovi člani so bili zaradi velikega števila tako raztreseni med ljudmi, da so že z dobrim opazovanjem mogli marsikaj zvedeti, ne da bi bili pri tem poslu sumljivi.

Članek Borisa Kidriča je bil tak, da ni bil dragocen samo aktivistom v Ljubljani, temveč tudi aktivistom vseh drugih organizacij, partijske in OF organizacije, mladine, Narodne zaščite itd. Kar je posebej važno, članek je imel trajno vrednost, ki se je izkazala zlasti takrat, ko se je narodnoosvobodilno gibanje začelo razširjati iz Ljubljane po slovenskih pokrajinah. S tem širjenjem je prodirala tudi varnostno obveščevalna služba, čeprav ne povsod in ne v istem času. Pa tudi vsi sektorji se niso širili enako. Zlasti vojaški sektor je bil v razvoju počasnejši. Za nas je važno vedeti, da se je VOS postopoma krepil na znotraj in postopoma rasel v širino, v pokrajine. Kako je ta razvoj podrobneje tekel v Ljubljani in v pokrajinah zunaj Ljubljane, nas tu bolj ne zanima, razen na Primorskem, ki je predmet naše obdelave. Lahko pa povemo takoj, da Ljubljana ni bila brez vpliva na razvoj na

Primorskem. Glavno vodstvo osvobodilnega gibanja je sicer prišlo iz »Jugoslavije« in je bilo v veliki meri sestavljeno iz ljudi, ki so bili v prejšnjih letih pobegnili s Primorske v Jugoslavijo, drugi pa so bili iz kakršnihkoli razlogov poslani kasneje na Primorsko. Toda vsi so presajali organizacije osvobodilnega gibanja iz Ljubljane in ljubljanske pokrajine na Primorsko. Kmalu pa so spoznali, da razmere na Primorskem niso bile enake onim v ljubljanski pokrajini. Zato so mnogo organizacijskih struktur morali prilagajati razmeram na Primorskem. Ta proces pa je tekel postopoma in večkrat tudi zelo počasi.

Značilnosti začetne stopnje obveščevalne službe na Primorskem v letu 1942 in pozimi 1942/43

Razvoj vosovske dejavnosti na Primorskem moremo dokaj jasno razdeliti v dve dobi: v začetno razvojno stopnjo, ki je segala nekako do pomladi 1943 in v dobo, ki je tej sledila in jo označuje hitri vzpon vosovske organizacije. Prelomnica je bila povezana z dogodki v središčnem delu Slovenije, kjer so proti koncu leta 1942 začeli izpopolnjevati aparat varnostno obveščevalne službe zunaj Ljubljane. To izpopolnjevanje, ki je prineslo hitrejši vzpon v razvoju vosovske organizacije, je zajelo tudi Primorsko, čeprav je v njej v primeri s središčnim delom dokaj zaostajal. Toda rezultati so naposled vendarle bili jasni, tako da moremo govoriti o novi stopnji razvoja VOS na Primorskem.¹³ Naravno je, da se moramo na tem mestu lotiti najprej prve stopnje v razvoju vosovske dejavnosti na Primorskem. Kasneje bo sledil prikaz druge razvojne stopnje.

Na Primorskem se je osvobodilno gibanje, če izvezamo prva tipanja ljudi, ki so prišli poleti iz ljubljanske pokrajine na Primorsko, ali pa ljudi, ki so prišli s Primorske v ljubljansko pokrajino in se skušali na kraju samem kakor koli informirati o dogodkih v Sloveniji in Jugoslaviji (kakor so sami kar obdržali to ime za kraje, ki so ležali vzhodno od rapalske meje), začelo sistematičneje razvijati bliže jeseni 1941, ko so prišli na Primorsko npr. Ervin Dolgan, Oskar Kovačič, Anton Velušček-Matevž in drugi, z nasprotne strani pa predvsem Maslovi fantje z Brkinov, Kogojeva s Tolminskega itd. V njihovi dobi so njihova poročila vsebovala razne vrste podatkov, tudi take, ki bi jih kasneje postavili v rubriko obveščevalne službe, čeprav se sami verjetno tega niti do kraja zavedali niso. Kajti informacije vseh teh ljudi so bile bolj rekognoscijska spoznavanja, ki naj bi jim pomagala, da se znajdejo v takratnem položaju. Za primer naj navedemo, da je bil Oskar Kovačič sam že 1941 v stiku z organi v ljubljanski pokrajini. Podobno je bilo z Vojanom Reharjem v gornji Vipavski dolini. Zlasti velja to za Jožeta Lemuta-Saša, ki je velikokrat potoval v ljubljansko pokrajino, tam poročal o razmerah na Primorskem, od tam pa se vračal z vedno novimi navodili za delo na Primorskem. Pri teh navodilih je šlo za politično in vojaško delo. Med navodili pa so bila nedvomno tudi taka, ki so se tikala poslova obveščevalne narave. To je trajalo vse do njegove smrti.¹⁴ Seveda v današnjih spominih ni nobena stvar tako jasno formulirana, da bi s polno gotovostjo mogli govoriti v smislu obveščevalne službe, kakor jo poznamo v ljubljanski pokrajini. Podobno je bilo tudi s partizani, ki so začeli na Primorskem nastajati v drugi polovici 1941. Približno eno leto je bil njihov razvoj dokaj počasen. Nov čas je ne glede na ustanovitev Gregorčičevega bataljona sredi avgusta 1942 nastopil s prihodom Loškega oziroma Soškega odreda. Partizani so se morali znajti v novem okolju in zlasti v pripravi akcij proti Italijanom, le če so razvili tudi nekakšno obveščevalno službo. Po izjavi Draga Flisa-Strele je za vse komandirje in nato še komandante bataljonov veljalo načelo: znajdi se, kakor veš in znaš!¹⁵ To se pravi, da v zbiranju podatkov o kakršnihkoli nasprotnikih ni bilo še pravega

Tomo Brejc-Lojze je vlagal vse sile za vsestranski politični razvoj Primorske. V letu 1942 je bil sekretar PK KPS

sistema. Vsak je bil prepuščen bolj samemu sebi. To je veljalo za zbiranje podatkov kakor za njihovo ocenjevanje.

Toda aktivistom, ki so prišli iz ljubljanske pokrajine, zadeve obveščevalnega značaja niso bile neznane. O njih so poročali nadrejenemu vodstvu, čeprav niso uporabljali rubrike s takim naslovom. Zlasti v drugi polovici leta 1942 so poročila o dogodkih na Primorskem bila toliko jasna, da so vidno dala vedeti, da so se aktivisti zavedali vsebinske strani obveščevalne rubrike, čeprav je niso imenovali s tem imenom.

Tomo Brejc je v svojem znanem pismu centralnemu komiteju iz konca 1942. leta napisal, da hoče sovražnik s svojim nasiljem prestrašiti ljudske množice in uničiti osvobodilno gibanje, še preden bi prišlo do prave organizirane ljudske vstaje; da je po poročilih, ki jih je prejel, prišlo do hudih vojaških demonstracij v Turinu in Tarantu, kjer se upirajo mornarji; da je v Tolminu in nekaterih vojaških posadkah nerazpoloženje tako veliko, da je morala vojaška oblast poslati k njim generala, ki je potem govoril o položaju, toda vojaki so ga motili z medklici, da so lačni, naj jim dajo hrane itd. General se je ustrašil nastopa vojakov in pobegnil. Poročila o Italijanih so bila povzeta po poročanjih aktivistov, ker se Brejc sam nanje v pismih sklicuje. Za nas je važno, da iz takega poročila moramo sklepati, da so aktivisti KP in OF opravljali tudi posle VOS, čeprav posebne rubrike o njem niso imeli, morda je niso niti poznali.¹⁶ Da so aktivisti OF opravljali tudi posle obveščevalcev, potrjuje tudi Nada Božič, ki mi je glede na leto 1942 pisala: Kot jaz vem, je moral takrat vsak sodelavec OF biti obenem tudi obveščevalec. Vsaj v letu 1942. Tudi Aleš Bebler je kasneje večkrat pisal o dogodkih, ki so stvarno bili vosovskega značaja. Taka poročila je seveda dobil že s terena. Darko Marušič-Blaž je npr. poslal pismo s takimi podatki 18. decembra 1942 iz

Trsta.¹⁷ Dva meseca kasneje, 16. februarja 1943 in 22. februarja 1943 je pisal o fašističnem nasilju v Trstu.¹⁸ Jože Čerin (Peter Savski) je še sredi marca pisal na podoben način o furlanski četi.¹⁹

Tudi na vojaški strani, to se pravi na strani partizanov, so pazili na gibanje nasprotnikov, jih nadzorovali in po potrebi nastopili proti njim. Tako so se partizani 5. čete (Brkinske) zapletli 25. junija 1942 v spor s Francem Stranščakom na Padežu, ki so mu zaplenili okoli 3000 kg oglja, ker se ni držal partizanske prepovedi, da ne sme kupčevati z ogljem. Stranščakov sin je zaradi požiga oglja šel po karabinjerje, ki so res prišli k Stranščaku, toda že prepozno.²⁰ Štab Soškega odreda je 5. oktobra 1942 ukazal štabu »tolminskega« bataljona, da mora najnevarnejše denunciantne v bližini takoj likvidirati. Toda poprej se mora sporazumeti o tem s terenskimi delavci. Pri denunciantih sme likvidirati samo stvari, ki so potrebne partizanskim enotam.²¹ Jasno je, da so o denunciantih morali poprej dobiti dovolj poročil o njihovem ravnanju. Štab I. bat. »Simona Gregorčiča« je 15. novembra poročal politkomisarju Soškega odreda, kako bela garda v Rovtah pronica iz ljubljanske pokrajine na Primorsko med bogatejše ljudi, ki so sicer nasprotniki Italijanov, pa tudi partizanov.²² Koliko je poročilo ustrezalo, zaradi kratkega sporočila ni mogoče presoditi. Zanimivo je, da je štab II. bat. SO pisal 17. nov. 1942 komandantu SO, da je pojav bele garde tukaj, to je na Tolminskem, »že skoro zamrl«.²³

Izrazito obveščevalnega značaja je bila vest, ki jo je poslal štab II. bat. štabu Soškega odreda 25. januarja 1943 o prihodu znatnega števila Italijanov v severno Posočje: »V Bovec je prispelo okrog 1500 vojakov, v Kobarid pa okrog 700; največ so novinci, vežbajo se največ okrog vojašnice; ako gredo ven, gredo... le do bližnjih vasi«.²⁴ Štirinajst dni kasneje je štab istega bataljona poročal, da bele garde ni zasledil nikjer, razen v Podmelcu, kjer so župnika osumili za belogardista. Malo drugače je bilo z vohuni, ki so jih odkrili v Tolminu, obljubili pa so, da jih bodo likvidirali ob prvi priložnosti.²⁵

Navedeni primeri kažejo, da je na Primorskem v resnici že zelo zgodaj obstajala obveščevalna služba, seveda v določeni obliki, ki pa se je ponekod, npr. v tolminskem in baškem okrožju zelo dolgo obdržala na prvotni stopnji, to se pravi, da je bila osredotočena na odborih kot celoti. O rezultatih so pa višjim odborom pisali sekretarji odborov.

Predzadnji dan leta 1942, to je 30. decembra, je Tone Šavli-Medved ali pokrajinskemu komiteju ali štabu cone (dopis ima naslov samo »dragi tovariši«) pisal o slovensko govorečih kvesturinovih, ki so hodili po vaseh in se izdajali za razne mešetarje, lesne trgovce itd. Pri Sv. Luciji so prišli na sled tolpi bele garde, ki je vozila po jezeru razno blago. Govorila kranjsko narečje in se izdajala za partizane. Med njimi je bil tudi poveljnik, ki se je izdajal kar za Vojka (Janka Premrla). Tone Medved je vse skupaj osumil za provokacijo. Dne 18. januarja 1943 je o njih poročal ponovno, zlasti da so njihovo akcijo razkrinkali kot provokacijo kvesture.²⁶ V drugem pismu 18. I. 1943 je poročal tudi, da so odkrili precej slovensko govorečih vohunov in da so za tako službo podkupili veliko domačinov. Vsi so seveda lazili okrog ljudi.²⁷ Reakcija štaba Soškega odreda na Medvedovo pismo o vohunih v Tolminu je bila hitra, ne vemo pa, kako je bilo z izvršitvijo štabovih naročil. Sicer so poročila iz tolminskega okrožja še naprej imela kar precej vesti o razpoloženju ljudi sploh in morali partizanov, o belogardističnem nastrojenju nekaj duhovnikov (npr. v Tolminu in Podmelcu). Peter Skalar (Ferdo Kravanja) je pisal celo o položaju v Slovenski Benečiji, o beli gardi pa ni bil tako črnogled.²⁸ O beli gardi je bil zelo skromen tudi Albin Kovač-Jaka v baškem okrožju razen o podmeljskem župniku.²⁹

Zanimivi sta bili vesti Albina Kovača-Jaka iz baškega okrožja in Toneta Šavlija-Medveda o italijanski vojski v začetku februarja 1943. Jaka je 6. febr. pisal, da se je okupator ustrašil gibanja, ki je nastalo zadnje čase. Iz vseh manjših postojank so se hitro umikali v centre, svoje družine pa so spravljali stran.³⁰ V približno istem času je tudi Tone Medved sporočil, da so Italijani vse manjše posadke potegnili v centre, mostov in drugih takih objektov pa ne stražijo več.³¹

Medvedovo poročilo je izkoristil štab Soškega odreda. Zlasti je uporabil poročilo o vohunih v Tolminu. Zelo ostro je pisal 25. jan. 1943 štabu II. bat. in na temelju Medvedovega poročila štabu II. bat. strogo naročil: »Vse take plačance je treba čimprej in brezpogojno likvidirati.«³²

Navedeni primeri kažejo, da je na Primorskem v resnici že zelo zgodaj obstajala obveščevalna služba, seveda v določeni obliki, ki pa se je ponekod, npr. v tolminskem in baškem okrožju zelo dolgo obdržala na prvotni stopnji, to se pravi, da je bila osredotočena na odborih kot celoti, čeprav so v vsakem odboru bili tudi referati za obveščevalno službo. O rezultatih so pa višjim odborom pisali sekretarji odborov.³³ Bila je pri civilnih in vojaških organih. Dolžnost prvih kakor drugih obveščevalcev je bila paziti na pojav notranjih sovražnikov v civilnih in vojaških vrstah osvobodilnega gibanja. Kar močan poudarek so namenili tudi zunanjemu sovražniku, ki ga je seveda predstavljal »okupator«. Pri povezavah so dovolj jasne povezave med nižjimi in višjimi organi, to se pravi, po vertikalni liniji so poročila vsaj na Primorskem kar redno potekala. Mnogo manj jasne so pa zveze med Primorsko in osrednjimi slovenskimi predeli; zlasti so zakrite zveze po vojaški liniji; civilna stran pa kaže več nastavkov, da so vrhovni primorski organi kakor koli obveščali tudi osrednje slovenske osvobodilne organe o stvareh, ki so imele obveščevalni značaj.

Za spremembo dotedanje primorske prakse je bilo zelo важно navodilo, ki sta ga poslala Franc Leskošek (Luka) in Boris Kraigher (Janez) pokrajinskemu primorskemu komiteju sredi novembra 1942. V imenu centralnega komiteja KPS sta mu naročila, da se na Primorskem takoj lotijo organizacije varnostne in obveščevalne službe na deželi kot v mestih, češ da gre pri njej za zelo важно politično nalogo, pri obveščevalni na deželi pa še zlasti za varnostni ukrep proti presenečanju v partizanih. Za organizacijo na deželi naj uporabijo partizane, v mestih pa posebne, za to primerne partije, ki naj jim partijski sekretarji dajejo potrebno pomoč.³⁴

Nič manj важно ni bilo pismo, ki ga je pisal centralni komite KPS s Krištofovim podpisom (Kardeljevim) 20. novembra 1943. To pismo je bilo celo starejše ko Lukovo.³⁵

Pismo centralnega komiteja je zaradi posebnih nalog komunistične partije v tedanjem času opozorilo PK za Primorsko, naj se takoj loti organiziranja posebne obveščevalne službe, ki naj ima za glavne naloge: nadzorstvo nad gibanjem in ukrepanjem sovražnikov osvobodilnega gibanja (Italijani, bela garda, mihailovičevci, gestapo itd.); politično kontrolo nad vrhovi raznih političnih skupin sploh (sredina, politične stranke itd.); zbiranje vseh podatkov, ki bi bili važni za partizansko vojsko in politično akcijo. Konkretnjša navodila je CK obljubil poslati PK-ju, potem ko se bodo lotili posla.

Pismo centralnega komiteja je dalo tudi navodila, kako naj si na Primorskem izglade obveščevalno službo: a) celokupna OS mora biti sestavljena iz partijcev in mora dajati podatke izključno samo PK-ju, ta pa naj jih pošlje centralnemu komiteju; b) postaviti morajo center iz 2 ali 3 dobrih tovarišev, ki bodo zbirali vse podatke, jih kontrolirali in dajali PK-ju poročila a sočasno sestavljali kartoteko

vseh tistih ljudi, ki so kakor koli važni za osvobodilni boj. Kartoteka bi morala dajati jasno poročilo o njihovi delavnosti; c) pri vseh OK, RK itd. naj ima pokrajinski center OS svoje predstavnike, ki naj na svojem terenu zbirajo podatke in jih pošiljajo centrom. Ti predstavniki naj se naslanjajo na množično obveščevalno službo (organizacije OF, NZ, mladinske organizacije, itd., kjer naj imajo povsod svoje ljudi, ki naj poročajo direktno svojim rajonskim centrom), na drugi strani pa na specialne odseke, t. j. na ljudi, ki so vrinjeni v sovražne organizacije, da se tam zamaskirajo in dobivajo podatke, ki so potrebni osvobodilnemu gibanju. Nadaljnje delo bo potem pokazala praksa. Ko bodo vzpostavili osnovne organe, bo primorski pokrajinski center dobil stik z glavnim centrom OS, ki bo dal svoja navodila in nasvete. Na koncu je pismo v poglavju o obveščevalni službi dodalo: »Ni treba še posebej naglašati, da je taka OS nujno potrebna Partiji, če hoče dejansko imeti vpogled v komplicirano dogajanje sedanjega časa. Še posebno pozornost pa posvetite izgradnji vojaške obveščevalne, ki naj bo pa naslonjena na partizanske štabe«. — »Zlasti je važno, da čimprej razpredete mrežo OS v Trstu, od koder bi lahko dobili izredno važne podatke«.³⁶

Primerjava Kardeljevega pisma z dne 20. nov. 1942 in Leskovškovega pisma z dne 16. nov. 1942 kaže, da je bilo Kardeljevo glede strukture in nalog obveščevalne službe nedvomno mnogo temeljitejše in natančnejše, čeprav je Luka 27. nov. izjavil, da sta oba pisma polnomočna. Ko je PK za Primorsko imel oba pisma v rokah, mu je Kardeljevo dalo več in moral se je glede večje natančnosti bolj ravnati po njem, čeprav tudi Lukovo ni bilo brez določenih postavk, ki jih je PK moral upoštevati.

V Kardeljevem pismu je bilo posebno poglavje posvečeno tudi Narodni zaščiti. V začetku je bil mnenja, kakor da so na Primorskem narodno zaščito zanemarili, toda opozoril je, da je kljub dejstvu, da je položaj na Primorskem drugačen kakor v ostali Sloveniji, vendar mogoče tudi na Primorskem vzpostaviti tako vojno organizacijo, kakršno predstavlja Narodna zaščita. Opozoril jih je, da vedo, kakšno organizacijsko strukturo naj NZ ima (čete, bataljoni, odredi). Povezana naj bo s partizanskimi štabi. Nato se je dotaknil nalog NZ. Od njih so bile nekatere take, da so NZ povezovala z varnostno obveščevalno službo. Po Kardelju naj bi naloge NZ bile: a) varnostna služba (likvidacija denunciantov, vohunov, sovražnikov vsake vrste itd.); b) obveščevalna služba, zlasti vojaška v pomoč partizanom; c) nabiranje orožja; č) nabiranje obleke in druge opreme za partizane; d) mobilizacija za partizane; e) pomožna služba za partizane v posameznih akcijah; f) organizacija prehrane partizanov na pohodu; g) organizacija kurirske službe, vodičev itd. V NZ naj organizirajo moške in ženske, začno naj spodaj z oblikovanjem vodov, nato pa naj nadaljujejo navzgor. Po mestih naj jo organizirajo po ulicah, blokih itd.³⁷

V Kardeljevem pismu so bile struktura in naloge Narodne zaščite izdelane zelo podrobno. Na tem mestu moramo opozoriti predvsem na povezavo nekaterih z obveščevalno službo. Sicer pa moramo dodati, da se Narodna zaščita, kakor smo videli že na drugem mestu, na Primorskem ni mogla posebno razviti, ker je manjkalo ljudi. Tudi v okviru obveščevalne službe se nekatere točke niso mogle razviti v nakazani shemi. Vprašanje bele garde, plave garde in aglofilstva ni bilo samo obveščevalnega značaja, temveč je bila izrazito političnega značaja. Zato smo vsem tem vejam na določenem mestu posvetili posebno mesto. Na tem mestu jim bomo posvetili le toliko mesta, kolikor se je s temi problemi morala ukvarjati tudi obveščevalna služba. Toda ta služba je bila v bistvu stvar celotnih odborov osvobodilnega gibanja, zato so veje te dejavnosti obdelane posebej.

Pisma Edvarda Kardelja so pomenila pomembno stopnjo v razvoju obveščevalne službe na Primorskem

K celotnemu razvoju moramo pripomniti, da se je na Primorskem v marsičem razvijal drugače kakor v ljubljanski pokrajini, pa velja to reči tudi za obveščevalno službo, čeprav ni bila brez skupnih potez.

Na temelju Lukovega in Janezovega poročila ter Kardeljevega pisma je primorski pokrajinski komite razpravljajl kmalu potem, ko je pisma dobil, vsaj še pred koncem leta 1942. Pisma CK so pomenila važno stopnjo v razvoju obveščevalne službe na Primorskem. Nejasno je le, kako na široko so segle notranje debate. Nedvomno je, da je o problemu obveščevalne službe razpravljala partijska konferenca za severno primorska okrožja, ki je bila v Žefovem mlinu po noči od 22. na 23. decembra 1942. Ni pa jasno, kako je bilo tedaj v srednji in južni Primorski, toda na neki način so tudi med njimi razširili direktive o organiziranju obveščevalne službe, njeni strukturi in nalogah, ki naj bi jih določeni funkcionarji sprejeli. Čas razpošiljanja direktiv se je mogel nekoliko potegniti, kakor kažejo rezultati v nekaterih okrožjih. Ni tudi izključeno, da je pri teh debatah sodeloval Franc Leskošek, ki je bil v zimskih tednih januarja in februarja na obisku na Primorskem. Njegov delež pri debatah o organiziranju obveščevalne službe na Primorskem je moral biti vsekakor pomemben. O vseh problemih, o katerih je PK razpravljajl, so potem napisali dolgo poročilo centralnemu komiteju KPS z datumom 17. januarja 1943. Seveda so govorili v njem o različnih problemih, toda nas na tem mestu zanima le točka o obveščevalni službi. Pokrajinski komite je v njej priznal, da je bila obveščevalna služba ena največjih slabosti na njegovem področju, ki se do poročanja še ni zmanjšala, čeprav je PK nekaj poskušal napraviti. Tovariša Bojana je npr. skušal, očitvidno na temelju direktiv CK KPS z dne 16. novembra 1942, napraviti za pokrajinskega obveščevalca. Ves čas je pa delal v goriškem okrožju. Goriško okrožje je bilo po mnenju posebno potrebno pomoči, ker je Gorica bila politični center in torej tudi center bele garde. Toda Bojan v njej ni mogel doseči rezultatov. Po mnenju PK je bilo neuspeh pripisati slabosti partijske organizacije. Če namreč

ni partije, tudi dobre varnostne obveščevalne službe ne more biti, je mislil PK. Bojanova pomoč je bila sicer izdatna okrožju — verjetno partiji, čeprav tega PK sicer ne pove — pa je nekak zarodek ustvaril tudi za VOS. Toda PK s tem vsekakor ni bil zadovoljen, kajti napisal je, da upa, da bodo v najkrajšem času Bojana lahko poslali v druga okrožja, kjer bi pač morda več ustvaril. Pri tem je namignil na Trst, češ da tam še ni bilo nobenega zarodka VOS.³⁸ Čez dva meseca je PK v pismu centralnemu komiteju glede Bojanovih nalog pisal jasneje, češ, da se je Bojan v goriškem okrožju dobro izkazal med mladino, obveščevalne službe pa ni znal postaviti.³⁹ Lahko zaključimo, da tega ni bil kriv Bojan. Položaj v Gorici je dejansko vedno bil bolj kompliciran, kakor so mislili spočetka, šele sčasoma se je to jasneje pokazalo. Toda prek takega sistema dalj časa niso mogli.

Na posvetovanju pokrajinskega komiteja so o problemih obveščevalne službe veliko debatirali. O tem da misliti Ahacovo pismo idrijskemu OK — (sekretarju Platišu-Francu). V pismu mu je naročil, da se mora takoj lotiti organizacije obveščevalne službe. Naročil mu je, da mora biti ta služba v rokah Partije in njenih članov. V celotnem funkcioniranju OS so se natanko menili na partijskem posvetovanju. Pri tem je nedvomno misliti na posvetovanje v Žefovem mlinu, kajti drugo posvetovanje ni znano, decembrsko pri Preserju pa ne pride v poštev, ker je bilo prej, kakor je prišlo pismo CK z dne 16. XI. 42 na Primorsko. Po Ahacovem naročilu naj bi Platiša (Franc) izbral enega partijca — po možnosti legalnega človeka, ki naj bi organiziral obveščevalno službo v vsem okrožju. Ta bi morala delovati po njegovih direktivah in biti pod njegovo kontrolo.⁴⁰

V Ahacovem pismu so jasno vidne organizacijske poteze ljubljanskega VOS. Brez nadaljnjega smemo tudi še reči, da zaključki o VOS oziroma direktive za njegovo organizacijo niso bile dane ali poslane samo idrijskemu okrožnemu komiteju, temveč tudi drugim, kakor smo že zgoraj rekli, ne glede na uspeh, ki so ga posamezna okrožja dosegla pri organiziranju in koliko časa je bilo za to treba. Prav v idrijskem okrožju se je pokazalo, da ne glede na Ahacovo naročilo o potrebi organizacije obveščevalne službe, okrožje ni moglo tako hitro na novo pot. Sekretar Platiša (Franc) ni samo že prej pisal v starem stilu o gibanju nasprotnikov osvobodilnega gibanja, npr. 10. januarja 1943 o pritisku italijanskih oblasti na fašiste, da bi sprejeli vodstvo nad belo gardo in da se vpišejo vanjo; o nekaterih trgovcih v Idriji, ki so podpirali partizane in mihailovičevce,⁴¹ ter o morali med ljudmi, zlasti pri kmetih do partizanov,⁴² temveč se je tudi kasneje močno držal starega sistema. Proti koncu januarja je ponovno pisal o beli gardi in o povezovanju fašistov z njo, da so na Črni vrh prišli belogardisti iz »Jugoslavije, glede mihailovičevcev pa je pisal, da se je zadeva z njimi dobro razčistila, to je, da kakega pravega uspeha niso dosegli.⁴³ Dne 7. januarja je znova pisal o zlomu mihailovičevcev in da se tudi pri beli gardi vse podira.⁴³

Dragocen uspeh je Platiševa obveščevalna služba pokazala, ko je v Idriji prišlo do dopisa idrijskega urada za državne gozdove pristojnemu ministrstvu v Rim. V njem je idrijski urad kritiziral boj proti partizanom na dotedanji način, češ da ne bo dal pozitivnega uspeha, ker italijanske posadke v mnogih krajih nimajo iniciative, pač pa prepuščajo pobudo partizanom, ki so vedno udarnejši in napadalnejši.⁴⁵ Koliko je to poročilo rodilo v Rimu uspeha, je težko reči, vendar je še teže reči, kako naj bi bilo brez zveze s sklepom v Rimu, ki so ga pa morali sporočiti zopet določenemu, po vsej priliki vojaškemu organu v Idriji, od koder so zvedeli zanj v štabu primorske operativne cone. Vsekakor se je to zgodilo po nekem posebnem obveščevalnem kanalu, ki ga je imel štab POC sam. Ta je 24. marca 1943 takoj obvestil okrožni komite za Idrijo (Franca Bezeljaka-Cirila), da je dobil

Politični komisar Primorske operativne cone Dušan Pirjevec-Ahac, v Prodeh na Tolminskem konec julija 1943

iz idrijskega okrožja poročilo, da Italijani pripravljajo večje preselitve iz tega okrožja. Za primer, da bi se kaj takega začelo, bi morali partizani v idrijskem okrožju z oboroženo silo nastopiti proti italijanskemu vojaštvu.⁴⁶

Po teh konkretnih poročilih obveščevalnega značaja se moramo vrniti nazaj na Ahacovo naročilo Platišu-Francu, kako naj organizira obveščevalno službo. Ahacovo naročilo se je nanašalo na okrožni obseg. Ni pa dvoma, da je bila stvar okrožja, da izpelje obveščevalno službo tudi po nižjih odborih, to je po vertikalni liniji, čeprav daje Ahacovo pismo za to samo nastavek. Toda sistem je vendarle nakazal. Okoli tistega časa ali malo kasneje so ga nedvomno izpeljali tudi v drugih severno primorskih okrožjih, čeprav o tem praktično nič ne vemo.

Razen v idrijskem okrožju se je vpliv novega bolj sistematičnega dela v obveščevalni službi najhitreje pokazal v vipavskem (kasneje ajdovskem) okrožju. Toda vipavsko okrožje je z obveščevalno službo imelo takrat že nekaj izkušenj, ker je za podatke obveščevalnega značaja morale poskrbeti iz lastnih potreb ali pa tudi po kakem nalogu vrhovnih osvobodilnih organov na Primorskem. Kakor bomo videli kasneje, so v obveščevalni službi uporabljali predvsem mladino, zlasti ženske. Kasneje v začetku januarja 1943 je vipavsko okrožje poročalo o manjših preiskavah karabinjerjev in vojakov dne 7. januarja 1943.⁴⁷ O sestanku z belogardističnim dr. Bricem je Štefan (Nabergoj) poročal že 7. januarja 1943,⁴⁸ o likvidaciji dveh denunciantov v okrožju, ki je bila 15. januarja pa je okrožje poročalo 18. januarja 1943.⁴⁹

Obširno je vipavsko okrožje razpravljalo o obveščevalni službi na konferenci, ki je bila 25. in 26. januarja 1943. Ker okrožje ni spadalo med severno primorska okrožja, je morale dobiti direktive za delo obveščevalne službe od višjih organov na drug način, verjetno bolj neposredno, to je po kakem osebnem stiku s samim

pokrajinskim komitejem. O konferenci je okrožje obvestilo pokrajinski komite 30. januarja 1943. V pismu je povedalo, da je že 1942 prevzel obveščanje dekliški krožek, ker se je okrožju zdelo, da o italijanskem terorju dobijo podatke najlaže dekleta. Ko so na konferenci 25./26. januarja 1943 preoblikovali okrožni odbor, je vodja resorja za obveščevalno službo postal Ivo Kosovel (Borotin- Seržente). Pri izdelavi nadaljnje organizacijske strukture so oblikovali 9 rajonov. Vsak član rajonskega odbora je bil šef odbornikov krajevnega odbora istega resorja. Po tem redu so v vsakem odboru — to je v rajonskem in terenskem — imeli poleg drugih referentov tudi enega, ki je bil obveščevalec. Tako je bila izdelana struktura v vertikalni smeri.

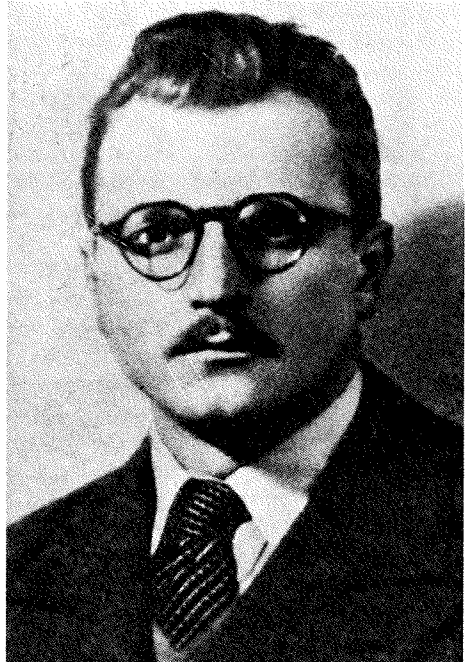
Pod posebno točko so na konferenci sprejeli obveznost, da bodo sestavili seznam izdajalcev in nevarnih elementov, kakor tudi seznam tistih Lahov, ki so tedaj počenjali grozodejstva nad slovenskim narodom. Zapisali so, da bodo posebno pozornost posvetili izdajavcem in tistim, ki škodujejo narodnoosvobodilnemu boju. Morali bi jih torej napraviti neškodljive.⁵⁰

V februarsem poročilu okrožja pokrajinskemu komiteju so govorili o izdajavskem delu lažipartizana Nedeljka in dezerterja Črnega Martina. Borotinov (Seržentejev) resor so poimenovali z nazivom Služba zveze obveščanja in poročanja (SZOP). Vanjo so začeli uvajati 3 dekleta: Tanjo, Divno in Rašo.⁵¹

Po južni strani vipavskega okrožja je tekla že v dobi pred organiziranim omrežjem kurirska linija, ki so jo vodile dekleta. Skozi Gornjo Branico je tekla linija, ki je bila povezana proti Zahodu mimo Prvačine na Vogrsko, kakor jo je prikazala Milka Gregorič-Anica in smo jo omenili na drugem mestu. Na tem mestu je važno, da dodamo, kar je o kurirkah skozi Branico zapisal Polde Renner, namreč, da kurirke tamkajšnje linije niso opravljale samo kurirske službe, temveč tudi obveščevalno. Držale so zvezo s partizani in aktivisti v vasi in drugod. P. Renner omenja lepo število deklet, ki so opravljale to službo na omenjeni liniji. Podobno poroča tudi Avgust Dugolin-Maks o krajevnih kurirkah na Krasu, ki so vzporedno s kurirskimi nalogami opravljale tudi obveščevalno službo. V obeh primerih gre za oblike terenske, včasih pa tudi nekoliko širše obveščevalne službe.^{51a}

V goriškem okrožju je bila organizacijska struktura glede plastenja odborov in funkcij zelo verjetno podobna. Mladino so zaposlovali v vseh mogočih vejah osvobodilnega dela. V precejšnji meri so mladino zaposlovali v obveščevalni službi. »Dekleta so pokazala v vseh svojih delih predanost in požrtvovalnost«, je pisal goriški komite 24. feb. 1943 pokrajinskemu komiteju.⁵²

Na čelu okrožne obveščevalne službe je tedaj še vedno bil Bojan. Že 18. februarja 1943 je poslal obsežno poročilo o pojavi belogardistov v Šempasu pred nekaj dnevi. V vsebini poročila je govor na drugem mestu, ker vsebina ni samo obveščevalnega značaja. Teden dni kasneje 28. februarja 1943, je poslal Primožu, to je pokrajinskemu komiteju obsežno poročilo, ki je vsebovalo celo vrsto pomembnih podatkov. Npr. v Šempeter je prišlo 200—300 arditov, ki stanujejo po privatnih hišah in se vedejo kakor bela garda v Ljubljani. Med Šempasom in Črničami je bil proglašen frontni pas za prvi teden marca in bilo kmetom prepovedano gibanje podnevi, ker naj bi vojaštvo streljalo. Med alpinci v Šempasu so po tem poročilu bili pomešani 3 belogardisti, ki so iskali prijateljskih stikov z ljudmi. Biljanskega župnika so aretirali, češ da je vzdrževal zveze s partizani. Gradišče so nameravali Italijani požgati, toda od namena so odstopili na intervencijo prvaškega župnika in nadškofa Margottija. Brigadirji so razglasili, da partizanske pozivnice ne veljajo več. V Ajdovščino je prišlo 30 vagonov municije. Duhovnike

Anton Velušček-Matevž, eden prvih pobudnikov OF na Goriškem

v okrožju so privrženci OF obvestili o formiranju belogardističnih tolp v ljubljanski pokrajini.⁵³

V goriškem okrožju niso uporabljali samo deklet za obveščevalno službo, temveč tudi funkcionarje, kolikor niso tega opravljali sami iz lastne zavesti o potrebi obveščanja o stvareh, ki so jih na svojih poteh videli ali slišali o njih. Tako je intendant Franc Žižmond-Ivan poročal Janku (Juliju Beltramu) 8. aprila 1943 o vohljanju italijanske policije po vaseh in njenem iskanju informacij o partizanih. Dne 11. aprila je poročal o lepaku bele garde blizu Volčje drage in da hodi policija tudi po stranskih poteh okoli Bukovice in Vrbojte.⁵⁴ Dne 27. aprila je pisal, da Italijani vabijo partizane, naj se vrnejo domov, češ da se jim ne bo nič zgodilo.⁵⁵

Se počasneje so prodirale direktive o obveščevalni službi v južna primorska okrožja, ker so bile zveze slabe oziroma počasne. Ni izključeno, da je pri organiziranju bila važen dejavnik naposled tudi lastna potreba po boljšem poznavanju položaja, vsaj stvari obveščevalne službe to dejstvo ni moglo škodovati. Zanimivo je, da so bile vesti obveščevalnega značaja kar vključene v redna poročila okrožij, tako so pravi viri za take vesti ostali neznani. Pa saj je tako bilo tudi v drugih, zlasti severnih okrožjih, o katerih smo doslej govorili, razen nekaterih vesti v goriškem okrožju.

Tako je Vidko Hlaj, sekretar OK za Slovensko Istro, že 12. januarja 1943 v dopisu pokrajinskemu komiteju oziroma Primožu pisal tudi o gibanju sovražnih sil na njegovem terenu, kako hodijo karabinjerske in vojaške patrulje ponoči in podnevi okoli v razni številčni moči. Pisal je tudi, da so v nekaterih vaseh garnizije vojakov, ki pa jih vsak mesec menjavajo. Vojaki da so doma iz nekaterih severno-italijanskih mest, toda zelo nezadovoljni, splošni položaj pa ni bil preslab, ker v večini vasi še ni bil znan coprifuoco.⁵⁶

Deset dni kasneje je Vidko poročal o okrepitvi nekaterih vojaških in karabinjerskih postaj v Istri, ki z večjimi patruljami nadzirajo teren. Ustavljanje, legitimiranje in osebne preiskave so bile na dnevnem redu. Tudi število ovaduhov se je povečalo. Zaradi vsega tega se Vidko podnevi ni mogel nikamor premakniti. V tem poročilu je govoril o velikem nezadovoljstvu med vojaki in kako ga kažejo.⁵⁷

Za strukturo obveščevalne službe je bilo mnogo važnejše pismo materijsko-bistriškega komiteja, ki ga je 25. 3. 1943 naslovil vsem rajonskim komitejem in zaupnikom KPS. V njem je pisal o nalogah obveščevalne službe: »Obveščevalna služba ni bila na vseh rajonih na oni stopnji, kot bi do sedaj že lahko bila. Rajonski obveščevalci naj se potrudijo, da to eno najvažnejših služb, dovedejo v red. Za uspešen boj proti izdajalski beli gardi je nujno potrebno, da so naše organizacije in partizanska poveljstva točno in vselej pravočasno obveščena o pojavih in gibanju bele garde. Obveščevalci pri terenskih odborih morajo imeti z Vami dobre in hitre zveze, da vam vsa opažanja o beli gardi takoj sporoče. Razume se, da je dolžnost vsakega aktivista OF, da poroča svoji organizaciji o stanju bele garde in domačih izdajalcev. Obveščeni ste že o pojavu bele garde na Primorskem (v okolici Gorice so ti banditi pomešani med alpini v alpskih uniformah z rdečimi križi na klobukih, na Krasu so se pojavile 'Bele vaške straže', dočim se na Zaplani pri Vrhniki... zbirajo ti beli banditi za pohod na Primorsko). Za uspešen boj proti Beli gardi je nadalje potrebno tudi politično pojasnjevalno delo med množicami o vlogi in namenih Bele garde... Pri tem je tudi treba popularizirati stališča OF in KPS do vere... Vodje in hujskače bele garde morate razkrinkovati pred narodom ter jih brezpogojno fizično iztrebiti. To delo naj opravi Narodna zaščita, tam kjer so pa partizanske patrole, bodo one storile... Proti družinam iztrebljenih banditov pa ne izvajati nasilja. Zapeljane belogardiste je treba podučiti in izpustiti, še prej pa se jim mora pobrati orožje.«⁵⁸

Teden nato je materijsko-bistriško okrožje poročalo o premestitvi alpincev, med katerimi je zelo učinkovito delovala propaganda osvobodilnega gibanja, tako da so jih osumili za nezanesljive in celo prijatelje partizanov (ribelov!).⁵⁹

Poročilo Rudija Brkinca, sekretarja materijsko-bistriškega okrožnega komiteja, je zelo poučno še posebej, če ga primerjamo s poročilom vipavskega okrožja z dne 30. januarja 1943, ker nam obe prikazujeta enako strukturo obveščevalne službe na terenu v vertikalni smeri. Ta dva primera nujno kažeta na skupne direktive o strukturi in delu VOS na Primorskem vsaj v prvih mesecih 1943, čeprav direktive same niso znane. Prav tako je predvidevati, da so direktive bile poslane vsem okrožjem, čeprav dela po njih ne poznamo v vseh okrožjih, ali vsaj ne enako in ne v vseh časih, včasih celo nič, npr. na Pivki, toda vzroki za to, niso znani.

Posebno mesto med okrožji je bilo na Primorskem vedno posvečeno Trstu. To velja tudi na področju vosovskega delovanja. Politična organizacija v Trstu je morala posvečati svojo pozornost najrazličnejšim vejam dejavnosti. Razen običajnim, ki jih sicer poznamo tudi pri drugih okrožjih, je bilo v Trstu redno posvečena velika skrb delu z Italijani. Posebne skrbi je bila deležna tudi obveščevalna služba. Videli smo to že pri iskanju podatkov o italijanski vojaški moči v Trstu, ki naj bi koristila tudi zaveznikom, kar pa se ni zgodilo v času, ki nas tu zanima, temveč kasneje. Toda Trst je bil predmet opazovanja za koristi slovenskega osvobodilnega gibanja tudi še v času, ki nas to posebej zanima. Zanimanje se je nanašalo predvsem na razpoloženje ljudi, ker je bilo od njega odvisno širjenje osvobodilnega gibanja v Trstu. Iz Trsta pa so lahko šli kanali tudi daleč ven. Tako se je v začetku februarja 1943 najbrž prek Trsta ustvarila zveza z rudnikom v Labinu, ki jo je pozneje pravzaprav potrdil rudar, ki je pobegnil iz tamkajšnjega rudnika

in se pozneje priključil slovenskim partizanom. O kanalu je Bojan obvestil Branka Babiča-Vladka 6. II. 1943.⁶⁰ Žal manjka poročil, ali je ta kanal dal kasneje še kaj rezultatov ali ne.

Ko smo v začetku govorili, kako se je v Ljubljani sčasoma razvijala varnostno obveščevalna služba, moramo sedaj pogledati na Primorsko in presoditi, kako se je razvejanost pokazala in izkazala tam. Glede vsega, kar smo doslej povedali o vipavski dejavnosti na Primorskem, moramo reči, da se je dolgo časa razvijala le civilna veja obveščevalne dejavnosti, vojaška je zelo zelo zaostajala, pa še tam kjer je rodila kake sadove, so bili v bistvu rezultat civilne vosovske dejavnosti. Vendar je pomembno, da se je ta veja dejavnosti sploh pojavila. Nekateri konkretni primeri so jo vendarle izpričevali. V okrožjih so pa veliko pozornosti polagali prav na množično vejo obveščevalne dejavnosti. Pri njej so pomagali osvobodilni odbori raznih vrst in predstavniki odborov so jih na tako dejavnost posebno opozarjali. Dejansko opozarjanje ni bilo brez uspeha. Civilna obveščevalna služba se je v glavnem v prvih mesecih 1943 tudi sistematično izgradila in pokazala tudi več vidnih sadov. Včasih se je izkazala tudi tako imenovana posebna obveščevalna služba.

Najpomembnejši primer na omenjenem področju in času je bilo razkritje vohunke, ki je hotela za svoje namene izkoristiti v marčnih dneh 1943 kurirski kanal med vipavskim okrožjem in pokrajinskim komitejem. V prvi polovici marca je Zdravko Čebtron pisal Primožu, da je v Prvačini neka ženska iz Šmarja, ki hoče na vsak način govoriti z njim ali z Bojanom. Zdravko Čebtron je sporočil, da jo zasledujejo, ker ne vedo natančno, kdo vse izdaja v Šmarjajah. Precej sumijo ravno njo. »Zato je po mojem prav, da jo aretirate in zaslišite in uredite z njo, kar se vam zdi. Kar dela, dela vse na svoje roke in brez naše vednosti«. ⁶¹ Primož je odgovoril Zdravku oziroma okrožnemu komiteju KPS za Ajdovščino 20. marca 1943, da je njegovo opozorilo o sumljivi ženski iz Šmarij prišlo pravočasno na mesto. Povedal je, da se je izkazalo, da je bila plačana provokatorka, ki je imela nalogo, da odkrije PK KPS s pomočjo kanala za pošto. Bila je justificirana dne 11. marca 1943.⁶² Nekaj dodatnih vesti je Primož o tem dogodku sporočil 18. marca 1943 centralnemu komiteju KPS. V pismu je vohunjenje ženske iz Šmarij povezal z italijanskim napadom na Fornazaričevo hišo na Vogrskem (pri Bazabonu), ko so Italijani hoteli zajeti PK, predvsem pa dr. Beblerja. Bili so sicer na pravi sledi, toda dobili niso nikogar, pravzaprav so celo izgubili glavno pomočnico, provokatorko Pavlo ... iz Šmarij pri Rihemberku. Ta je namreč izkoristila kot svojo legitimacijo dejstvo, da se je pozimi skrival pri njej oboleli črnogorski partizan Pope. Po njem se je hotela dokopati do PK. Cilj se ji ni posrečil.⁶³ Pač pa se je moral PK in z njim nekateri drugi organi preseliti iz Vogrskega na severni konec Banjške planote v Tolminski Lom h Kokošarju.⁶⁴

Posebno pomemben vir informacij o Italijanih je postala v Tolminu Ilka Devetakova, ki je bila poročena z italijanskim oficirjem Ricardom Bignamijem. Kasneje je njen mož napredoval do generala brigade in nato divizije. Ilka je kot njegova žena imela priložnost, da se je spoznala s celo vrsto italijanskih visokih oficirjev. Ko je Italija stopila v vojno, je Ilkin mož kot general divizije »Folgore« moral na libijsko fronto. Ilka ni šla za njim, temveč se je spomladi 1942 vrnila domov v Tolmin. Doma je kmalu navezala stike z znanim aktivistom OF Andrejem Kavčičem Kovačem, Francem Brešanom-Orlom, dr. Maksom Rejcem, čeprav verjetno ne z vsemi sočasno, temveč bolj postopoma, kakor so nanesele razmere. Kajti po Brešanovem mnenju je bila zelo nezaupljiva, previdna in konspirativna. Morala je dobro poznati človeka, da se je spustila z njim v razgovor o zadevah NOB oziroma

sploh o političnih zadevah. Ilka je doma bila nenehno v stikih z visokimi italijanskimi oficirji, ki so bili prijatelji njenega moža, toda razmeščeni v garnizijah Tolmin-Gorica-Videm. Zlasti je vzdrževala dobre zveze z generalom Luigijem Masinijem v Tolminu, ki je sicer vodil oddelek za boj proti partizanom. Ilka ga je pridobivala za sodelovanje v NOB. Posredoval ji je obilico koristnih podatkov, ki jih je Ilka potem prinesla partizanom. Velikokrat je tudi posredovala, da so Italijani izpustili iz zapora razne osumljene vaščane, ki jih je aretirala italijanska policija. Njen mož je v Libiji padel v ujetništvo, ko je bila njegova divizija razbita, on sam pa je bil kot ujetnik odpeljan v Ameriko, kjer je ostal do konca vojne. Po vojni je živel v Milanu, toda se je ponovno vračal v Tolmin vse do svoje smrti 1965. Vse ženino premoženje v Tolminu je podaril občini za otroški vrtec, ki naj nosi ime njegove žene.

Ilka Devetakova je sodelovala z NOB tudi pod Nemci, dokler je ni nekdo izdal, da so jo Nemci odpeljali v Auschwitz, kjer je umrla pred koncem 1944.

Po vrnitvi v Tolmin spomladi 1942 se je Ilka Devetakova povezala z osvobodilnim gibanjem in ga podpirala največ z denarjem, pozneje pa tudi z informacijami, ki so postale za partizane silno važne. Ilka je pri vsem tem delu sodelovala kot zavedna Slovenka, kar je vedno bila in ostala. Ker je bila zelo previdna in konspirativna je v takih primerih nastopala z ilegalnim imenom najprej pod imenom »Katra«, kasneje pa kot »Marta«.⁶⁵

Zaradi položaja, v katerem je Ilka Devetakova živela, in zvez, ki jih je imela in tako nesebično izkoriščala za koristi osvobodilnega boja ljudstva, ki mu je pripadala, njena poročila in zveza z njo niso bila lokalnega značaja. Tega se je globoko zavedal pokrajinski komite KPS za Primorsko.

Ko je Franc Leskošek-Luka hodil po Primorskem v tistih tednih, ko je bil tam, je zvedel tudi za zvezo z Ilko Devetakovo. Dne 12. februarja 1943 je iz pokrajinskega komiteja pisal komiteju KPS: »Važna novica iz Baškega okrožja je ta, da so [naši] utrdili zveze z ono generalovo ženo, ki nam je v vsem pripravljena pomagati. Ima dobre zveze ne samo z vojaškimi krogi na Primorskem, ampak tudi v Rimu. Za sedaj drži zvezo z njo dr. [Maks] Rejc, ker je na sestanek izrecno zahtevala intelektual[nega človeka]« ... S temi besedami je Luka na kratko nakazal pomen nastale zveze. Utrdil pa jo je z nadaljnjimi besedami, s katerimi je povedal, kaj so od nje še zvedeli: »Po njenih poročilih se Italijani bavijo z načrtom, da bi evakuirali vojaštvo iz Jugoslavije in Primorske. Pri tem pa nastajajo trenja med fašisti, vojaško oblastjo in civilno oblastjo. Fašisti in vojska so za to, da je treba stare meje (t. j. Primorsko) braniti. Fašisti zahtevajo pojačanje terorja. Isto zahtevajo od Italijanov tudi belogardisti, posebno Nanut in Kralj. Ta dva delata načrte za organizacijo lastnih oboroženih tolp na Primorskem, vendar zaenkrat še колеbajo, ker so v dvomih, ali jih bodo Italijani podprli ali ne. Vsi podatki pa kažejo na to, da namerava okupator proti nam v bodočnosti podvzeti resne akcije«.⁶⁶

Ob tako važnih vesteh in zvezi, ki jih je pripeljala do njih, je pa nastal nov problem, kako bi pokrajinski komite našel drugačno zvezo z Ilko Devetakovo. Ni mu bilo pogodu, da bi najboljšo zvezo vzdrževal dr. Maks Rejc. Kajti zveza z Ilko Devetakovo ni bila »množičnega« značaja, da bi jo lahko zaupali vsem, temveč je imela med posebnimi še prav posebni značaj. O teh pa vemo, da jih je prav zaradi konspiracije hotela držati partija v svojih rokah. Dr. Rejcu pa partija ni dovolj zaupala. Zato je Luka v navedenem pismu tudi napisal: »... seveda da bo moral [dr. M. Rejc] te zveze predati; dogovorili se bomo komu«.⁶⁷

Toda ta problem ni bil tako preprost. Pri njem ni šlo samo za dr. Rejca, temveč mnogo bolj za Ilko Devetakovo, ki je bila zaradi položaja, v katerem je živela,

Franc Leskošek-Luka, sekretar CK KPS in član politbiroja CK KPS, prvi komandant Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, je hodil po Primorskem v tistih dneh, ko je zvedel za obveščevalko Ilko Devetakovo

upravičeno nezaupljiva in previdna, čeprav je sočasno nadvse iskreno želela pomagati svojemu ljudstvu. Problema zato ni bilo mogoče rešiti samo mehanično in so tudi vodilni organi morali marsikaj premisliti. Zdi se, da so bili v pridobitvi navedenega kanala kar preveč nestrpni.

Preden nadaljujemo krizni problem stikov z informatorko »Katro«, moramo vključiti njene informacije, ki jih je Severno primorski odred poslal glavnemu štabu Slovenije pod datumom »1. marca 1943«. Kaj je po njih po pisanju štaba SPO poročala Ilka Devetakova?

»...po izjavi generalov v Idriji in Tolminu so dozorele priprave za državni udar v Italiji. Izvesti ga namerava vojska odnosno vsaj prehiteti vse druge skupine. Ves višji oficirski kader je namreč napravil kompromis s krono ob sodelovanju papeža. Dan državnega udara je določen, dan, ko bo likvidiran Tunis. Vodstvo države bi takoj po udaru prevzela vojska pod vodstvom maršala Badoglia. So to v glavnem sami filoangleži, a sami sebe nazivajo »antifašiste«, čeprav so v bistvu popolni predstavniki italijanskega imperializma in hočejo iz tega le karkoli rešiti. Takoj po udaru bi sklenili z Anglijo premirje, potegnili svoje trupe iz Balkana, predvsem iz Jugoslavije in vrgli trupe na nemško mejo za obrambo. Prepričani so, da bodo uspeli revolucionarne sile Italije potlačiti, od vojaških sil pa računajo predvsem na alpine. V pogledu Primoške so vojaški krogi, ki nameravajo izvesti državni udar, deljeni. Večji del pravi, da bo za vsako ceno branil (stare) meje Italije, drugi, da sprejme kakršnekoli pogoje, ki bi jih Anglija postavila, le da pride do premirja. Kako velike so revolucionarne sile ne ve vojska, niti nam ni mogla povedati Katra.

Vodstvo italijanske vojske je trdno odločeno, da ne pristane na nobeno zahtevo Hitlerja o novih trupah za vzhodno fronto, torej da ne dajo za to fronto niti enega vojaka več. Generali pravijo, da se je z vzhodne fronte rešilo samo nekaj ranjencev, sicer pa je bil pokončan ves italijanski ekspedicijski korpus. Oficirji, ki so se vrnili iz vzhodne fronte, delajo silno propagando proti Nemcem.

V Afriki so skoraj izključno Nemci. Vendar se Italijani zavedajo, zlasti pa po trditvah vojske, da se pozicije rušijo tudi tukaj. Bolj so oplašeni zaradi velikega števila Nemcev v Siciliji.

K zadnjim represalijam nad civilnim prebivalstvom na Tolminskem je pripomniti sledeče: za to je prispelo direktno iz Rima 900 specializiranih (na Balkanu) karabinerjev s posebnim polnomočnim dekretom Mussolinija. Vodi jih kolonelo (Garazzi?). Vojska je proti temu protestirala pa vsled posebnega dekreta Mussolinija ni nič opravila. Vojska pa izjavlja, da bo vršila borbe samo proti partizanom, nikakor pa represalij proti civilnemu prebivalstvu.

Tolminski general Masini svetuje partizanom, da naj se v primeru ofenzive umaknejo visoko v hribe in da naj med ofenzivo mirujejo.

Zveza bele garde z vojaštvom na tej strani zaenkrat še ne obstoji. Pač pa je izjavil idrijski general, da so mu 'dečki od bele garde' na oni strani mnogo pomagali. Pred nekaj dnevi so dobili vsi župniki in dekani formular za izjavo, ali so za ali proti beli gardi. Tolminski dekan je izjavil, da se je večina izjavila proti beli gardi, s katero noče imeti nobenega opravka, ter da bi se sprijaznili z nami in nam tudi aktivno pomagali. Tolminski dekan je prepovedal kaplanom vsako vmešavanje v politiko.

Katra bo šla te dni tja, kamor je naročil tov. vojaški referent pri Izvršnem odboru. Takoj ko se vrne bom stopil z njo zopet v zvezo in vam čim podrobneje poročal« ... (naprej dokument ni ohranjen)⁶⁸

Primerjava poročila z dne 12. februarja 1943, ki sta ga poslala Leskošek (Luka) in Pirjevec (Ahac) centralnemu komiteju na temelju informacij Ilke Devetakove in poročila »1. marca 1943«, ki naj bi ga poslal Severno primorski odred glavnemu štabu, kaže nekaj podrobnosti, razen tega pa tudi nekaj razlik. Drugo poročilo da misliti, da je »Katra« dala navedene informacije ustno seveda človeku, ki je bil z njo neposredno povezan. Točke, ki so podobne Leskoškovega pismu z dne 12. februarja, so izražene v prvem delu pisma, druge so pa v glavnem zelo drugačne ali pa dodane kot nove informacije. V pismu, ki ga je dr. Rejc Tone-Mladen poslal 23. marca 1943 pokrajinskemu odboru OF za Primorsko, je navedel za svoje podatke še nekatere druge vire, posebno za dogodke bolj lokalnega značaja. Za nekatere dogodke, ki jih navaja pismo SPO, je prispeval celo natančnejše podatke. S tem seveda ni rečeno, da bi podatki pisma z dne 1. marca ne bili pravi, pač pa to pismo v primerjavi z Mladenovim pismom z dne 20. marca, ki sem ga uporabil na drugem mestu, kaže, da pismo SPO ni bilo napisano 1. marca, temveč vsaj dokaj kasneje. V pismu so namreč vključeni dogodki, ki so se zgodili kasneje, to je po 1. marcu.⁶⁹ Seveda pa vsa ta pojasnila, ki jih vsiljujeta citirana dopisa, ne spreminjajo pomena zvez z Ilko Devetakovo in njenih informacij v korist narodnoosvobodilne borbe. Prav dovzetnost vrhovnih osvobodilnih organov na Primorskem za vsebino novih poročil je bila dokaz njihove izredne važnosti in smisla za vzdrževanje čim boljše zveze z njihovo avtorico, čeprav so se glede vzdrževalcev zvez z njo pojavila različna mnenja, ki bi jih objektivno ob večjem razumevanju prizadetih sploh ne bilo treba.

Ivan Kosovel-Borotin, član Okrožnega komiteja KPS za Vipavsko, narodni heroj, je padel 8. marca 1943 v Vrtovinu

Energični poseg osrednjih organov v razvoj VOS na Primorskem proti koncu zime 1942/43

V sredo domačega razvoja varnostno obveščevalne službe so še pred koncem zime 1942/43 začela krepko posegati različna in številčna navodila osrednjih slovenskih osvobodilnih organov in celo najvišjih jugoslovanskih organov. Brez njihovega upoštevanja bi ne mogli dovolj razumeti ukrepov, ki so praktično začeli posegati v primorski razvoj od spomladi 1943 dalje. Kajti osrednji ukrepi so prišli na Primorsko vedno z večjo ali manjšo zamudo.

Ker so na razvoj varnostno obveščevalne službe na Primorskem vplivali odloki višjih organov, moramo poseči malo nazaj. Najstarejši dokument sistematične izgradnje obveščevalne službe v splošno jugoslovanskem okviru je bila naredba vrhovnega komandanta jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske z dne 27. oktobra 1942, s katero je Tito slovenskemu štabu označil glavne poteze v organizacijski strukturi obveščevalne službe v vojaških enotah.⁷⁰ Še isti dan je vrhovni komandant Tito v zvezi z navedeno naredbo izdal tudi navodilo za organizacijsko strukturo in osnovne naloge obveščevalne službe.⁷¹ V posebnem pismu je CK KPS v novembru istega leta naročil centralnemu komiteju KPS, da se morajo partijci in partijske organizacije angažirati v organizaciji obveščevalne službe.⁷² Dodatka navodil precej dolgo ni bilo v Slovenijo. Glede na razmere v Sloveniji in posebej v Ljubljani ter drugod, so v Sloveniji zato razmišljali po svoje. Edvard Kardelj je v pismu z dne 4. decembra, ko je še bival v Ljubljani in preden je dobil pisma iz vrhovnega štaba, pisal izvršnemu odboru OF, ki je takrat z večjim delom CK KPS bival že v Dolomitih, skušal obveščevalno službo prilagoditi slovenskim razmeram z besedami »glede splošnega dela OS smo se dogovorili, da bi bilo dobro, če bi k[rščanski]

s[ocialisti] in sok[oli] prevzeli del aparata OS in dodelili za te sektorje po enega človeka kolegiju VOS OF. Mislim, da bo to urejeno«. ⁷³

Globlje se je E. Kardelj dotaknil funkcioniranja obveščevalne službe v svojem elaboratu Josipu Brozu-Titu z dne 14. decembra 1942. V poglavju o obveščevalni službi je zavzel svoja posebna stališča in jih tudi utemeljil. V poglavju o OS je E. K. zapisal: O samem razvoju obveščevalne službe sem Ti že enkrat poročal in ne bom tu obširen. Tu ne mislim na vojaško obveščevalno, temveč na posebno linijo, ki smo jo poimenovali 'Varnostna obveščevalna služba' in stoji pod neposrednim vodstvom CK... Dosegla je precejšnje rezultate v organizaciji specialnih področij. Na tem mestu ne morem govoriti o podrobnostih, pa ti bo te stvari sporočil prvi naš zanesljivejši tovariš, ki ga bomo poslali do tebe. Na podeželju ni močnih organizacij, ker imamo tudi druge sektorje. Močna je v Ljubljani in na posebnih sektorjih, a sedaj jo prenašamo v Italijo samo. To smo storili v zvezi s pismom, ki mi ga je poslal Stevo Barko (Ivan Krajačič), namreč da zahteva »direktor« (obveščeval. sektor Kominterne) nadaljevanje dela. Stevo je hotel od mene nekega samostojnega človeka. Meni se zdi organizacija takšnega posebnega aparata nepotrebna, ker je naša VOS resnično dosegla višino, kakršno nov Stevin aparat sploh ne bi mogel doseči. Zaradi tega sem ga napotil k vodstvu naše VOS, obenem pa sem govoril s tovariši iz tega vodstva in jim dal nalogo, da svoj aparat razširijo tudi na Italijo. Že do sedaj so tam imeli določene postojanke, sedaj se bodo lotili sistematske izgradnje tega aparata. V ta namen sem pisal tudi Quintu (Umbertu Massoli), če bi od njega lahko kaj dobili. Stevi bo VOS pošiljala stalna poročila, mi pa bomo tudi tebi pošiljali vsa poročila, ki jih VOS pošilja nam. Ta poročila obsegajo tako politični kot vojaški sektor...« (naprej govori o razmerah v Ljubljani in ljubljanski pokrajini) ⁷⁴

Medtem ko je Kardeljevo pismo glede obveščevalne službe zanimivo bolj zaradi njegovih načelnih stališč do zamišljene strukture OS in prikaza višine civilne varnostne obveščevalne službe v Sloveniji ter razširitve VOS v Italijo, je pa v pismu Borisa Kraigherja v poglavju o VOS zanimiva sodba o razmerah na Primorskem. »Tudi na Primorskem v Gorici) so že majhni začetki organiziranja VOS. Tudi tam ima PK v načrtu prehod na sistematično organiziranje VOS kot samostojne organizacije«. ⁷⁵ Boris Kraigher je v teh stavkih pokazal konkretno stanje VOS na Primorskem, ki je bilo doslej prepleteno z drugimi organizacijami osvobodilnega gibanja, kot samostojna organizacija naj bi pa šele nastala. Videli smo, da ta razvoj ni bil lahek ne preprost ne hiter.

Ko so naposled, najverjetneje v prvi polovici januarja 1943, prišla v Slovenijo pisma iz Vrhovnega štaba o organizaciji obveščevalne službe, je Edvard Kardelj 17. januarja 1943 pisal generalnemu sekretarju CK KPJ. Glede obveščevalne službe je rekel: »Mi smo dobili vaše upute, no naša OS je bila dosada građena nekoliko drugčije, pa molimo, da nam i po tom pitanju odgovorite« »Mi smo imeli pri CK KPS 'Center obveščevalne in varnostne službe', ki je v svojih rokah združeval (t. j. združuje jih še danes) dve veji naše obveščevalne: vojaško in civilno. Vojaška je organizirana po sistemu kakor ga predlagate vi, civilna pa po partijski organizacijski mreži, toda ima svoje ljudi po organizacijah OF in vseh drugih, ki jih mi moremo doseči. Razen tega so s Centrom povezani še specialni sektorji« (okupatorska vojska, bela garda, mihailovičevci, policija itd.). Ta center je sedaj poslal svoje agente tudi na neko mesto, o katerem naj vam ustno pove Angelo [Ivan Maček-Matija]. Upamo da bomo tudi od tam skoraj dobili rezultate, ki bodo važni tudi za vas. To smo napravili na zahtevo Direktorja, s katerim smo prek Steve naš center direktno povezali. [Nato obljublja, da bodo obveščevalno službo izdelali

po obeh linijah]. Moje mnenje je, da je najbolje, da tako ostane, zlasti zaradi obstoja OF pri vas. Prav zato smo to mrežo preložili — poleg vojske — direktno na partijo. Ta naš center vam bo pošiljal poročila. Angelo nosi s seboj dve njihovi poročili. Razen sektorja, ki ga vi predlagate za OS, smo mi postavili tudi zvezo Primorske s Trstom (center Gorica). S tem se boš sigurno strinjal. V vseh ostalih vprašanjih se bomo ravnali po vaši naredbi. Javi nam, da se s tem sistemom strinjaš. V bistvu torej — da ponovim — je stvar takale: pri nas je obveščevalni center CK KPS nad obveščevalnim centrom GŠ in združuje obveščevalno linijo vojske (po vašem sistemu) in civilno (ki je vi ne navajate) ...⁶⁷

V smislu zadnjega dela gornjega dokumenta je centralni komite KPS izdelal navodila za ureditev varnostno obveščevalne službe na terenu in vojske. Ta navodila, ki imajo datum 10. februarja so se oddaljila od misli, ki jih je glede splošnega dela OS razvijal 4. decembra 1942. V navodilih z dne 10. februarja 1943 je Kardelj zapisal, da dotedanje oblike VOS ne morejo več v celoti ustrezati potrebam, ki so v zadnjem času nastale. Po novem mora VOS ustrezati akcijskim nalogam, ki naj ustrezajo menjajočemu se značaju osvobodilnega boja, menjajočim se odnosom sil in menjajočim se bazam glavnega sovražnika slovenskih demokratičnih ljudskih množic. Nato je govoril o položaju VOS v slovenskem narodnoosvobodilnem boju. V sklopu nalog na tej poti je področje VOS za vse spremembe v odnosih najobčutljivejše področje osvobodilnega boja. Samo neposredno vodstvo KP lahko zagotovi temu odseku dosledno in nepretrgano delo. Iz tega tudi sledi, da morajo odgovorne organizacije naše Partije neposredno voditi in kontrolirati delo VOS v interesu celotne OF in bodočnosti slovenskega naroda.

V splošnem organizacijskem sistemu je VOS na terenu in vojski vodena iz skupnega centra, centralne komisije varnostno obveščevalne službe. Za svoje delo je ta komisija odgovorna slovenskemu in jugoslovanskemu CK ter obema pošilja redna poročila. Ta komisija vodi in kontrolira sektor VOS na terenu in obveščevalni sektor narodnoosvobodilne vojske. Sektor na terenu vodi neposredno centralna komisija VOS, obveščevalni sektor v vojski pa vodi glavni obveščevalni center pri glavnem štabu. Glavni obveščevalni center v vojski je odgovoren tudi CK VOS, ki mu mora pošiljati poročila o rezultatih svojega dela v vojski. Povezanost obveščevalnih centrov obeh vej mora biti najstrožje zakonspirirano kakor tudi ostale zveze med posameznimi centri.

Podrobno je v navodilih govoril tudi o oblikah partijskega vodstva v VOS. Kajti celotni aparat VOS mora biti pod neposredno kontrolo partije. To kontrolo izvaja CK KPS. Zaradi specifičnih razmer je pa potrebna določena dokumentacija aparata, tako da so pokrajinski centri VOS pod kontrolo pokrajinskih poverjeništev in komitejev. Tako gre s kontrolo vseh drugih centrov po vertikalni smeri navzdol. Kontrola se zagotavlja tako, da določeni tovariši v komitejih vseh stopenj nadzirajo delo ustreznih organov VOS. Vodstvo in kontrola partije se ne smeta spremeniti v formalno funkcijo, temveč morata zagotoviti nenehno organizacijsko funkcioniranje in pravilno politično linijo. Odgovorni partijski komiteji morajo VOS nuditi potrebni kader, toda sočasno jim ne smejo omejevati samostojne pobude pri mobilizaciji novega kadra.

V vojski opravljajo kontrolo in vodstvo partije partijske organizacije. V vojski na isti način kakor na terenu. Obveščevalni sektor v vojski je pretežno vojaškega značaja, kontrašpionažni pa je pretežno političnega značaja. Zato mora Partija temu sektorju posvetiti največjo pozornost.

Članstvo komisij, centrov in poverjeništev mora biti izključno v rokah članov Partije oziroma s Partijo tesno povezanih simpatizerjev. V organizacije mreže

na določenih sektorjih pa morejo mobilizirati tudi nekomuniste. O celotnem sestavu morajo obveščati le nadrejene organe. Partijci pa morajo biti načelniki obveščevalnih centrov, prav tako pa celotni sektor kontrašpionažnega sektorja.

V celotni organizaciji VOS je bila obvezna največja konspiracija.

Ta navodila z datumom 10. feb. 1943 so imela strogo zaupni značaj, razposlana pa so bila ustreznim partijskim komitejem.⁷⁷

V skladu z gornjimi navodili centralnega komiteja KPS je slovenski glavni štab izdelal navodila za organizacijo obveščevalne službe v slovenski partizanski vojski. Najprej so razložila organizacijsko shemo od glavnega štaba oziroma glavnega poveljstva navzdol ter povezavo z ustreznimi organi VOS na terenu, to se pravi s civilnim sektorjem. Malo kasneje so tudi apelirala na najtesnejše sodelovanje z VOS na terenu. Razume se, da je bila zelo pomembna delovna razvejanost obveščevalne službe po narodnih in pokrajinskih celotah.

Določeno je bilo, da je bil pri glavnem poveljstvu slovenske osvobodilne vojske oziroma pri glavnem štabu, ki se je kmalu potem začel tako imenovati, postavljen glavni obveščevalni center, ki je bil za svoje delo odgovoren ustreznemu organu v vrhovnem štabu in sočasno svojemu glavnemu poveljstvu. Po enakem sistemu je bila organizirana obveščevalna služba navzdol v podrejenih enotah. Glavnemu poveljstvu so bili neposredno podrejeni obveščevalni centri operativnih con z enakim sistemom odgovornosti v vertikalni in horizontalni smeri. Najtesnejše stike so morali vzdrževati z ustreznimi pokrajinskimi komisijami VOS. Centrom operativnih con so bili podrejeni brigadni obveščevalni centri, ki so morali vzdrževati stike z okrožnimi komisijami. Pri odredih so bili odredni obveščevalni centri, ki so bili povezani z okrožnimi in rajonskimi poverjeniki VOS. Bataljonski obveščevalni centri so bili predvideni le v primeru, če so imeli bataljoni večji teren. Normalno je bila v bataljonih in četah določena le funkcija obveščevalca s sistemom odgovornosti kakor pri nadrejenih enotah.

Na čelu obveščevalnih centrov so bili načelniki ustreznih centrov. Z navodili je bila urejena njihova odgovornost in delo sodelavcev ter kake sposobnosti se od njih se morajo zahtevati. Posebej so bile širše obdelane naloge obveščevalne službe odreda in posebej mobilnih enot. Med premiki dolžnosti obveščevalne službe pri mobilnih enotah ne prenehajo. Opirati se morajo na delo terenskih enot.

Vsi obveščevalni organi morajo imeti pri svojem delu dva sektorja: obveščevalnega in kontrašpionažnega. Za vsak sektor so navodila natančneje določila naloge. Pri prvem so morali zbirati podatke operativnega značaja o sovražniku, o moralnem stanju v sovražni vojski, o materialnem stanju sovražnih enot, njihov odnos do partizanov, o razpoloženju ljudskih množic in moralnem stanju v partizanskih enotah. Pri drugem sektorju so morali razbijati tendenčne in lažnive vesti o njihovi moči, vzgojno vplivati na množice, da bi raznašale vesti, ki bi koristile sovražniku. Zlasti pa bi morali odkrivati sovražne obveščevalne centre, agente, vohune, sistem njihovega dela itd.

Na koncu so navodila natančno govorila o dostavljanju poročil, kaj morajo vsebovati in kako morajo biti dostavljeni. Poročevalci morajo znati razlikovati od nevažnega, koristno od nekoristnega; razvidni morajo biti tudi viri, iz katerih vesti izvirajo, da bi bilo mogoče preceniti njihovo večjo ali manjšo zanesljivost.⁷⁸

Centralna komisija varnostno obveščevalne službe je 3 dni za navodili glavnega poveljstva razposlala še posebno okrožnico o praktičnih navodilih, ki so bila namenjena organizatorjem obveščevalne službe na terenu. Po njih bi morala višja enota izdelati delovni načrt nižji enoti, da bi lahko takoj začeli s sistematično organiziranim delom.

Narodni heroj Miro Perc-Maks, eden izmed pobeglih iz Gonarsa, je postal komandant VOS na Primorskem. Padel je v zadnji nemški ofenzivi 1. aprila 1945 na Vojskem

Najvažnejše je bilo vprašanje kadra, ker ga skoraj ni bilo in ga je bilo treba šele vzgojiti. »Ne bomo pa vzgojili kadra, če bomo tako spočetka dali splošne naloge oziroma kar priložena navodila, po katerih naj delajo. Tudi ne bi bilo konspirativno poedince seznanjati z organizacijo in nalogami VOS-a, ne da bi jih preje preizkusili, ali so sposobni za to delo. Treba je zlasti spočetka dati posamezne konkretne naloge in na podlagi izvršenih nalog oceniti sposobnosti posameznikov za to delo. Take, na delu preizkušene tovariše, je treba potem vzgajati in sistematično, z dajanjem vedno težjih nalog, polagoma uvajati v organizacijo« ...⁷⁹

Po navodilih centralnega komiteja in glavnega poveljstva slovenske osvobodilne vojske bi morala pokrajinski komite in primorska operativna cona postaviti obveščevalno službo na svojem področju. Videli smo, da je na civilnem področju obveščevalna služba že nekoliko funkcionirala in dala tudi nekaj sadov. Na vojaškem odseku pa je bil položaj precej težji. Čeprav položaj nikjer ni bil idealen, pa je na vojaškem sektorju bilo še posebno težko. Težave v njem so bile predvsem kadrovskega značaja, ker je primanjkovalo primernih ljudi. Niso imeli človeka, ki bi imel vsaj toliko izkušenj, da bi VOS vsaj za silo spravil v tek. V marsičem so pomagali ljudje s terena, to se pravi funkcionarji različnih stopenj odborov, čeprav še tam ni bila urejena, kakor bi bilo treba v skladu z navodili, ali vsaj premalo. Tako organizacija obveščevalne službe še dalj časa ni stekla, kakor so želeli v vojaškem vodstvu.

Neugodnega položaja na področju vojaške obveščevalne službe se je pokrajinski komite globoko zavedal. Ko so mu nadrejeni organi poslali obširna navodila za organizacijo VOS, je v pismu centralnemu komiteju KPS, potem ko je potožil o težavah z Bojanom glede obveščevalne, še huje potožil o možnosti realizacije navodil, ki so jih poslali: »Poslali ste nam obširna navodila, iz katerih sledi, da bi

moral nastati ogromen aparat. Kdo naj ga organizira in vodi? Nihče od nas nima na tem področju niti toliko izkušenj, da bi spravil stvar vsaj za silo v tek. Ali nam ne bi mogli poslati inštruktorja po tej liniji, ki bi pomagal vsaj v začetku?»⁸⁰ Bistvo njegovega spoznanja o položaju VOS na Primorskem je bilo v besedah: »Sploh je VOS za nas najtrši oreh«.⁸¹ To je bilo grenko spoznanje, ki je nujno zahtevalo pomoči Primorski.

Toda začasno je bil klic pokrajinskega komiteja za Primorsko po pomoči v kadru za varnostno obveščevalno službo klic vpijočega v puščavi. Pač je glavno poveljstvo slovenske osvobodilne vojske že v dopisu z dne 3. marca 1943 obvestilo štab primorske operativne cone, da ji pošilja Antona Curka-Gorjana in Aleksandra Gala-dr. Petra na delo na Primorskem, toda razen zdravnika, katerega funkcije so bile same ob sebi jasne, ni dal Gorjanu jasno določenih navodil, kakšno delo bo opravljal na Primorskem. O tem je Boris Kidrič pisal, naj ga štab cone zaposli po lastni uvidevnosti. Napisal je le, da ima precej smisla za nekatere operativne stvari, uporaben pa bi bil tudi kot obveščevavec.⁸² Gorjan je bil po prihodu na Primorsko dejansko dodeljen obveščevalni službi, toda z enim človekom problem ni bil rešen. Suša v ljudeh za tako delo je ostala še vedno aktualna. Navodila za delo na obveščevalnem področju so pa še vedno prihajala. Med njimi je bilo najpomembnejše znano Kardeljevo pismo z dne 28. marca 1943, ki pa trenutno tudi ni problema premaknilo naprej. Toda nekaj je bilo pa v njem nedvomno jasno, da so se primorskega problema varnostno obveščevalne službe zavedli tudi pri vrhovnih organih osvobodilnega gibanja. Zato je bilo pričakovati, da bo neka rešitev prišla, pa čeprav bo nanjo treba še nekaj časa čakati.

Opombe

¹ Dr. Metod Mikuš, Varnostno obveščevalna služba OF slovenskega naroda, Naši razgledi 10. XII. 1976. V tem sestavku je avtor razmišljal o njenem delovanju v zvezi z znanstvenim posvetovanjem o VOS OF 23. in 24. novembra 1976. Cit. Mikuš, Varnostno obveščevalna služba OF slovenskega naroda.

² Mikuš, Varnostna obveščevalna služba OF slovenskega naroda.

³ Uvod v razpravo Milana Gombača »Močno orožje narodnoosvobodilnega boja in revolucije. VOS je z uspehom razkrinkavala belo in plavo gardo ter druge sovražnike. Delo 11. XII. 1976, sobotna priloga.

⁴ ibidem.

⁵ Milan Gombač, Močno orožje narodnoosvobodilnega boja in revolucije, Delo 11. XII. 1976, sobotna priloga. Cit. Gombač orožje NOB in revolucije.

⁶ Slovenski poročevalec 20. sept. 1941, št. 18, ponatis, str. 131–132.

⁷ Slov. por. 1. X. 1941, št. 19, ponatis str. 146–148.

⁸ Slov. por. 1. X. 1941, št. 19.

⁹ Milan Gombač, Močno orožje NOB in revolucije.

¹⁰ Npr.: Slov. por. 1941: 23. 8. 41 pod naslovom 'Opozorilo' in 'Izdajalci iz Prebujene Slovenije', — 6. 9. 41 pod naslovom 'Sovražniki slovenskega naroda', — 1. XI. 41 pod naslovom 'Izdajalci' govori proti Smersuju; — 8. 11. 41 pod naslovom 'Izdajalec na poslu' — 13. 11. 41 pod naslovom 'Izdajalec na poslu'; — 13. 11. 41 pod naslovom 'Spodletel izdajalski poskus' — 22. 11. 41 pod naslovom 'Kaj jih žene v narodno izdajstvo'; — 29. XI. 41 pod naslovom 'Razbijmo protislovensko zaroto notranjih sovražnikov našega naroda'; — 5. XII. 41 pod naslovom 'Boj peti koloni! Razširimo obveščevalno službo'; — 9. XII. 41 pod naslovom 'Agent gestapa pete kolone in protinarodne zarote — justificiran'; — 23. XII. 41 pod naslovom 'Dokazi o zadevi polkovnika Draže Mihajloviča'; — 30. XII. 41 pod naslovom 'Kako se je treba boriti za slovensko narodno enotnost'; Slov. por. 1942: 24. 1. 42 pod naslovom 'Navodilo terenskemu odboru OF, oddelkom Narodne zaščite, borbenim skupinam Narodne zaščite, varnostni službi OF in partizanskim četam'; — 31. 1. 42 pod naslovom 'Boj proti peti koloni'; — 2. 3. 42 pod naslovom 'Poostriamo in pospešimo boj proti peti koloni'; — 17. 3. 42 pod naslovom 'Slovenci in Dopolavoro'; — 31. 3. 42 pod naslovom 'Aljožij Kuhar se objema s fašisti in belogardisti'; — 6. 4. 42 pod naslovom 'Zoper denunciantstvo'; — 21. 4. 42 podobno kot 6. 4. 42; — 20. 5. 42 pod naslovom 'Velika laž'; — 2. 6. 42 pod naslovom 'Komunike VOS ob likvidaciji dr. L. Ehrliča'; — 9. 6. 42 pod naslovom 'Usodna tretja prisega »generala« Rupnika'; — 19. 6. 42 pod naslovom 'Brezkompromisni nacionalisti v teoriji in praksi' ter 'Izdajalci pripravljajo novo izdajo nad slovenskim narodom'; — 17. 8. 42 pod naslovom 'Bela garda tira slovenski narod v državljansko vojno' ter 'Novo izdajstvo slovenske klerikalne reakcije'; — 24. 8. 42 pod naslovom 'Izdajalci so imeli krinko'; — 5. 9. 42 pod naslovom 'Smrt izdajalcem — Komunike VOS OF o justifikaciji Majdiča Fortunata'; — 21. 11. 42 pod naslovom 'Bela garda prednja straža okupatorske vojske'; — 24. X. 42 pod naslovom 'Justifikacija voditelja bele garde — Komunike VOS OF'.

- ¹¹ Besede so navedene v razpravi »Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji«, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 1, str. 29.
- ¹² Slov. por. 5. XII. 1941, št. 28, ponatis, str. 206–207.
- ¹³ Milan Gombač, »Močno orožje NOB in revolucije« ter nadaljevanje »Iz globoke ilegalnosti k novim dolžnostim«, Delo 18. XII. 1976, sobotna priloga.
- ¹⁴ Po podatkih iz poročil, ki mi jih je dala na razpolago Pepca Zidanikova.
- ¹⁵ Ustna izjava Draga Flisa.
- ¹⁶ Brejčovo pismo, fasc. 532/I-1. Nada Božič, pismena izjava.
- ¹⁷ PK, fasc. 532/II-1.
- ¹⁸ PK, fasc. 532/III-5.
- ¹⁹ Pismo Petra Savskega (Jožeta Čerina) 14. III. 1943, fasc. 535/I-1.
- ²⁰ Poročilo primorske 5. čete 25. VI. 1942; Soški odred, fasc. 219/I-a.
- ²¹ Stab Soškega odreda 5. X. 1942; SO, fasc. 219/I.
- ²² Pismo je pisal politkomisar Vidko 15. XI. 1942, SO, fasc. 219/I.
- ²³ Pismo Čeneta Smrekarja (Toneta Bevca), komandantu SO 17. XI. 1942; SO, fasc. 219/I-1.
- ²⁴ Poročilo II. bat. SO, 25. I. 1943, fasc. 219/III-6.
- ²⁵ Stab II. bat. SO, 6. II. 1943; SO, fasc. 219/III-6.
- ²⁶ Dopis 30. XII. 1942 in 18. I. 1943, fasc. 532/V-12.
- ²⁷ ibidem.
- ²⁸ Dopis Toneta Medveda (Franca Savlija) 18. I. 1943, fasc. 532/V-12; Skalarjevo pismo Ahacu 18. I. 1943, fasc. 532/V-12; Tone Mladen 19. I. 1943, fasc. 532/V-1.
- ²⁹ Dopis Ahacu 21. I. 1943, fasc. 532/V-1 in 6. II. 1943, fasc. 532/V-1.
- ³⁰ Jakovo pismo Ahacu 6. II. 1943, fasc. 532/V-1.
- ³¹ Medvedovo pismo, fasc. 532/V-12.
- ³² Stab SO stabu II. bataljona 25. januarja 1943; SO fasc. 219/III-6.
- ³³ Franc Savli-Medved, Albin Kovač-Jaka v baškem okrožju in Jaka Platiša-Franc v Idrijskem okrožju, kakor bomo videli še pozneje.
- ³⁴ CK KPS pokrajinskemu komiteju, 16. XI. 1942, fasc. 532/I-3 in Zbornik VI/4, dok. št. 9, str. 271–275 ter Jesen 1942, str. 355.
- ³⁵ Kardeljevo pismo je bilo pisano na temelju Kraigherjevega ustnega poročila, Lukovo in Janezovo pa je bilo pisano na temelju poročila štaba Soškega odreda in Kraigherjevega pismenega poročila. (Glej opombo št. 1 k dok. št. 159, Jesen 1942, str. 400).
- ³⁶ Kardeljevo pismo PK-ju za Primorsko dne 20. nov. 1942, Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, izd. IZDG, Ljubljana 1963, dok. št. 159, str. 412–413. Cit. Jesen 1942.
- ³⁷ Jesen 1942, ibidem, str. 415.
- ³⁸ Pismo PK 17. I. 1943, fasc. 532/I-2 in ACK, št. 2079.
- ³⁹ Pismo PK centralnemu komiteju 18. III. 1943, ACK, št. 1368.
- ⁴⁰ Ahacovo pismo Platišu (Francu) 20. I. 1943; ACK, št. 214.
- ⁴¹ Francovo pismo 10. I. 1943, fasc. 532/V-5.
- ⁴² Francovo pismo 14. II. 1943, fasc. 532/V-5.
- ⁴³ Francovo pismo, fasc. 532/V-5.
- ⁴⁴ Francovo pismo, fasc. 532/V-5.
- ⁴⁵ Idrijski urad državnega podjetja za državne gozdove, 6. II. 1943, fasc. 547a/VII.
- ⁴⁶ PK okrožnemu komiteju za Idrijo, 24. III. 1943, fasc. 532/V-5.
- ⁴⁷ Drobne vesti v fasc. 532/V-15.
- ⁴⁸ ibidem.
- ⁴⁹ ibidem.
- ⁵⁰ Poročilo s konference vipavskega okrožja PK-ju 30. I. 1943, fasc. 532/IV-15.
- ⁵¹ Poročilo vipavskega OO, febr. 1943, fasc. 532/V-15.
- ^{51a} Za braniški primer: Polde Renner, kot eden vsi za partizane Slov. Jadran 30. VI. 1961, št. 27–28. Samo čas nastanka Renner postavlja prezkodaj. Linija je nastala verjetno šele v drugi polovici 1942. Za kraški primer: Avgust Dugolnik-Maks Škrbina v boju za svobodo, Berila, 4. zv., izd. goriški muzej, Nova gorica 1975, str. 73.
- ⁵² Goriški okrožni komite, 24. II. 1943, fasc. 532/V-6.
- ⁵³ Bojanovo poročilo 28. II. 1943, fasc. 532/V. — V zvezi s pojavom »belogardistov« pri Tolminu, o katerih smo slišali že prej in pojavu pri Sempasu moramo opozoriti na Babičovo poročilo Primožu o namenih ljubljanskih belogardistov na Primorskem. Branko Babič je namreč 17. feb. 1943 pisal Primožu, da je glavni štab Slovenije prek »Radia Svobodna Jugoslavija« sporočil, da se v Ljubljani formirajo posebne skupine belogardistov, ki jih bodo poslali na Primorsko, da tam organizirajo odrede bele garde. Ti ljubljanski belogardisti bi naj bili oblečeni v partizanske uniforme in bi se pri ljudeh izdajali za partizane. Po Babičevem mnenju bi bilo treba poučiti vsa okrožja, kako naj ravnaajo s to belo gardo — »namreč da belogardisti poskušajo organizirati državljansko vojno«. Primorsko vodstvo naj bi s posebnim letakom razkrinkalo belo gardo in pozvalo ljudstvo v boj proti njej (Babičovo pismo Primožu 17. II. 1943, fasc. 532/III-5). Zelo verjetno je, da so vsebino tega pisma spravili v zvezo s pojavom ob Soči pri Tolminu, o čemer je pisal Franc Savli-Medved in pojavom v Sempasu, o katerem je pisal Bojan. V obeh primerih smo deloma že pisali na drugem mestu. Pri vsej stvari je značilno le to, da so bili belogardisti hitrejši s svojim nastopom kakor informator RSJ, o katerem je poročal Vlado (Branko Babič). Kajti nekaj potez v teh poročilih je takih, da kažejo na skupni izvor, čeprav ga z absolutno gotovostjo ni mogoče potrditi.
- ⁵⁴ Drobne vesti v fasc. 615/IV.
- ⁵⁵ Poročilo v fasc. 532/V-6.
- ⁵⁶ Istrsko okrožje 12. III. 1943, fasc. 532/V-14.
- ⁵⁷ Istrsko okrožje 12. III. 1943, fasc. 532/V-14.
- ⁵⁸ Materijsko bistriški OK KPS 25. 3. 1943, fasc. 532/V-10.
- ⁵⁹ Poročilo materijsko-bistr. OK 31. 3. 1943 za drugo polovico marca, fasc. 532/V-10.
- ⁶⁰ Pismo Bojana Stiha (Klepca) fasc. 532/V-6.
- ⁶¹ Pismo Zdravka Cebraona Primožu, fasc. 532/V-15.
- ⁶² PK KPS za Primorsko 20. III. 1943, fasc. 532/V-15 b.
- ⁶³ PK CK-ju 18. III. 1943, ACK, št. 1368.
- ⁶⁴ Tone Ferenc, Kratek pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju . . . Prispevki 1960, št. 1 str. 138.

⁶⁵ Informacije Zveze borcev v Tolminu z dne 16. 9. 1975 in podatki Franca Brešana-Orla v pismih F. S. ter nekateri dopisi v arhivu pokrajinskega komiteja za Primorsko. Z Ilo Devetakovo je bilo povezanih več ljudi, kakor bomo še slišali. Vsi pa so v začetku bili domačini, ker je le vanje imela dovolj zaupanja glede primerne konspiracije. Razen dr. Maksa Rejca, Franca Brešana-Orla je spadal v njen zaupniški krog še Andrej Kavčič-Kovač. Ta je v članku, ki ga je napisala Vanda Skodnikova, izjavil: »Z Ilo Devetakovo sem bil ves čas tesno povezan. Neverjetno mnogo dobrega je storila za našo stvar ta čudovita žena, ki se ni ničesar in nikogar bala in ki ni nikoli pozabila, da je Slovenka. Bila je izredna obveščevalka in smo za sleherno akcijo, ki so jo Italijani pripravljali proti nam, vedno takoj zvedeli. (Tudi za kapitulacijo Italije smo zvedeli zgodaj in tako smo lahko s tolminskim poveljstvom dosegli, da so nam prepustili vse orožje in strelivo, predno so se umaknili. Z Devetakovimi avtobusi smo vse pravočasno prepeljali v naša skrivališča v gozdu«). Vanda Skodnik, Zatoiminski puntar Kovač, Delo 22. VII. 1969, št. 4.

⁶⁶ PK centralnemu komiteju 12. II. 1943, fasc. 532/III-1. Pismo sta podpisala Luka in Ahac.

⁶⁷ ibidem.

⁶⁸ Zbornik (dokumentov NOB) VI/5, dok. št. 75, str. 189–190.

⁶⁹ V pismu 1. marca je napisano, da so župniki in dežani dobili »pred nekaj dnevi« formular za izjavo, ali so za ali proti beli gardi. V pismu Toneta Mladena z dne 20. marca pa je Mladen izrazil, da so prizadeti duhovniki dobili omenjene formularje »v začetku marca 1943«. Ker je Mladen to izjavo napisal nekaj dni po razpošiljanju formularja, se je tega dogodka nedvomno še dobro spominjal, »slabše« se ga je spominjalo pismo SPO z dne 1. marca, ali z drugimi besedami, v tem pismu gre pri datumu za pomoto in je bilo nedvomno napisano pozneje; morda šele proti koncu marca. (Mladenovo pismo F. S. 20. III. 1943 in Mladenovo pismo pokrajinskemu odboru OF za Primorsko 23. III. 1943, fasc. 532). Tudi prihod karabinerjev za okrepitev močne roke nad prebivavstvom ni verjeten pred 1. marcem, ker je partizanska vojska bila pravkar reorganizirana in se je v novih organizacijskih oblikah morala najprej pokazati njena udarna sila, na katero bi šele odgovorili Italijani. En teden po formalni reorganizaciji je za tak nastop vsekakor premalo, zlasti ker moramo od formalnega odloka reorganizacije do praktičnega nastopa novih enot računati z daljšim časom. To smo videli tudi že pri mnogih drugih primerih. Praktično je moralo biti tako tudi v novih odredih. Na to nas direktno navaja pismo Čveta Močnika-Florjana, tedanjega politkomisarja SPO, dne 16. marca 1943, v katerem je pisal bratu: »Imam se dobro. Dela bolj malo. Se čas izrabljam za učenje . . .« (Florjanovo pismo bratu 16. III. 1943, fasc. 7/III).

⁷⁰ Dokumenti VOS OF, NZ in pravosodja 1941–1945, Ljubljana 1976, izdal republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije, dok. št. 45, str. 92–94. Cit. Dokumenti VOS OF.

⁷¹ ibidem, dok. št. 46, str. 94–101.

⁷² ibidem, dok. št. 47, str. 101–102.

⁷³ ibidem, dok. št. 48, str. 102–103.

⁷⁴ ibidem, dok. št. 49, str. 106–107; — Jesen 1942, str. 565–566, dok. št. 207.

⁷⁵ Pismo Borisa Kraigherja CK KPJ z dne 14. dec. 1942, Jesen 1942, dok. št. 209, str. 607.

⁷⁶ Dokumenti VOS OF, dok. št. 51, str. 110–111.

⁷⁷ Dokumenti VOS OF, dok. št. 54, str. 115–119; to je pismo centralnega komiteja KPS s Kardeljevim podpisom (Krištofom).

⁷⁸ Dokumenti VOS OF, dok. št. 55 z datumom 17. februarja 1943, str. 120–125.

⁷⁹ Dokumenti VOS OF, dok. št. 56 z datumom 20. februarja 1943, str. 126–127.

⁸⁰ PK CK-ju 18. III. 1943; ACK, št. 1368.

⁸¹ ibidem.

⁸² Glavno poveljstvo osvob. vojske 3. III. 1943, fasc. 535/I-8.

Niko Goršič

Navzgor

*peketanje vzpodbuja apetit
ter opozarja stražarja
da naj stoji malo bolj na desno
in nikar ne zija v izložbi celuloidnih pušk
ampak raje zaveže vezalke na svojem srcu
in razreže hrbtenico
navzgor*

Franc Križnar

Glasba v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945

4. nadaljevanje

II. TEMATSKA OBDELAVA

Zaradi velikega števila skladb,²⁵⁸ ki so bile izvajane ali komponirane in prirejene v NOB, smo bili prisiljeni izvesti določeno selekcijo primerov za analizo.²⁵⁹

PRILOGA

SEZNAM SLOVENSКИH GLASBENIKOV (dirigenti, zborovodje, skladatelji, harmonizatorji in prirejevalci), katerih skladbe so bile komponirane, prirejene in izvajanje v času NOB na Slovenskem in število njihovih del:

Zap. št.	Priimek in ime	Osnovni biografski podatki	Število komponiranih skladb				priredbe
			zbor. pesmi	samo-spevi	instr., vok.-in., in scen. dela	skupaj	
1.	Adamič Bojan	1912	2	3	11	16	—
2.	Apih Milan	1906	3	—	1	4	3
3.	Arnič Blaž	1901—1970	1	—	4	5	—
4.	Berlot Anton	1897	3	—	—	3	—
5.	Bernard Filip	1896	2	1	5	8	18
6.	Bor Matej	1913	1	—	—	1	—
7.	Boštajnčič Karlo	1914	1	—	—	1	—
8.	Brun Jože	1903—1966	—	—	2	2	—
9.	Cerar Avgust	1908	2	—	—	2	—
10.	Cvetko Ciril	1920	17	1	6	24	21

11. Cvetko Dragotin	1911	8	1	3	12	15
12. Gobec Radovan	1909	8	1	6	15	39
13. Golob Vlado	1914	1	—	—	1	—
14. Jobst Anton	1894	1	—	—	1	—
15. Jugovec Oton-Inka	1921	1	—	—	1	—
16. Juvanec Ferdo	1908—1978	1	—	—	1	—
17. Kacin Franc	1920—1944	1	—	—	1	—
18. Kobe Janez-Janek	1921	1	—	—	1	—
19. Korošec Drago	1911	11	2	—	13	1
20. Kozina Marjan	1907—1966	29	10	3	42	14
21. Kuhar Janez	1911	11	4	5	20	10
22. Lavrin Anton	1908—1965	5	1	5	11	—
23. Ljubič Tone	1908	1	—	—	1	1
24. Lorbek Drago	1904	—	—	—	—	1
25. Marolt Sveto-Špik	1919—1944	3	2	—	5	2
26. Mihelčič Alojzij	1880—1975	1	—	—	1	—
27. Mihelčič Viktor	1913	8	—	1	9	9
28. Milek Francé	1923	—	—	2	2	—
29. Pahor Karol	1896—1974	31	15	3	49	40
30. Pešl Rudi	1916—1945	5	—	—	5	—
31. Pirnik Makso	1902	20	3	2	25	7
32. Pregelj Ciril	1887—1977	1	—	—	1	—
33. Rasperger Pavel	1882—1967	1	—	—	1	—
34. Rijavec Ivan	1905	1	—	—	1	1
35. Rolc Jošt	1926	1	—	—	1	—
36. Rupnik Ivan	1911	3	—	—	3	—
37. Simoniti Rado	1914	9	11	1	21	28
38. Skrinar Jože	1918	—	—	2	2	—
39. Stritar Bogdana	1911	—	—	—	—	1
40. Šivic Pavel	1908	20	4	3	27	7
41. Škoberne Milko	1910	—	—	—	—	4
42. Šturm Franc	1912—1943	1	7	—	8	1
43. Vrabec Ubald	1905	—	—	—	—	2
44. Weingerl Albin	1923	2	—	—	2	—
45. Žebre Demetrij	1912—1970	—	—	1	1	—
45 SKLADATELJEV je v 1941—1945						
skomponiralo:	218	66	66	350	226	

Prav tako smo se v tem poglavju opirali na že omenjene dosežke²⁶⁰ in uporabljamo za analizo določenih skladb prav tam²⁶¹ objavljene notne zapise.

Najbližja ljudstvu je bila seveda pesem, ki jo je zapel ljudski pevec; vzdušje in dogodki so takoj vzbudili zanimanje v množicah, ki so v njej podoživljale svojo usodo, se vnmale v svojih nagnjenjih in si dajale poguma v boju. Blizu je bil še čas, ko se je ljudstvo tako rekoč vsakodnevno srečevalo s takimi ljudskimi pevci. Tedaj se je spomnilo še starih pesmi, ki jih na Slovenskem poznamo iz obdobja kmečkih uporov (puntov) in protestantizma (reformacije); še močneje so se oglašale pesmi družbeno naprednih gibanj drugih narodov, nastajala so nova besedila, borbene pesmi, ki so jih uokvirjali v najbolj razširjene ljudske napeve pa tudi že

v umetne skladbe. Tudi te so si že kmalu po svojem občečloveškem duhu pridobile mednarodno veljavo. Tem so se v osvobodilnem boju, ki je pomenil tudi socialno in nacionalno osvoboditev, pridružile še umetne borbene pesmi in tiste, ki jih je navdihnili najrahljeje občuteno lirično razpoloženje kot kontrast zavesti trenutne nemoči in usodnosti, grozodejstev in uničenja, osamljenosti in trpljenja. Tako je bilo pri nas, tako je bilo drugod in tako je še danes povsod, kjer teža socialne in nacionalne stiske, podjarmljenja in tlačenja prestopi mero potrpljenja.²⁶²

Tip revolucionarne pesmi²⁶³ poznamo na Slovenskem že iz dobe reformacije²⁶⁴ in kmečkih uporov,²⁶⁵ večidel pa šele iz časov meščanske revolucije ter od začetkov delavskega gibanja dalje. Brezpredmetno pa je sedaj razpravljati o tem, ali so kljub temu take in podobne pesmi obstajale že prej. Prav gotovo so.²⁶⁶

Prvi tak primer je protestantovski koral, ki ga pripisujejo Luthru: »Ein feste ist unser Gott.« Tega sta Heine in Engels imenovala celo »Marsejezo²⁶⁷ kmečkih uporov«. Glede na to bi morali uvrstiti v razpravo še vrsto pesmi iz husitskih in Luthrovih časov, ki so v času nastanka nedvomno igrale revolucionarno vlogo. Te starejše in najstarejše pesmi pa se v večini primerov vsebinsko nanašajo na boga, računajoč na njegovo podporo in pravičnost. Prav zaradi omenjene ideološke opredelitve njih vsebine jih v nadaljevanju zato ne upoštevamo. V nasprotnem primeru bi morali obravnavati še celo vrsto nabožnih pesmi iz tistih časov, morda še iz Trubarjevega Katekizma in ostalih pesmaric. S tem pa bi obenem prekoračili zastavljeni koncept omenjene razprave in zlasti njen obseg.

Glasbo, ki je bila komponirana, prirejena in izvajana pri nas v času NOB, smo razdelili v naslednja tematska podpoglavja in njih oddelke:

1. STARA REVOLUCIONARNA, UPORNIŠKA (PUNTARSKA) IN BUDNIŠKA PESEM (nastala pred oktobrsko revolucijo: 1905—1914);
2. DELAVSKA IN DRUGA REVOLUCIONARNA TER PROTIFAŠISTIČNA PESEM (nastala med obema vojnama: 1918—1941);
 - a) PESEM, KI JE PRIŠLA K NAM IZ RUSKE REVOLUCIJE (1914) IN ŠPANSKE DRŽAVLJANSKE VOJNE (1937);
3. PARTIZANSKA GLASBA IN UMETNA PARTIZANSKA PESEM (nastala pri nas v NOB: 1941—1945);
 - a) LJUDSKA IN PONARODELA BORBENA PESEM (z dodano novo partizansko vsebino; nastala pri nas v NOB: 1941—1945).

Pesmi so v omenjenih podpoglavjih in oddelkih razvrščene po abecednem redu naslovov.²⁶⁸

1. Stara revolucionarna, uporniška (puntarska) in budniška pesem (nastala pred oktobrsko revolucijo: 1905—1914)

BRATJE LE K SONCU SVOBODI²⁶⁹

Besedilo: Leonid Radin – Hermann Scherchen –
iz nemščine prevedel Mile Klopčič
Ruski napev

Zmerno, mogočno

Bratje, le k soncu svo - di, bratje, le k lu - či na plan!

Noč je bolešna za na - mi, pred nami svo - bo - de je dan.

Prvotno besedilo je že leta 1897 v katorgi v Moskvi napisal Rus Leonid P. Radin in je kontrafaktura na podobno melodijo MORJE DOBROTNO, PRELJUBI BAJ-KAL. V enem in drugem primeru je to ruski napev. Radinovo besedilo pa je po oktobrski revoluciji prepesnil nemški pesnik Herman Scherchen. Slovenska varian-ta je znana že iz leta 1924 (v prevodu Mileta Klopčiča: HIMNA), ki ji je pripisati tudi izvirno prirejeno melodijo (za moški in mešani zbor a cappella: RUSKA KORAČNICA).

V NOB se je pesem razširila na celotnem jugoslovanskem prostoru v raznih variantah besedila in delno tudi melodije. Za 4-glasni moški zbor a cappella je najbolj uveljavljena priredba Rada Simonitija, za mladinski zbor pa harmonizacija Maksa Pirnika. Znana je še priredba Filipa Bernarda za moški zbor a cappella (Gravina, 16. 02. 1944).

V 4/4-taktu zmerno mogočnega ritma in izvedbe je ambitus izvirne enoglasne melodije v okviru male none (d¹-es²). Harmonije (v B-duru) pa: T-SD-T-SD-D-SD-T-D-T. Oblikovno je za 5-kitično besedilo (po 4 vrstice) napev komponiran v strofični enodelni pesemski obliki s ponovitvijo drugega dela:

A

4/4 || a ||: b :||
 || 4 ||: 4 :||

B-dur:

Vsaka naslednja kitica se torej poje na eno in isto melodijo.

HEJ SLOVANI²⁷⁰

Svečano

Besedilo: Samuel Tomášik
Prevajalec neznan
Po poljskem napevu

Hej Slova-ni, na-ša reč slo-vanska ži-vo kli-je,
dokler na-še rerno sr-ce za naš na-rod bi-je. Ži-vi, ži-vi,
duh slovanski, bo-di živ na ve-ke. Gram in pe-klo
prazne va-še proti nam so sleke. proti nam so sleke.

Na prilagojeno poljsko ljudsko melodijo v ritmu mazurke (3/4-taktovski način) je besedilo napisal pesnik, legionar in politik Jozef Wybicki v italijanskem taborišču Reggio leta 1797. Pesem je postala najprej poljska nacionalna pesem (1830), pozneje pa tudi poljska državna himna. Neznani slovenski prevajalec jo je 1848 naslovlil s SLOVENSKI DUH, prevedli pa so jo tudi Hrvatje. Mimo omenjenih dveh so nastale še druge variante prvotnega besedila. Najboljša od teh je bila Nazorjeva, po kateri je po osvoboditvi ta pesem postala državna himna FLRJ (SFRJ). Poleg omenjene enoglasne melodije a cappella so danes poznane različne priredbe (vokalne, vokalno-instrumentalne in instrumentalne), še izza časa NOB pa poznamo harmonizacije za 2-glasni a cappella in 3-glasni a cappella mladinski zbor Dragotina Cvetka.

V enoglasni varianti melodije a cappella v D-duru in 3/4-taktovskem načinu svečanega ritma (izvedba) je ambitus melodije mala nona (cis¹-d²). Oblika je strofična 3-delna pesemska:

3/4 || : A : || B || : C : ||
 || : 4 : || 4 || : 4 : ||
 D-dur:

INTERNACIONALA²⁷¹

Korakoma Besedilo in glasba: Rouget de Lisle – prevedel Mile Klopčič

Naprej, si- novi domo- vi- ne, prišel je slave dan za
 nas! Že na- si- lje vre iz te- mi- ne, da bi
 nam za- da- lo po- raz, da bi nam za- da- lo po-
 raz. Kako čez po- lja na- ša rjo- ve so-
 vražna dihal in di- vja; to tu- ja tolpa knam vi-
 hra že- ne nam moril in si- no- ve! O-

Besedilo je napisal junija 1871. proletarski pesnik-delavec Eugène Pottier, član pariške komune, uglasbil pa belgijski mizar in rezbar Pierre Degeyter. 1899. je bila pesem sprejeta za himno francoskih socialistov, nato pa za himno proletariata vsega sveta. Med drugimi je bila tudi himna Sovjetske zveze in himna Komunistične partije Sovjetske zveze.

Slovenski prevod je prvi napravil Anton Kristan (1904), šele prevod književnika Ivana Vuka pa se je obdržal in priljubil slovenskim delavcem vse do NOB. Nadalje je bilo še nekaj podobnih poskusov vse do Klopčičevega iz leta 1951, ki je v veljavi še danes. Znanih je tudi več melodičnih variant, ki v manjši meri odstopajo od prvotnega izvirnika. Pa še ti odstopi so zaradi metričnih razlik prevodov. Tudi Internacionala so v času NOB poznali, prirejeno za različne zasedbe (vokalne, vokalno-instrumentalne in instrumentalne).

V korakajočem ritmu in 4/4-taktu izvirne enoglasne melodije (le zadnji 4 takti so dvoglasni) so melodična značilnost sekvence. Ambitus melodije je mala decima (d^1-f^2). Harmonsko pa v B-duru predstavlja glavne stopnje tonalitete B-dura (T-SD-D-T). Oblikovno je za tri kitice besedila to prekomponirana dvodelna razširjena pesemska oblika:

MARSEJEZA²⁷²

Korukoma

Besedilo: Eugène Pottier –
prevodil Milo Klopčič
Glasba: Pierre Degeyter

ta. — Ta . svet krivičnosti raz- bij- mo, do tal naj boj ganaš po-
 dre: — na - to svoj novi svet zgradi - mo, bili smo nič, bodi- ma
 vse! — Že se ljudstvo je zbra - lo, v zadnjo borbo že hi-
 ti, — da z ln-terna-ci-o - na - lo prostost si pri-bo-
 ri. — Že se ljudstvo je zbra - lo, v zadnjo borbo že hi-
 ti, — da z ln-terna-ci-o - na - lo prostost si pri-bo - ri!

Z zapeto Marsejezo častnika Clauda Josepha Rougeta de Lisleja 10. avgusta 1792 se pričenja zgodovina mednarodnih revolucionarnih pesmi novejšje dobe. Omenjeni je avtor besedila in melodije. Že 1795. je bila pesem sprejeta in z odlokom 1897. potrjena za francosko državno himno. Odtod se je razširila širom Evrope.

V slovenščini navaja prvi prevod Etbin Kristan (1924) z naslovom NAPREJ za moški zbor a cappella, iz leta 1929 pa že Mile Klopčič. Jambski verz besedila je terjal v prevodih malenkostne variantne odstopa od enoglasne melodije, ki pa avtorju de Lisleju zato ne jemljejo avtorizacije. Tudi pri nas se je v času NOB največ uporabljala prav taka besedna in melodična varianta Marsejeze. Poleg enoglasne a cappella pesmi se v NOB pojavi tudi harmonizacija za enoglasni mladinski zbor a cappella Dragotina Cvetka.

V koračniškem ritmu in 4/4-taktu je obseg melodije velika nona (d¹-e²), harmonsko pa pesem že odstopa od običajnih osnovnih stopenj tonalitete D-dura: pojavljajo se akordi paralelnega mola in zmanjšani sepakordi.

Oblikovno je to prekomponirana 3-delna pesemska oblika s kodo:

4/4	A	B	B ₁	koda
	8	8	8	2

G-dur:

Štiri kitice besedila z refrenom ji dajejo poleg koračniškega, še rondojski okvir (a b c b d b e b).

MI SMO KOVAČI²⁷³

Korakoma

Po besedilu Filipa S. Škuleva

*Mi smo ko-va-či in naša si-la kova-či nan bo sreče
ključ in iskra svetla izpod kladi-va prižgala bo svobode luč.*

Besedilo je že 1912. napisal ruski proletarski pesnik-delovni invalid Filip S. Škulev na melodijo, ki je v začetku podobna znani italijanski delavski pesmi BANDIERA ROSA. Slovenski prevod je znan iz kaznilnice v Sremski Mitrovici (neznani prevajalec) bolj kot pesem z nazivom KOVAČI SMO in kot taka je znana ves čas NOB.

8-taktna dvoglasna (vzporedne terce) melodija v ambitusu undecime (11, c¹-f²) je osnova za štiri kitice 4-vrstičnega besedila. Ritem je koračniški v 4/4-taktu, harmonije pa kljub dvoglasju (v F-duru) izjemno preproste (samo en dominantni septakord). Ker je oblikovno to praktično dvakratna ponovitev 4-taktja, je oblikovno to enodelna stofična pesem (A):

A

4/4	a	a ₁
	4	4

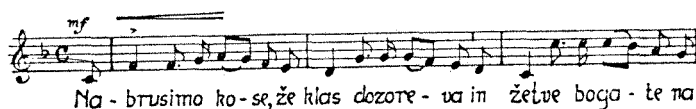
F-dur:

NABRUSIMO KOSE²⁷⁴

Moderato (♩ = 96)

(Mian Apih-Mah)

Po poljski varianti
burske melodije

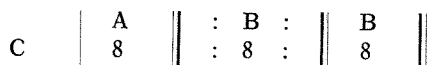
Na-brusimo ko-se, že klas dozore-va in žetve boga-te na

po-čil je čas! Naj je-klo za-po-je, naj pesem odme - va, na -
bru-si-mo ko - se, zrel je klas. „U boj za suobodno živ -
lje-nje!“ gre klic od vasi do va-si, „ker si-cer nas ča - ka!
sužnost, trpljenje, za nas več izbire druge ni.“ „U ni“

Leta 1937. je nastala v kaznilnici v Sremski Mitrovici. Po poljski varianti stare revolucionarne burske melodije MAJA MARSO jo je priredil (besedilo in melodija) Milan Apih. Izvirnik datira iz časa 1830/31 in ga je napisal Gustav Ehrenberg. Sprejeli so jo tudi ruski revolucionarji ter ji že dodali varianto besedila in melodije z naslovom NAS DAVI, TOVARIŠI, OBLAST KAPITALA. Ta se je poleg poljske in kasneje nastale danske variante RODE MOTROSER največ razširila po svetu. Tudi slovenska (Apihova) je najbolj podobna sovjetski melodični verziji, razen malenkostnega ritmičnega odklona. Slovensko besedilo in Apihova melodijska varianta sta se razširili po vsej Jugoslaviji, besedilo pa je bilo že v času NOB prevedeno v ostale jezike narodov in narodnosti Jugoslavije.

Izvirna melodija je v glavnem enoglasna a cappella, razen v srednjem delu (od znaka za ponovitev — 4 takti!), ko je vstavljen dvoglasni (v vzporednih terciah) pasus. Sicer pa iz časa NOB beležimo različne izvedbene načine (priredbe in harmonizacije): za 4-glasni moški a cappella zbor (Rado Simoniti), za mladinski pevski (?) zbor (harmoniziral Makso Pirnik), za pihalni orkester (? Brodnik).

V moderato ritmu in 4/4-taktu je enoglasno-dvoglasna melodija razpeta v veliko nono (c¹-d²) in oblikovno prekomponirana 3-delna pesemska oblika:

F-dur:

Na melodijo je napisana ena kitica (8 vrstic) besedila.

Ognjevito

Besedilo: Simon Jenko – Glasba: Davorin Jenko

Na - prej zastava sla - ve, na boj junaška kri! Za
bla - gor o - če - tnja - ve naj puška go - ri! Na - ri! Zo -
spovdankom rožjem in desnica ne - si - mo vragu grom, za - pi - sat vkri - pra -
vi - co, ki ter - ja jo naš dom. Zo - dom. Na - prej zastava
sla - ve, na boj junaška kri, za blagor oče - tnja - ve naj
puška go - vo - ri! - ri! Na - prej! Na - prej!
TRIO
Drum, drum, drum, drum. Draga mati je pro - si - la, ro - ke
o - kol' vra - ta vi - la, je pla - ka - la mo - ja mi - la:
Tu o - sla - ni, lju - bi moj! Zbo - gom mati, lju - ba
zdrava. Ma - ti mi je o - če - tnjava, lju - ba moja
čast in sla - va hajdmo, hajd - - mo za - nje v boj! v boj!

Na pobudo skladatelja Davorina Jenka (1835—1914) je najprej pesnik Simon Jenko (1833—1869) zložil pesem NAPREJ. Po 16. marcu 1860 pa jo je na Dunaju uglasbil skladatelj Jenko. Tako zaradi bojevitenga besedila kot zaradi zanosne melodijske, se je pesem hitro razširila zlasti po slovanskih deželah. Bila je tudi prevedena in prirejena za številne zasedbe (vokalne, vokalno-instrumentalne, instrumentalne). Kot taka je kmalu postala slovenska nacionalna himna, pred 2. svetovno vojno pa je bil njen prvi del sestavni del (3. del) državne himne Jugoslavije. Med drugim je idejno in formalno vplivala na nastanek slovenske partizanske pesmi SVOBODNA SLOVENIJA (ki je sicer varianta makedonske ljudske pesmi, nastale pod vplivom pričujoče NAPREJ!).

Zaradi omenjenih kvalitiet je bila pesem NAPREJ veliko izvajana in tudi razmnoževana v času NOB. Poleg izvirne enoglasne variante pesmi je iz časa NOB znana še harmonizacija Dragotina Cvetka za 3-glasni mladinski zbor a cappella.

Ognjevito napisano ritmično izvedbo v alla breve taktu uokvirja melodični ambitus velike none (c¹-d²).

Tonalno je sestavljena iz dveh delov: prvi 3-delni ABC je v F-duru, drugi 2-delni AB pa v B-duru. Harmonsko sta oba dela skoraj razgibana (dominantni septakord, paralelni molovi akordi). Oblikovno pa je pesem prekomponirana:

C || : A : || : B : || C | A || : B : ||
 : 8 : : 8 : 8 | 18 : 15 : ||

F-dur:

PUNTARSKA²⁷⁶

Odločno Besedilo: Mile Klopčič

Le vkup, le vkup, uboga gmaj- na! Heja! he- jo! Za
 staro pravdo zdaj bo draj- na. He-ja! he-jo! Zimzelen
 za klo- buk! Puntarj reši nas, tla- čanskih muk! čanskih muk!

Prvi fragmenti besedila izvirajo iz 1515, ko so bile objavljene na letaku v nemškem jeziku prve slovenske tiskane besede »Stara praua« in »Le ukup woga gmaina« o landsknechtovskih bojih. Ti prvi kmečki upori so pozneje na Slovenskem vplivali na slovenske pesnike. Tako pa je bilo v tem času tudi drugod po Evropi.

Pesemsko kontaminacijo, ki so ji bile izhodišče kmečki upori iz leta 1888, je v Nemčiji oskrbel H. von Reder na melodijo doslej neugotovljivega avtorja (verjetno nemški ljudski napev!). S puntarskimi privrženci jo je najprej pel Florijan Geyer (1525). Od tu naprej je prišla v številne mladinske delavske pesmarice. V Slovenščino

je delo najprej prepesnil Mile Klopčič za Kreftovo Veliko puntarijo (drama, 1937) in kot taka se je pesem na melodijo nemškega napeva vrasla v našo NOB. Poleg izvirne enoglasne melodije a cappella je bilo v tem času opravljenih več posegov v ta izvirnik (besedilo in melodijo): za enoglasni zbor in pihalno godbo, za moški zbor in harmoniko, za bariton in moški zbor a cappella, za harmoniko solo (vse: Rado Simoniti) ter skeč neznanega avtorja.

Odločna ritmična izvedba v 4/4-taktu je melodično uokvirjena v veliko nono (c¹-d²). Poleg zvečine sekundnih postopov v melodiji so zanjo značilni kvartni in kvintni skoki navzgor in navzdol. Oblikovno pa je pesem 2-delna pesemska oblika:

$$4/4 \quad \left| \begin{array}{c} A \\ 8 \end{array} \right| \left| \begin{array}{c} : B : \\ : 4 : \end{array} \right| \left| \right|$$

F-dur:

Harmonije (F-dur) pa so v glavnem akordi glavnih stopenj osnovne tonalitete, razen enega samega primera akorda molove paralele in dominantnega septakorda.

ZDRAVLJICA²⁷⁷

Čvrsto in veselo

Besedilo: France Prešeren
Glasba: Stanko Premrl

Pri-jatli, obrodi-le so tr-le vince nam slad-ko, ki
nam oživlja ži-le, sr-ce razjasni in o-ko.
Ki vlo-pi vse skrbi, v-po-tr-tih prsih upbudi, ki vlopi
vse skrbi, v-po-tr-tih prsih up-, v-po-tr-tih prsih up bu-di.

Prešernovo besedilo je nastalo 1844. kot odločno domoljubna, politično-revolucionarna, vseslovanska, občečloveška in individualna etična izpoved največjega slovenskega pesnika. Stanko Premrl (1880—1965) jo je uglasbil za enoglasni zbor a cappella, znanih pa je še nekaj slovenskih skladateljev, ki jih je Prešernovo besedilo spodbudilo h komponiranju. Premrl-Prešernova ZDRAVLJICA se je v času NOB na Slovenskem od vseh najbolj priljubila. Poleg ostalih sta znani tudi Premrlova varianta istoimenske pesmi za mladinski zbor (?) a cappella in Maksa Pirnika za enako zasedbo.

V 4/4-taktu je melodija razpeta v malo decimo (d¹-f²). Harmonije v B-duru (tonaliteta ZDRAVLJICE) pa so razen dominantnega septakorda preproste (T-SD-D-T). Oblikovno je pesem strofična 2-delna pesemska oblika s kodo:

$$4/4 \quad \left| \begin{array}{c} A \\ 7 \end{array} \right| \left| \begin{array}{c} B \\ 8 \end{array} \right| \left| \begin{array}{c} koda \\ 2 \end{array} \right| \left| \right|$$

B-dur:

Počasi Prevedel Mile Klopčič

Kol žr-tve sle pa-dli v bor-bi za nas, da smr-ti je slu-žil svo-bo-di vaš glas, po-sre-čaj svo-bo-da bi uži-val trpin. Do to-vi pogin. A gumno sle zr-li v go-

kadar svo-bo-da za-si-je nam spet in vaje se želje spol-

ni-ja, ta-krat se spo-mi-njal še pozni bo svet ju-

na-kov, ki v go-bu lro-hni-jo. A hni-jo.

Osnovo besedila te ruske žalostinke je spesnil 1878 A. Arhangelski na tradicionalno melodijo, ki je bila v rabi tudi za druga pesemska besedila, tako na primer UZNIK. Zlasti se je razširila po 1905, po oktobrski revoluciji pa je prišla v druge evropske dežele v raznih melodijskih variantah ter prevodih. Po letu 1923/24, ko jo je prepesnil Mile Klopčič, se je pesem pojavila pri nas. Originalno enoglasno pesem a cappella sta v času NOB, kamor se je idejno in formalno vključila s siceršnjo idejnostjo vsebine sprejeta pesem, priredila še Rado Simoniti za 4-glasni moški zbor a cappella in Makso Pirnik za mladinski zbor (?).

V počasnem ritmu žalostinke in 4/4-taktu je obseg melodije (izvirne enoglasne) velika nona (es¹-f²). Harmonije (f-mol) pa so razen dominantnega septakorda na glavnih stopnjah osnovne tonalitete (T-SD-D-T). Oblikovno je pesem strofična dodelna pesemska oblika:

4/4 || : A : || : B : ||
 : 4 : : 8 : ||

f-mol:

Dve 8-vrstični kitici besedila sta obakrat komponirani na eno in isto melodijo.

2. *Delavska in druga revolucionarna ter protifašistična pesem (nastala med obema vojnama: 1918—1941)*

Prav z različnimi deli v človekovem življenju je povezanih nešteto pesmi. Svoje gorje in svoj protest zatiralcem so izražali v pesmi že prastari narodi. V novejšem času se je ves ta upor izražal tudi proti fašističnemu gibanju, ki se je pojavil v 30. letih 20. stoletja. Iz rokodelskih (krajevnih), cehovskih in stanovskih ter pesmi mezdni delavcev se je porodila nova pesem o delu — delavska pesem. Zlasti z nastopom KP, ki je v Evropi pozivala »proletarce vseh dežel, naj se združijo v skupnem boju za svobodo«, so postale delavske pesmi odločno revolucionarne.²⁷⁹ Razredno opredelitev tudi v pesmi pa je prineslo šele revolucionarno leto 1848. V zahodni Evropi²⁸⁰ se je tedaj porodilo izrazito tendenčno pesništvo. Pojavljati se prično prvi pesniki in avtorji napevov iz vrste delavstva.²⁸¹ Poleg ruskega pa ima prav nemški narod najbolj razvito delavsko glasbeno kulturo.²⁸² Poleg svojih delavskih pesmi so si Nemci prisvojili tudi vse pomembnejše pesmi drugih narodov, zlasti mnogo ruskih in celo kitajsko »PESEM DELA«.²⁸³ To niso bile več pesmi samo za moški zbor, ženski ali otroški zbor, temveč že delavske pesmi za vse skupaj — za množični zbor.²⁸⁴ V vsem tem času je glasba dobra zaveznica mladosti in revolucije, zvesta spremljevalka vseh naprednih in borbenih družbenih gibanj, prvoborka na barikadah, kjerkoli se bije boj proti nazadnjaštvu.²⁸⁵ Idejnost je delavska pesem črpala iz socialističnih revolucionarnih teženj, izraznost pa tudi iz ljudskih pesmi ter vse tja do sodobne zabavne in jazz glasbe.²⁸⁶

BELEČANKA²⁸⁷

Scstenuto (♩ = 76) (Milan Apih) Milan Apih

Sre-di pušk in . ba - jo - ne - tov, sre-di mr - kih straž

se po-mi - ka na - ša če - ta u her-cegov-ski kras.

Ču-je se od - mev ho-ra - kov po kame - nju

her-ce-gov-skem: he - ja, ho, he - ja, ho!

Za 1. maj 1940 jo je v taborišču hercegovske Bileče spesnil Milan Apih na napev poljske melodije neznanega avtorja. Ob nastanku je bila prevedena v srbski jezik (Moša Pijade) in od časa NOB naprej razširjena po vsej Jugoslaviji ter v tujini. Prav tako so znane različne priredbe. Karakteristika besedila in melodije daje pesmi izraz ljudsko-frontnega gibanja.

V počasnem tempu (*sostenuto* — = 76) in 4/4-taktu je enoglasna-dvoglasna melodija razpeta v okviru čiste oktave (c¹-c²) in melodično grajena postopno. Prav tako je zanjo značilen ritmično-melodičen obrazec iz prvega takta, ki se v vsaj pesmi pojavi kar 10-krat (od vsega 16 taktov obsegajoče pesmi). To daje pesmi karakter sekvenčnosti. Pesem zaključuje 4-taktna koda na verze: he-ja, ho!« (2-krat in je tako po besedilu kot po melodiji prevzeta iz PUNTARSKE.²⁸⁸ Prvih osem taktov melodije je enoglasnih (izvirnik), drugi del (osem taktov) pa dvoglasnih: 4 takti predstavljajo vzporedne terce, koda pa je unisono podvajanje enoglasja. Zaključna tonika se konča v paralelni oktavi. Harmonska je pesem enostavna (T-SD-D-T) v tonaliteti c-mola (Es-dura), oblikovno pa strofična 2-delna pesemska oblika:

	A		:	B		:
	a	a ₁	:	a	b	:
C	4	4	:	4	4	:
c-mol:	Es-dur: c-mol:					

DELA VSKI POZDRAV²⁸⁹

Mogočno

Glasba: J. B. Blobner

Es Es

Zdra -- vi, bra-bri bo-jev-ni - ki, hajd na de - lo,

B7 Es

čast in boj! So -- li -- darnim in po-gum -- nim

B F7 B7

sve -- ti vedno zmage soj! Ve -- dno vkrasni

Ve -- dno vkrasni Es-zi na -- ši bi -- ti B7 Es

zve -- zi na -- ši bi -- ti pro -- ši ho -- če -- ma in

ma B7

za resni -- co bra -- lje vsi ena -- ki

za resni -- co vse življe -- nje, bra -- lje vsi ena -- ki

As Es F#7 Es4 B7 Es

sma. Bra-tje, vsi e -- na -- ki sma, e -- na -- ki sma.

Z objavo 1935. v delavski glasbeni reviji Akordi²⁹⁰ je potrjena izvedba te pesmi med obema vojnama pri nas, izvor pa je iskati še dalje, saj so jo peli na besedilo ZDRAVO, HRABRI BOJEVNIKI ..., v Jugoslaviji že pred prvo svetovno vojno.

Za 8-vrstične kitice besedila je J. B. Blobner komponiral (?) dvoglasno melodijo v mogočnem ritmu in 4/4 taktu. Prav zaradi obsega melodije skoraj dveh oktav (g-es²) je pesem zlasti primerna za priredbe v 4-glasju ali za mešani zbor. Harmonije (osnovna tonaliteta pesmi je Es-dur) so enostavne (T-D-T), prav tako pa ni komplicirana njena oblika (2-delna pesemska):

4/4	A	:	B	koda :
	8	:	8	4 :

Es-dur:

MITROVČANKA²⁹¹

Zmerno

Besedilo: Milan Mijalković in drugi
Po poljskem napevu

Hajd u kolo, robi-ja-ši, ko-lo za-i-grajmo,

Mitrovčanku zapevajmo ko da je slo-bo-da. boda.

Na variante poljske mazurke je nastala 1937. v kaznilnici Sremske Mitrovice. Besedilo je kolektivno delo zapornikov in še posebej Milana Mijalkovića. Tudi melodija je plod priredbe, glede na besedilo. Pesem je v različnih variantah in priredbah ter prevodih besedila prešla v NOB.

V zmernem tempu in v za mazurko značilnem 3/4-taktu je enoglasna melodija razpeta v malo decimo(h-d²). V tonaliteti G-dura je harmonsko postavljena na glavne stopnje osnovne tonalitete, oblikovno pa je strofična enodelna pesemska oblika:

G-dur:

Korakoma

Po ruski pesmi «Krasnoflotcy» slov. besedilo: Mitja Ribičič

G **SOLO** **h** **C** **a** **D7**

Bičan in o-plju-van ves slovenski na-rod dvigne

G **ff TUTTI** **e**

k pun-tu trdo pest. Partizan, partizan, naš slovenski

C **D7** **G** **eden:**

parli-zan, naš slo-ven-ski parli-zan! De-lav-ci:

vsi: **eden:** **vsi:** **eden:** **vsi:**

v parli-zane! Kmetje vsi: v parli-zane! In meščani: v parli-zane!

eden: **vsi:** **C** **D7** **G**

Vsi Slovenci: v parli-zane! Drajn za sla-ro pravdo

G **D** **e** **h**

bo! Aj-mo, ju-na-ki, v borbo nad ge-sla-po!

C **G** **D7** **1. G** **2. G**

V borbo, za zmago, za svo-bodo v boj! boj!

Podlaga slovenski priredbi je ruski napev KRASNOFLOTCI izza ruske oktobrske revolucije. Avtorja prve pesmi sta pesnik V. Vinnikov in skladatelj Matvej Blanter. Poleti 1942 je Mitja Ribičič-Ciril na omenjeno melodijo napisal novo besedilo z na-

slovom PARTIZANSKA. Poleg naslovljene VSI V PARTIZANE pa je iz časov NOB poznana ista pesem z nazivom RDEČI MORNARJI. Iz tega časa sta najbolj znani priredbi Karla Pahorja (za moški zbor a cappella) in Rada Simonitija (enoglasni napev). Po omenjeni priredbi sledi tudi pričujoča analiza:

V zmernem ritmu in 2/4-taktu je enoglasna melodija glede na izvedbo (solo in vsi!) široka — v okviru male decime (h-d²). Melodično so zanjo značilni večji intervali — skozi navzgor in navzdol (mala seksta, velika seksta, čista in čista oktava). Vmesni del je melodično predpisan v govorni izvedbi. Harmonske je pesem grajena v G-duru v okviru glavnih stopenj osnovne tonalitete (dominatni septakordi, akordi paralelnega mola). Oblikovno je delo prekomponirana 3-delna razširjena pesemska oblika. V celoti je melodija podrejena metrično neurejenemu besedilu — trem 12-vrstičnim kiticam:

2/4	A	B	C	:	A ₁ :	
	8	8	8 (4)	:	8 :	

G-dur:

Se nadaljuje

Opombe

²⁵⁸ Preko 300 tēm je bilo v času NOB obdelanih v slovenski glasbi.

²⁵⁹ Navajamo, omenjamo, obdelujemo in analiziramo samo tiste primere, ki so vsebinsko, formalno in idejno pomembni za obravnavano problematiko. Pri tem pa smo pazili na pomen določene skladbe v okviru razdeljenih podglavij in njih oddelkov tako, da bi to II. poglavje lahko približno enakovredno prikazalo vse glasbeno-kompozicijske dosežke, ki kasneje v obravnavi vodijo k sklepu — poskusu kritičnega orisa (III. poglavje te obravnave).

²⁶⁰ Medvojne in še zlasti povojne.

²⁶¹ Gl. Naša partizanska pesem, uredil Radovan Gobec, Borec, Ljubljana 1959, (note); Pesem borb in zmag, Borec, Ljubljana 1964; Samospeli 1943–1945, Partizanska knjiga, 1971, (note); S' pesmom do slobode, s' pesmom u slobodu, zbral in uredil Branko Karakaš, Muzičko odelenje Saveznog sekretariata za narodno odbrano, 1974, (note); Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, (note); Zborovske pesmi, zbral in uredil Rado Simoniti, Partizanska knjiga, 1970, (note).

²⁶² Silič, I., Revolucija in glasba, Naši zbori, XXVI., 1974, št. 4–5, zadnja stran.

²⁶³ Po napevih (zaradi razmeroma pozne iznajdbe splošno uporabljive notne pisave nam niso znane še starejše glasbene stvaritve, kot so nam na primer znane s področja likovne umetnosti, ki segajo tja do paleolitika).

²⁶⁴ 16. stoletje (po 1530.) na Slovenskem, ko so bili verski boji ideološki izraz socialnega gibanja.

²⁶⁵ Začetek 16. stoletja (po 1515.).

²⁶⁶ To lahko samo domnevamo po le deloma ohranjenih besedilih.

²⁶⁷ Marsejeza je delavska in revolucionarna pesem (primer klasičnega revolucionarnega speva; avtor besedila in glasbe je francoski častnik Claude Joseph Rouget de Lisle).

²⁶⁸ Po tematiki in kjer je opuščen kronološki red nastanka posameznih skladb. Tega ni bilo mogoče upoštevati zaradi nedoslednosti: za nekatere skladbe še vedno ne vemo natanko, kdaj so nastale, ali pa zaradi večkrat komponirane, prirejane, ali izvajane glasbe na enako vsebinsko tematiko, nismo hoteli razdvajati posameznih skladb, kar bi bilo pri upoštevanju kronološkega reda nastanka skladb, nujno potrebno.

²⁶⁹ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, 91.

²⁷⁰ Gl. ibid., 29.

²⁷¹ Gl. ibid., 44–45.

²⁷² Gl. ibid., 17–18.

²⁷³ Gl. ibid., 115.

²⁷⁴ Gl. Zborovske pesmi, zbral in uredil Rado Simoniti, Partizanska knjiga, 1970, 19.

²⁷⁵ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, 31.

²⁷⁶ Gl. ibid., 11.

²⁷⁷ Gl. ibid., 27–28.

- ²⁷⁸ Gl. *ibid.*, 58.
²⁷⁹ Hrovatin, R., O delavski pesmi, Naši zbori, XVIII., 1966, št. 2—3, 20—21.
²⁸⁰ Francija, Nemčija itd. (gl. Maček, T., Iz zgodovine delavske pesmi, Koledar Cankarjeve družbe, 1934, 55).
²⁸¹ *Ibid.*
²⁸² *Ibid.*, 56.
²⁸³ *Ibid.*, 57.
²⁸⁴ *Ibid.*, 59.
²⁸⁵ Ajlec, R., Plamenica, ki ne ugaša, Socialistična misel, I., 1953, št. 11, 744—747.
²⁸⁶ Hrovatin, R., Raziskovanje delavske pesmi, Delo, V., 1964, št. 133, 6.
²⁸⁷ Gl. Zborovske pesmi, zbral in uredil Rado Simoniti, Partizanska knjiga, 1970, 70—71.
²⁸⁸ Prim. PUNTARSKA, op. 276.
²⁸⁹ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, 113—114.
²⁹⁰ Akordi Pevsko glasbene podzveze »Svoboda«, I. zvezek, št. 1, 5.
²⁹¹ Gl. Vstanite sužnji, zbirka revolucionarnih pesmi narodov vsega sveta, Borec, Ljubljana 1976, 154.
²⁹² Gl. *ibid.*, 320—321.

Lojze Krakar

Civilizacija

*Ali živijo v tem gozdu
 srne, sem vprašal vodiča.
 Ne, ne živijo, je odvrnil.
 Tu ni več niti mušice.*

*Gozd je podoben jetniku,
 ki so ga ostrigli na čisto,
 ali, denimo, v kasarni
 poribanemu hodniku.*

*Ali živijo v tem gozdu
 vrane, sem vprašal vodiča.
 Ne, je dejal, ne verjamem.
 In jaz sem po gozdu klical*

*zaman svoj odmev, zdresiran
 gozd je molčal po vojaško.
 Strumno sem udaril s petami
 in mu salutiral.*

Neznan kitajski pesnik

Himna padlim

*Dvignili ščite smo svoje ploščate,
v plašče se svoje odeli kosmate,
os od vozov se zadeva osi,
križajo kratkih se mečev osti.
Sonca so luč zatemnile zastave,
vragov krdela bežijo brez glave,
kot pred vetrovi oblaki beže.
Pšice ko strele po zraku frče,
borci pritiskajo druge naprej,
jarke, okope razbili so. Glej,
tamle na levi konj kupi leže,
tamle na desni v naskok nov drve,
padli ovirajo naša vozila,
da bi se z mesta naprej premaknila,
bobenski batci nenehno bijó.
Mnogih pogin je sklenilo nebo:
polja so vsa že z mrličji pokrita,
vse poteptane so trave in žita.
Šli — zapustili domače so kraje,
šli so — ne bo jih nikdar več nazaj.
Pusta ravan je in daleč domov,
dolga, dolga pot pod domači je krov.
Meč jim še vedno ob boku visi,
lok še jim skrčena roka drži.
Lahko odsekali so jim glavé,
ali še živo jim bije srce.
Bili so se — kot junaki so pali,
radi za dom svoj življenje so dali,
vedeli so, kaj ponos je in čast,
kaj domovine je sreča in rast.
Umrlo je le njih minljivo telo,
nikdar umrla njih duša ne bo.
Nikdar poraženi, nepremagljivi,
vsi bodo v smrti še vekomaj živi.*

Prevedel Alojz Gradnik

Ivan Križnar

Trepče pri Podsredi

V aprilu je praznovala Zveza komunistov Jugoslavije 60. obletnico svojega rojstva. Njena dejavnost je imela odločilen vpliv na začetek in razmah narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov in na revolucionarno preobrazbo naše družbe. Kvalitetno novi družbeni odnosi in hiter gospodarski in kulturni napredek, ki ga je omogočila narodna osvoboditev in ljudska revolucija, so plod družbenopolitične dejavnosti najširših množic, ki so jo vzpodbudili in organizirali komunisti. V letošnjem jubilejnem letu, ko s ponosom gledamo na našo revolucionarno preteklost, se spominjamo dogodkov, ljudi in krajev, ki so bili na naši poti posebno pomembni. Med te kraje sodijo tudi Trepče pri Podsredi.

Spodnje in Zgornje Trepče sta manjši naselji na levem bregu Bistrice v slikoviti pokrajini med hribovitim Kozjanskim in dolino ob srednjem toku Sotle. Odmaknjeni sta od večjih krajev in do nedavnega je vodila skozi Trepče le ozka vijugasta cesta iz Podsrede v Bistrico ob Sotli. Skozi Trepče je vodila tudi življenjska in revolucionarna pot Josipa Broza — Tita. Nedaleč od Trepč se je na samotni Javerškovi domačiji rodila Titova mati in pri svojem dedu Martinu je preživel Josip Broz najlepša leta otroštva. Pri teti Ani na Trepčah je našel Josip Broz večkrat varno zatočišče pred preganjanjem policije v letih, ko je kot ilegalec in član ter nato sekretar Centralnega komiteja KPJ usmerjal dejavnost naše partije, utrjeval njeno idejno enotnost in vzpodbujal njeno dejavnost pri družbenopolitični aktivizaciji ljudskih množic, ki so bile edino sposobne upreti se napadalnemu fašizmu in priboriti našim narodom in vsem delovnim ljudem resnično svobodo in enakopravnost.

Od Trepč do Titovega rojstnega Kumrovca onstran Sotle je samo pet kilometrov. Čeprav Sotla loči Slovenijo in Hrvatsko, se je življenje prebivalcev ob njenih bregovih ves čas živo prepletalo. Leta 1573 so jih globoke socialne krivice dvignile v mogočen hrvatsko-slovenski kmečki upor. Boj zatiranih in izkoriščanih slovenskih in hrvatskih množic je uspel šele med narodnoosvobodilno vojno pod poveljstvom KPJ na čelu s Titom. Zato so postali kraji ob srednjem toku Sotle enoten spominski park Trepče-Kumrovec.

Titova mati Marija se je rodila 25. marca 1864 na samotni kmetiji pri Lapu, nedaleč od Trepč, vendar štejemo kraj k Podsredi, ker leži na desnem bregu Bistrice. Bila je drugi otrok kmeta in apnarja Martina Javerška in njegove žene Marije,

rojene Posteržin. V pisanih virih je izpričan Javerškov rod v Podsredi in okolici že od leta 1739, k Lapu pa je prinesel priimek Mihael Javeršek leta 1828, ko se je priženil k Ani Pečnik. Leta 1839 se jima je rodil Martin Javeršek, Titov ded. Prednike njegove žene Marije Posteržin omenja urbar gospodstva Kunšperk že leta 1611 kot svoje podložnike. Leta 1789 se je priženil Janez Posteržin iz Črešnjevca h kajži na Trebče, ki je bila podložna bizeljskemu gospodstvu. Kajžo, kjer so tudi tkali, je podedoval Jožef Posteržin. V zakonu z Barbaro Rožanc je imel hčer Marijo, ki se je omožila z Martinom Javerškom.

Javerškova domačija V grabnu 48 je imela 30 oralov zemlje. Ker pa je bilo njiv in vinogradov le malo, več pa gozdov in pašnikov, so Javerškovi tudi pletli košare ter žgali oglje in apno v pečeh, katerih ostanki so ob mostu čez Bistrico še danes opazni. Martinu in Mariji Javeršek se je rodilo 13 otrok. Najstarejša hčer Marija je zrasla v modrooko dekle s svetlorjavimi lasmi, ki si jih je spletala v dolgi kiti. Imela je močan in prijeten glas in je zelo rada pela. Ko še ni dopolnila 17 let, jo je spoznal Franjo Broz iz Kumrovca. Konec januarja 1881 se je z njim omožila in svatje so jo odpeljali v novi dom v Kumrovcu.

Marija Broz je rodila 15 otrok, od katerih jih je 8 umrlo brž po rojstvu ali v zgodnjem otroštvu. Kot sedmi otrok se je 7. maja 1892 rodil Josip. Brozova družina je prav tako kot velika večina kumrovških družin občutila hudo pomanjkanje. Osem juter zemlje je dajalo kljub skrbnemu obdelovanju premalo pridelkov za preživljanje številne družine. Oče si je zaman prizadeval povečati dohodek s prevozništvom in trgovanjem. Mati je hodila s starejšima sinovoma na dnino k premožnejšim kmetom in se zvečer vračala z vrečko moke, da je mogla otrokom potešiti lakoto. Kadar pa je bilo pomanjkanje najhujše, je odpeljala enega od otrok k svojim staršem čez Sotlo. K njim je največkrat odvedla sina Jožeka. Od leta 1896 pa vse dokler ni začel hoditi v osnovno šolo v Kumrovcu, je živel Jožek na Javerškovi domačiji. Sadovnjak in pašniki okrog nje so bili kraj njegovih otroških iger, najbolj všeč pa mu je bilo na paši. Ko se je čez nekaj let vrnil k staršema v Kumrovec, kjer je začel hoditi v osnovno šolo, je imel sprva nekaj težav, ker je v hrvatsko govorico močno mešal slovenske besede, kmalu pa je postal zelo dober učenec. Pomanjkanje pri Brozovih pa ni prenehalo, zato je Jožek tudi med šolskimi počitnicami pogosto prihajal k dedu Martinu v Podsredo.

Največ podatkov o življenju Josipa Broza pri Javerškovih se je ohranilo iz pripovedovanj njegove tete Ane Kolar pisatelju Louisu Adamiču, ki jih je oblikoval v knjigi »Orel in korenine«. Ana Kolar je svojega nečaka Adamiču opisala takole: »Bil je suh in majhen, a gibčen in bister kot le kaj... Pasel je naše krave in lepo ravnal z njimi... Kadar je bilo treba opraviti še kakšno drugo delo, ga je opravil hitro in dobro. Opravil je vse, kar si mu naročil: prinesel je v hišo vode in drv, pobral tisti dve ali tri jajca na dan in tako dalje... Rad je nabiral jagode in po dežju iskal gobe. Užitne gobe je bolje razložil od strupenih, kakor sem jih mogla jaz. Hudo je bilo samo to, da ga večkrat nisi mogel najti... Plezal je na drevesa in se plazil po skalah in robidovju, kakor pač delajo dečki... Ko je začel hoditi v šolo in se je naučil brati, ga je prišla strast za tiskano besedo. Poglobil se je v vsako knjigo in vsak kos časnika, ki ga je našel...«

Tudi po končani osnovni šoli je odšel Jožek k ujcu Antonu, ki mu je oče prepustil Lapovo domačijo, in ostal pri njem pol leta. Ni pa se pri njem več dobro počutil. O tem je pripovedoval Vladimiru Dedijerju naslednje: »Krmil sem mu vsak dan dvanajst krav in volov. Ujec mi je obljubil za plačo nove čevlje in hrano. Toda ni držal besede. Najprej mi je vzel moje stare škornje, ki so imele lepe golenice, in jih dal popraviti za svojega sina, meni pa je dal druge, mnogo slabše.«

Javerškova domačija, kozolec, apnenica, kjer je pri svojem dedu Martinu, preživel Josip Broz, del svoje mladosti

Razočaran nad krivičnim ravnanjem svojega ujca se je Josip Broz vrnil v Kumrovec, toda ni našel ne dela ne kruha. Odšel je v Sisak in se učil ključavničarstva. Že med učno dobo je dodobra občutil socialne krivice, po zaposlitvi v Zagrebu pa je postal leta 1910 član sindikata kovinarjev. Po sodelovanju v stavki je ostal brez zaposlitve. Pridružil se je kovinarjem, ki so sledili vestem o možnosti zaposlitve v industrijskih krajih Avstro-Ogrske in Nemčije, in tam globlje spoznal težke razmere proletariata. Leta 1913 je odšel služiti vojaški rok v avstroogrsko vojsko. Po izbruhu prve svetovne vojne je moral med prvimi na fronto in marca 1915 je padel težko ranjen v rusko vojno ujetništvo. Doživel je oktobrsko revolucijo in se pred belogardističnimi oddelki umaknil v stepo h Kirgizom.

Ko je bil Josip Broz v ruskem ujetništvu, so naponi, skrbi in pomanjkanje njegovi materi v Kumrovcu izčrpali poslednje življenjske moči. Jeseni 1917 je zadnjič obiskala svojo sestro Ano na Trebčah. Louis Adamič je v knjigi »Orel in korenine« zapisal, da mu je ta obisk Ana Kolar opisala takole: »Od Kumrovca do Trebč je za čilega človeka pičlo uro hoda. Sestra Mica pa je, ko je zajela sapo, rekla, da je hodila vse dopoldne. Vsakih nekaj korakov je morala počivati. Bila je izčrpana in je le stežka stopala navkreber... Pregovorila sem jo, da je ostala pri nas nekaj dni. Bolna ni bila, le na koncu svojih moči je bila. Ležala je prav v tej sobi, izčrpana in govoreč o smrti. O Joži je vedela le to, da je bil v Galiciji ranjen in da so ga ujeli Rusi. Slutila je, da ga ne bo videla nikoli več in me prosila, naj pazim nanj, če se bo vrnil, kajti boji se zanj, ker mu svet ne ugaja takšen, kakršen je, in ga hoče spremeniti, ona pa ve, da bo svet njega skušal potlačiti... Kako naj bi jaz, nevedna ženska, vklenjena v tej dolinici, mogla pomagati Joži, če sploh nisem

*Ana Kolar z možem Kar-
lom*

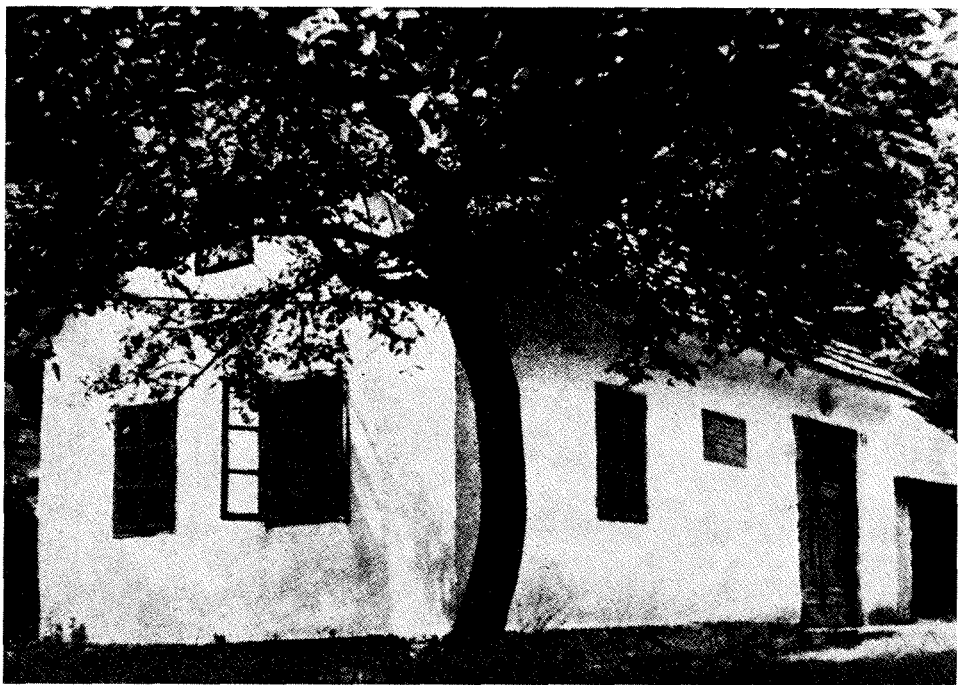

vedela, kje je, ali kaj namerava in ali ga bom sploh še kdaj videla? Ker pa je bila Mica moja ljuba sestra — plemenitejše ženske ni bilo na svetu — ji te njene poslednje želje nisem mogla odreči... Spremila sem jo čez reko. Takrat mi je bilo šestintrideset let, Mici pa štiriinpetdeset. Ampak, ko sem se poslovila od nje v Kumrovcu, se spominjam, da sem pomislila, da je videti stara šestdeset let. Bili sta jo sama kost in koža, še vedno pa je bila lepa. Takrat sem jo zadnjič videla živo... Nekega dne je zasoplo pritekel k meni njen najmlajši, vpijoč, da je umrla...«

Ko se je leta 1920 Josip Broz vrnil iz Rusije, je najprej prišel k svoji teti Ani na Trebče, ki mu je povedala, da mu je mati pred dvema letoma umrla. Povedala mu je tudi, da jo je njegova mati jeseni 1917 obiskala in ji rekla, da jo skrbi zanj, ona pa je obljubila, da mu bo pomagala, če bo kdaj preganjan ali v nevarnosti.

Materina smrt je Josipa Broza močno pretresla. Vedel je, da so njeno prerano smrt povzročile neznosne socialne razmere, v katerih so takrat životarili in prežgodaj umirali ljudje ob Sotli. Kasneje je o svoji materi pripovedoval Louisu Adamiču in ta je njegove spomine takole oblikoval: »Moji spomini na mater so mešanica radosti in bolečine, hvaležnosti in žalosti, ker je umrla, medtem ko sem bil vojni ujetnik v Rusiji in je nisem več videl, pa tudi iz drugih razlogov. Bila je lepa ženska, inteligentna, vendar tragično omejena, ker ni imela ne izobrazbe ne priložnosti. Že kmalu je morala spoznati, da je za ljudi, kakršna je ona in kakršni smo njeni, življenje neprestan boj za kruh in dostojanstvo... Imela je vrsto načel, ki so našim ljudem prirojeni. Kadar se spominjam preteklih časov, se čudim, kako ji je uspelo, da je vzdržala v strašnem boju, ki ga je bojevala, da bi nas vzredila. Spominjam se, kako je govorila nam otrokom, da bodimo pošteni, resnicoljubni in obzirni do vsakogar, kdor je obziren do drugih... mnogo njenega verovanja in opominov je ostalo v meni, ko sem odrasel.«

Josip Broz se je po vrnitvi iz Rusije vključil v vrste Komunistične partije Jugoslavije in se zaposlil v Zagrebu. Postal je propagator komunističnih idej, organizator sindikatov in voditelj delavskih stavk, zato je izgubil delo v raznih krajih na Hrvaškem. Leta 1927 se je vrnil v Zagreb in se posvetil sindikalnemu in partijskemu delu. Po odločilni obsodbi frakcionaštva med vodilnimi komunisti in zanemarjanja njihove dejavnosti med ljudskimi množicami so ga zagrebški komunisti leta

Hiša Titove tete Ane Kolar v Trebčah pri Podsredi, v kateri se je Tito v predvojnem obdobju večkrat zadrževal

1928 izvolili za sekretarja mestnega komiteja KPJ, kmalu nato pa v vodstvo KPJ za Hrvatsko. Vendar je bil medtem po burnih demonstracijah aretiran in 14. novembra 1928 obsojen na pet let ječe. Na sodnem procesu je pogumno izpovedal, da je član KPJ in da je odločno tolmačil delovnim ljudem vse krivice, ki jim jih povzroča vladajoča buržoazija.

Po prestani kazni je bil Josip Broz v začetku marca 1943 izpuščen iz zapora. Določili so mu kot obvezno bivališče rojstno vas Kumrovec, odkoder ni smel odhajati. Vendar je po zapisu Louisa Adamiča kmalu prišel k teti Ani na Trebče. Bil je bled in suh, tako da sta mu ličnici kar preveč štrleli iz obraza. Na tetino vprašanje, če je zdrav, ji je odgovoril, naj si glede tega ne dela skrbi, da pa se bo včasih oglasil pri njej, vendar naj nikomur ne pripoveduje o njegovih obiskih. Poznal je svojo teto Ano, ki je rada pomagala ljudem v življenjskih stiskah. Potem, ko ji je po osmih letih zakona umrl mož in je ostala sama s petimi majhnimi otroci, ji je oče Martin kupil hišo brunarico na Trebčah. Šest let po moževi smrti se je poročila z rudarjem Karlom Kolarjem, s katerim sta v letih 1926–27 zgradila nasproti brunarice skromno hišico, leta 1932 pa še zidanico v Kotu onstran Bistrice. Ker teta Ana v zakonu s Karlom Kolarjem ni imela otrok, je potem, ko so njeni otroci odrasli in razen hčere Ane zapustili dom, začela sprejemati v rejo otroke, ki niso imeli doma. Še majhne so jih ji prinašale nezakonske matere ter žene, ki so iskale zaposlitev; obljubile so, da bodo prispevale za vzdrževanje svojih otrok, pa odšle in svojo obljubo izpolnjevale, nekatere pa se niso več oglasile. Ko so otroci nekoliko odrasli, jih je Ana Kolar vrnila materam, nekaterim pa pomagala, da so se izučili obrti in tako prišli do kruha. Bila je rejnica 34 otrok.

Ko se je Josip Broz odločil, da se bo izmuznil nadzoru oblasti v Kumrovcu in se v celoti posvetil od oblasti strogo prepovedanemu revolucionarnemu delovanju, je že vedel, da bo našel pred zasledovanjem policije in orožnikov varno zatočišče tudi pri svoji teti Ani na Trebčah. Prvič se je pri njej prikril potem, ko se je v oktobru 1934 kot član CK KPJ drugič vrnil z Dunaja v domovino z nalogo, da v Ljubljani pripravi vse potrebno za IV. državno konferenco KPJ. V dneh, ko se je v Ljubljani dogovarjal z vodilnimi slovenskimi komunisti, kaj vse naj za konferenco pripravijo, je policija zaradi atentata ustašev na kralja Aleksandra v Marseillesu poostrila svoj nadzor, zato je moral ilegalec Josip Broz iz Ljubljane nemudoma izginiti. Umaknil se je k svoji teti Ani na Trebče in skrit v njeni zidanici počakal, da so mu zagrebški tovariši preskrbeli ponarejen češkoslovaški potni list. Spremenil je svojo zunanost in odpotoval na Dunaj.

Medtem ko je bil Josip Broz v Sovjetski zvezi, so bili v letu 1936 slovenski komunisti sredi množičnih stavk pred težkimi in odgovornimi nalogami. Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo v tem času ni dobival od Centralnega komiteja KPJ z Dunaja in Pariza potrebne pomoči, zlasti pa ne smernic za delo, ki bi ustrezale razmeram na Slovenskem. Razen tega so posamezni instruktorji CK KPJ z nekonspirativnim obnašanjem omogočili policiji, da je odkrila in zaprla številne komuniste, s katerimi so vzpostavili zveze. Zato so hoteli nekateri vodilni slovenski komunisti pretrgati stike s CK KPJ. Zaradi teh sporov je bila ena od prvih nalog, s katerimi je CK KPJ zadolžil Josipa Broza po njegovi vrnitvi iz Sovjetske zveze, da se v domovini sestane s slovenskim partijskim vodstvom. Josip Broz je najprej povabil člane pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo za Novo leto 1937 na Lisco. Ker pa se tam z njimi ni mogel sestati, jih je nekaj tednov kasneje povabil na Trebče. Datuma tega sestanka še ni bilo mogoče ugotoviti, najbrž pa je bil zanje dni januarja ali pa prve dni februarja 1937. O tem priča tudi Titovo pismo z dne 6. februarja 1937 Centralnemu komiteju KPJ, ki se je ohranilo v arhivu Kominterne v Moskvi. V tem pismu Tito sporoča: »Po nekaj poizkusih sem končno uspel prirediti majhno zabavico (sestanek — pripomba pisca) v Sloveniji. Navzoča je bila peterica glavnih. Zadeva je potekala povsem v redu, a uredil sem vse sam. Bratje so zdaj povsem zadovoljni in obljubljajo zadovoljstvo in poslušnost tudi v prihodnje. Povsem soglašajo z našimi novimi smernicami in trdijo, da hočejo oni isto. Jaz sem jih nekoliko prijemal zaradi njihove neumnosti in pisma, ki so ga poslali gor, in priznali so, da niso imeli prav.« Tone Sušteršič iz Ljubljane, ki je s Francem Leskoškom, Cirilom Koširjem in Jožetom Butinarjem udeležil tega sestanka, da so se takrat sestali v novi hiši Titove tete Ana na Trebčah in razpravljali o organizacijskih vprašanjih Partije in o delu v sindikatih, posebno zanimivo je bilo Titovo poročilo o političnem položaju v svetu in o razmerah v Sovjetski zvezi. Po kasnejših ugotovitvah pa je Tito takrat z vodilnimi slovenskimi komunisti razpravljal predvsem o odnosih med vodstvi partijske in skojevske organizacije v Sloveniji in Centralnim komitejem KPJ, o volitvah delavskih zaupnikov, o ljudskofrontnem gibanju in o pripravah na ustanovni kongres KP Slovenije. Sestanek so zaključili tako pozno, da so zamudili avtobus in so več ur pešali do železniške postaje v Rajhenburgu (zdaj Brestanica).

Po odpoklicu sekretarja CK KPJ Milana Gorkića v Moskvo in njegovi aretaciji sredi 1. 1937, je prevzel vodstvo Komunistične partije Jugoslavije Josip Broz — Tito. Pred njim so bile težke in odgovorne naloge. Moral je v Jugoslaviji pridobiti najspособnejše in najprizadevnejše komuniste za novo vodstvo v domovini, z njihovo pomočjo zatreti frakcijske spore, doseči popolno idejno enotnost v Partiji, jo organizacijsko utrditi, predvsem pa usmeriti njeno dejavnost na združitev vseh delovnih

Svisli Titove tete Ane Kolar s hišno številko Podsreda 96, kjer je v letih 1934—1940 nekajkrat legalno deloval Josip Broz

ljudi in vseh drugih rodoljubov v enotno ljudsko fronto. Komunisti so se neposredno vključili v vsakodnevne boje proletarcev in vseh delovnih ljudi proti izkoriščanju in zatiranju ter terjali odločne ukrepe za enakopravnost jugoslovanskih narodov in za odločno obrambo pred napadalnim fašizmom. Na ta način je KPJ razbila obroč ilegalne organizacije, v katero jo je prej vklepala protiljudska oblast. Josip Broz — Tito je kot sin revnega hrvaškega kmeta in Slovenke laže in globlje dojel nujnost boja proti velesrbski buržoaziji. V vrstah delavskega razreda je spoznal njegovo revolucionarno vlogo in našel program za skupni boj vseh delovnih ljudi pod vodstvom proletariata za revolucionarno rešitev socialnega in nacionalnega vprašanja in za osvoboditev in enakopravnost vseh jugoslovanskih narodov in vseh zatiranih ljudi. Od tu izhaja njegova širina, njegovo globoko poznavanje skupnih interesov zatiranih narodov, kakor tudi delavskega razreda, obubožanih kmečkih množic in delovne inteligence. V svojih prizadevanjih je Tito našel veliko oporo tudi pri slovenskih komunistih, zlasti Edvardu Kardelju, Francu Leskošku, Mihi Marinku in drugih.

V prvi polovici maja 1938 je Tito sestavil začasno vodstvo KPJ v domovini. Prva seja tega vodstva je bila nedaleč od Trebč na vrhu Lisce. O bivanju Josipa Broza na Trebčah med njegovim dvainpolmesečnim delovanjem v domovini pomladi 1938 ni arhivskih podatkov. Takratni partijski dokumenti Trebč ne omenjajo, da ne bi vzbudili pozornosti policije, če bi ji prišli v roke. Tito se je sestajal s komunisti na Trebčah in njihovi okolici samo v primerih, ko ni mogel najti drugega primerne kraja. Edvard Kardelj, ki je večkrat prihajal k Titu na Trebče, se spominja, da so imeli to Titovo zatočišče v popolni tajnosti in je smelo tja prihajati samo nekaj njegovih najbolj zaupnih sodelavcev. Tito sam pa je med svojim revolucio-

narnim delovanjem večkrat prihajal na Trebče. V tetini zidnici je študiral, se pripravljaj na posvetovanja in pisal članke za ilegalni partijski tisk. Skozi Trebče je večkrat potoval iz Zagreba v Ljubljano, da se je tako izognil strogemu policijskemu nadzoru na prometni magistrali.

Ceprav je moralo ostati Titovo zatočišče pri njegovi teti Ani na Trebčah v najstrožji tajnosti, pa je moral Tito vse dotlej, dokler se Partija po vsej Jugoslaviji ni dovolj utrdila, delovati predvsem v krajih, kjer so mu to omogočale partijske organizacije. Zato se je zadrževal največ v Dalmaciji, v Sloveniji in v Zagrebu ter njegovi okolici, neredko pa tudi na Trebčah. Ker je bilo zaradi strogega policijskega nadzora močno tvegano, da bi Tito pogosto obiskoval vodilne komuniste v drugih pokrajinah Jugoslavije, jih je vabil na sestanke v okolico Zagreba in v Slovenijo, neredko prav v okolico Trebč. Tako so tudi od sveta tako odmaknjene Trebče postale pomembno oporišče naše revolucionarne dejavnosti.

Sredi marca 1939 je Tito sklical člane začasnega vodstva v Bohinjsko Bistrico, kjer je bila prva seja novega CK KPJ v domovini. V začetku aprila se je CK KPJ zbral v Bregah pri Krškem, vendar je moral zaradi neprimernega prostora odpotovati v Zagreb, kjer je imel drugo sejo. Sredi aprila 1939 je imel CK KPJ tretjo sejo v hiši Titove tete Ane Kolar na Trebčah. Na njej so razpravljali in sprejeli članke za majsko številko »Proletera«. Naslednja seja CK KPJ je bila konec aprila na pobočju Lisce. CK je razpravljaj o Hitlerjevi zasedbi Češkoslovaške in zmagi Francovega režima v Španiji. Razen tega je ugotovil, da so v vseh jugoslovanskih deželah obnovljena pokrajinska vodstva. Pokazala se je potreba po širšem državnem posvetovanju vodilnih kadrov KPJ, zato je bila Centralnemu komiteju KPS poverjena naloga, da tehnično pripravi državno posvetovanje, Tito pa je v tetini zidnici na Trebčah pripravil poročilo za to posvetovanje. Na pot proti Celju se je odpravil 8. ali 9. junija, od tam pa odšel na posvetovanje v Tacen pod Šmarno goro. Sredi junija se je Tito udeležil še posvetovanja slovenskega partijskega aktiva v Novakovem skednju na Vrheh nad Zagorjem. Okrog 17. junija se je Tito vrnil na Trebče, kjer je po spominih tete Ane ostaj skoraj en mesec. S tem dnem je datirana Titova osebna izkaznica, izdana na ime inž. Ivan Kostanjšek. Ta priimek je povzel po svojem bratrancu, sinu tete Ane, ki je bil tiskar v Zagrebu.

Ko se je sredi marca 1940 Josip Broz spet vrnil v domovino, je po pripovedovanju tete Ane Louisu Adamiču s člani CK KPJ na njenem domu obširno razpravljaj o značaju nenapadalnega pakta med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. V jeseni 1940 je Tito napisal v zidnici tete Ane poročilo za V. državno konferenco KPJ, ki je bila od 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu.

V začetku leta 1941 je Tito poslednjič pred napadom na Jugoslavijo obiskal teto Ano na Trebčah. Po Adamičevem opisu v knjigi »Orel in korenine« se je pripeljal s stari partijskim avtomobilom, ki pa je zaradi slabe ceste in snega pod klancem obtičal. Tetin mož Karel Kolar je predlagal, da bi s kravami potegnili avto v hrib. Šofer je sicer ugovarjal, češ da ga krave ne bodo vlekle, vendar je Tito potem, ko je spoznal, da vozilo ne bo zmoglo strmine, pripomnil: »Kar priprezite«. In avtomobil so s skupnimi močmi potegnili v klanec. Ob slovesu je Tito naročil teti: »Ko izbruhne vojna, se skrijte v gozdu«. Rekel ji je, da se bodo napadalcem uprli in priborili delovnim ljudem lepše življenje. Ko mu je teta ugovarjala češ: »Kako uprli? Z golimi rokami?«, ji je pojasnil: »Ne čisto tako, imeli bomo orožje. Ampak, če bo potrebno, tudi z golimi rokami.«

Titove napovedi so se kmalu uresničile. KPJ je organizirala boj ljudskih množic za narodno in socialno osvoboditev. Josip Broz, ki je ta boj vodil, med sovražnikovo okupacijo nikoli ni bil na Slovenskem, njegova revolucionarna misel pa je

Tito kot ing. Kostanjšek na potnem listu

spremljala sleherni korak in dejanje slovenskih partizanov in aktivistov. K vstaji in boju je dvignila tudi njegove rojake. Na slovenski strani Sotle je potekal narodnoosvobodilni boj v posebno težkih pogojih. Nemški okupacijski aparat je hotel slovensko ozemlje ponemčiti, zato je jeseni 1941 izgnal prebivalstvo iz Soteljskega in Posavja v Šlezijo. Kolarjeva družina se je izgonu izognila tako, da se je preselila s Trebč čez Bistrico v svojo zidanico, ki je spadala v občino Podsredo, odkoder okupator slovenskega prebivalstva ni pregnal. V narodnoosvobodilno gibanje in partizanske enote se je vključilo tudi več Titovih sorodnikov s Trebč in okolice.

Po osvoboditvi so se izgnanci s Trebč vrnili na svoje domove. Potrebno je bilo mnogo truda, preden so odpravili škodo, ki so jim jo povzročili okupatorji in nemški priseljenci. Gospodarski napredek, ki je tako mogočno zajel našo domovino, si le postopoma utira pot tudi v te kraje. V zadnjih letih so na slovenskem bregu Sotle zgradili asfaltno cesto, ki je bila 1978 podaljšana do Trebč. V Bistrici ob Sotli so šolo v novem šolskem poslopju poimenovali po Titovi materi Mariji Broz. Mnogo mladih ljudi je odšlo v mesta, tako da se je število prebivalstva precej zmanjšalo. Tisti kmetje, ki so vztrajali na rodni grudi, so si zlasti v dolinah olajšali težaško delo s poljedelskimi stroji, sicer pa je v kmetijstvu prevladala živinoreja.

Teta Ana Kolar, ki je po osvoboditvi nekaj časa živela pri maršalu v Beogradu, je leta 1951 umrla. Njena hči Ana Kostanjšek živi na Trebčah v novi hiši ob ribniku.

Hiša Ane Kolar je danes preurejena v Muzej maršala Tita s stalno razstavo, ob regulirani strugi Bistrice pa je prenovljena zidanica Ane Kolar, v kateri je med svojim ilegalnim bivanjem na Trebčah največ delal Tito. Ob gradnji nove ceste so leta 1972 podrli staro tetino hišo — brunarico, uredili parkirišče in ribnik ter go-

stišče za obiskovalce. Titov bratranec Martin Javoršek je umrl 1978. l.; na rojstnem domu Titove matere živi Martinov sin Drago z družino. Javerškovi hiši so dogradili prizidek, tako da je rojstna hiša Titove matere dostopna obiskovalcem.

Spominski park Trebče-Kumrovec privablja s svojimi spominskimi objekti, kulturnimi spomeniki in prirodnimi znamenitostmi iz leta v leto več obiskovalcev. Tu spoznavajo trdo življenje ljudi v preteklosti in težak boj komunistov pod Titovim vodstvom za pravice izkoriščanega ljudstva in zatiranih narodov ter junaško obdobje NOB, skratka revolucionarno preteklost, ki zajema napredno misel minulih stoletij, iz katere je zrasel naš boj za narodno in socialno osvoboditev in naša sedanjost. Spominski park odkriva obiskovalcem posebnosti življenja na ozemlju, odkoder je izšel Tito in kjer so revolucionarne tradicije, sedanjost in vizija lepše prihodnosti stkale med ljudmi na obeh bregovih Sotle vezi bratstva in enotnosti, ki bodo še trdneje povezale prihodnje rodove.

Benjamin Gracer

Alkimija Kranjca

*Odtrgaš
kos tapravega:
vinsko prešernega
dekliško medenega ...
ž i v l j e n j a ,
ki odhaja
s solzami in pušeljcem —
in se z vriskom vrača*

*ga slečeš
ga zgneteš
ga stlačiš
s soncem v sod ...*

*spodaj zakuriš,
zgoraj zabiješ*

*in ko se trikrat obrneš:
za kupček ognjenih zlatnikov
resničnosti ubiti sen vrneš ...*

Janez Kos

Zločinci v nacionalnih krinkah

Komaj mesec dni po znanem spopadu med pripadniki proletarskih akcijskih čet, rudarji in orjunaši 1. junija 1924 v Trbovljah, so pripadniki fašistične organizacije jugoslovanskih nacionalistov v Ljubljani napravili nov zločin: 3. julija so napadli delavca Rudolfa Juvana in dr. Milana Lemeža.

Orjunaši so dr. Lemeža in Juvana napadli devet dni pred tako imenovano »malo obznano«, s katero so oblasti prepovedale delovanje neodvisne delavske stranke Jugoslavije. Vodstvu neodvisne delavske stranke Jugoslavije v Ljubljani, ki je pogosto opozarjalo na delovanje orjunašev in za boj proti njim celo organiziralo proletarske akcijske čete, se je zlasti po spopadu in zločinu orjunašev v Trbovljah ter po napadu na komunista Juvana in Lemeža zdelo potrebno ponovno opozoriti na fašistično nevarnost in pozvati delavce in kmete ter vse državljane na organizacijo samoobrambe, s katero naj bi odgovorili na nasilstvo orjunaških banditov. To je stranka poskusila z lepakom, ki ima naslov: »Proletarci! Proletarke! Državljani! Zločinci v nacionalnih krinkah ogrožajo naša življenja!« Svoje organizacije pa je vodstvo stranke pozvalo s posebnim pismom z dne 6. junija 1924, »naj organizirajo de-

lavske obrambe in razorožujejo Orjunce in da naj odgovarjajo sili s silo po načelu: zob za zob«. Lepak ima tri vsebinske dele: v prvem omenja spopad in zločinski umor Franca Fakina v Trbovljah, v drugem opiše napada na Juvana in Lemeža, v tretjem pa pravi: »Orjunske bande ogrožajo v imenu »nacije« in »narodnega edinstva« življenja in imovino mirnih državljanov. Vse te zločine vršijo pod Pribičevičevo zaslombo. Slovenijo hočejo izpremeniti v roparsko pokrajino. Nekaj banditov hoče strašiti vse slovensko delavstvo in mu pobiti njegove sinove in očete.

Delavci, prebudimo se iz pasivnosti, da ne doživimo italijanskega primera!

Kovinarski delavci, tovariši Juvana, na plan! Ne pustite, da bi se nahajal med vami kak Orjunaš!

Ne redimo gadov na svojih prsih!

Zaslepljenci, spreglejte, kaj je »nacionalizem« v praksi!

Strnimo vsi proletarci in proletarke, kmetje, duševni delavci svoje vrste proti današnjemu reakcionarnemu fašistovskemu režimu!

Ob strnjenih, številnih naših vrstah se bo razvila reakcija!

Na nasilstva orjunskih banditov je treba odgovoriti s *samoobrambo*!

Formirajte povsod obrambo delavcev in kmetov!

Branimo svoja življenja in svoje interese!

Iztrebimo orjunske morilsko zalego! Na plan!»

Napad na Juvana je v letaku opisan takole: »3. julija so ti zločinci — »nacionalni junaki« napadli mirnega delavca-kovinarja Rudolfa Juvana, oženjenega, s 4 otroci, ga suvali, mu zvezali roke in zavezali oči ter ga odpeljali v klet, kjer so mu rekli: Tu ti dajemo orjunaški znak, da ga poljubiš in prisežeš, da boš odslej tako vneto delal za Orjuno, kot si doslej za komuniste! S(odrug) Juvan ni mogel pljuniti na svojo proletarsko čast, ni hotel poljubiti znaka onih organiziranih morilcev, ki so 1. junija v Trbovljah ubili stare rudarje-delavce, njegove tovariše in sodruge ter mučili in justificirali delavca-sodruga Fakina. Nato je nekdo od 6 prisotnih Orjunašev ukazal, da se prinese orjunaško kaznilno orodje. To so mu navezali od zadaj na prste (on je imel še vedno zvezane roke in zavezane oči) in mu pričeli s tem strojem (najbrž »šraubštok«) stiskati prste in ga silili, da poljubi znak in priseže. On je kričal na pomoč, nakar so mu zatisnili usta. Tri prste na levi roki so mu morali pozneje v bolnici odrezati. Trpinčenje in bolečine so bile tako hude, da je padel v nezavest. Nato so ga pričeli polivati z vodo in ga odpeljali iz kleti. Ko so prišli z njim zopet na cesto, so mu zagrozili, da ga takoj ustrelijo, če se ozre nazaj, in istočasno so naperili lopovi 4 revolverje od zadaj in od strani. Peljali so ga mimo potoka z naperjenimi revolverji n mu grozili, da ga vržejo takoj v vodo, če se ozre in se krohotali, češ zaenkrat smo te kaznovali, glej, da boš sedaj miren. Ko so se že precej oddaljili od mesta zločina, so ga nenadoma zapustili. Ko se je malo osvestil in okrepil za hojo, se je vrnil od Del(avskega) doma, kamor je prišel rešilni voz. Padel je v nezavest in do 3. ure zjutraj je ležal v bolnici v popolni nezavesti. Orjunci so

ga napravili nesposobnega izvrševati še nadalje svoj poklic. Orjunci so uničili zdravega človeka in spravili ženo in štiri otroke v obupno stanje.«

Orjunci so Juvana napadli ob pol desetih uri zvečer na cesti blizu gostilne Pri Amerikancu na Viču. Bilo jih je šest. Ustavil ga je maskiran orjunec z naperjenim revolverjem in zahteval, da naj dvigne roke. Juvan »izredno krepak, mišičast mož, z jekleno voljo« mu je odgovoril, da tudi pred Italijani ni dvigal rok kvišku in jih tudi sedaj ne bo. Po tem so udarili po njem, vendar se je Juvan branil. Nekdo se ga je lotil z nožem, a mu je razrezal le suknjo. Nato so sledili v letaku opisani dogodki. Orjunci so Juvana izpustili blizu ribnika pri strelišču pod Rožnikom.

Povsem skopo pa je v letaku opisan napad na dr. Lemeža. V njem piše le, da so opoldne istega dne kot Juvana orjunaši napadli in poškodovali tudi njega.

Dr. Lemežu so orjunaši grozili še pred spopadom v Trbovljah, že meseca maja so mu grozili v svojem glasilu Orjuna, da ga bodo ubili. 1. junija 1924, ko so orjunaši pripeljali svoje padle iz trboveljskega spopada v Ljubljano, je okrog pol devete ure zvečer s silo udrlo v Lemeževo stanovanje dvanajst oboroženih orjuncev pod vodstvom nekega Mekinca. Zgrabili so ga z besedami: »Zdaj te pa imamo, ti Lemeževa svinja!« Alberta Hlebca, ki so ga zamenjali za Lemeža, in ga precej poškodovali po glavi. Ko so spoznali svojo zmoto, so z opekami razbili vse pohištvo. Lemež je bil takrat po opravkih na Gorenjskem, doma je bila le njegova žena z otrokom. Njo so iz nepristranskih krogov opozorili, da orjunci pripravljajo napad. Zato so ji iz Delavskega doma poslali na pomoč Alberta Hlebca. Kasneje je dr. Lemež po teh dogodkih pravilno ugotovil, da so hoteli orjunci uničiti njegovo eksistenco, njegovo družino in ga »izločiti iz političnega življenja pa magari z umorom« ter da so hoteli na njem ponoviti Fakinovo justifikacijo.

Napadi na Juvana, Lemeža, na njegovo stanovanje in sploh nasilstva Orjune (ki so bila tako pogosta, da je Slovenec nekaj časa zatem med ljubljanskimi novicami prinesel tudi tole »novičko«: Policijska vest. Danes v Ljubljani ni bil še nihče ustreljen) so imela tudi v meščanskem časopisju širok odmev. Klerikalnemu Slovencu sta bila dobrodošla gradivo za napade na nasprotno meščansko stranko in njeno glasilo Jutro. Orjuna pa je seveda zavračala krivdo za Juvanovo mučenje kot obrekovanje in laž ter celo postavljala javno vprašanje: »Kdo je mučil Juvana?«

Tiskanje 5000 letakov je 4. julija naročil in plačal s 700 dinarji neznanec v Jugoslovanski tiskarni v Ljubljani pri njenem faktorju Josipu Kramariču, ki jih je dal takoj natisniti. Že zvečer je bilo 2000 letakov gotovih, drugi dan pa je neki drug neznanec dvignil še ostalih 3000 izvodov. Natisnjeni so bili na vijoličastem, rumenkastem in oranžnem papirju. Razširjanje letakov je bilo dobro organizirano. Policija jih je odkrila v naslednjih dneh v Zagorju, na Polšniku, na Vrhniki, Blatni Brezovici, v Ljubljani, Jesenicah pa tudi na območju mariborske oblasti, skratka v vseh večjih delavskih središčih. Petega julija so bili na razpolago tudi na gostilniški mizi v Delavskem domu, da jih je mogel vsak gost vzeti toliko, kolikor jih je hotel razdeliti. Zadnjih 50 letakov je tistega dne razdelil Albert Hlebec mimoidočim pred pivovarno Union.

Seveda opisana vsebina letaka ljubljanskim oblastem nikakor ni bila pogodu, zlasti pa ne poziv na samoobrambo in iztrebljanje orjunske zalege. Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani je že 5. julija 1924 prepovedalo razširjanje in prodajanje tega letaka in odredilo zaplenbo zaloge. Veliko županstvo ljubljanske oblasti je o letaku poročala 1. avgusta ministru za notranje zadeve Milanu Srkiću, še prej pa vsem sreskim poglavarstvom naročilo preiskavo in za-

plenbo letakov in jih opozorilo: »posebno pozornost posvečajte večjim delavskim centrom in lokalnim organizacijam imenovane stranke.« Nekaj sto izvodov letaka so zaplenili. Policijsko ravnateljstvo v Ljubljani je 8. julija aretiralo Alberta Hlebca kot inspiratorja in glavnega razširjevalca letaka, ter faktorja Josipa Kramariča, ker je prevzel tiskanje letakov, »katerih vsebina pozivlja delavstvo na samoobrambo in ščuva na ta način zoper javen red in mir v državi«, ter ju predalo državnemu pravdnistvu. Veliko županstvo ljubljanske oblasti je zahtevalo tudi postopek po zakonu o tisku proti Jugoslovanski tiskarni, ker na letaku ni navedla svojega imena. Policija je prišla še Gabrijela Žetka in Petra Čermelja, ki sta na vlaku iz Zaloga v Ljubljano delila letake, dalje Antona Dobroto, Martina Sernčana, Franca Lovrača, Antona Velkavrha, Josipa Mayerja iz Ljubljane, Antona Stanovnika z Borovnice in Janka Grosserja z Jesenic. Zaradi razširjanja lepakov, »ki merijo na to, da se ogroža javni mir« in se »pozivlja delavce in kmete ne le samo na samoobrambo temveč z besedami »Iztrebimo orjunsko morilsko zalego« celo na pokol«, je državno pravdnistvo v Ljubljani obtožilo tudi delavce Vincenca Selkota z Blatne Brezovice ter Jakoba Celarca in Alojza Zupančiča z Vrhnike. Na Vrhniko je lepake prinesel Herman Delpin, uradnik okrožnega urada za varovanje delavcev v Ljubljani. Celjsko okrožno sodišče je meseca avgusta Žetka in Čermelja oprostilo od obtožbe komunistične propagande z utemeljitvijo, da nista poznala vsebine letaka, ki sta ga razširjala. Prav tako je ljubljansko deželno sodišče s sodbo z dne 18. novembra 1924 oprostilo Alberta Hlebca in Antona Stanovnika od obtožbe po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi, »ker nista bila v svesti, da imajo letaki kaznjivo vsebino«. Te obtožbe je bil oproščen tudi Josip Kramarič, pač pa je bil obsojen, ker je kršil zakon o tisku, na 200 dinarjev denarne kazni.

Zanimivo je pogledati zagovor Hlebca in Stanovnika, ki ga je imel pred sodiščem njun advokat dr. Jure Adlešič. V njem je navedel, da tožba ni upoštevala vzrokov in okoliščin, v katerih je inkriminirani lepak izšel. Opozoril je, da je bila zaprisega orjuncev (»Maščevali vas bomo tudi zunaj pozitivnih zakonov te države«), ki so jo dali na grobu svojih padlih v trboveljskem spopadu, javen poziv na nasilje in protizakonitost in da se takrat ni našla nobena oblast, ki bi nastopila proti njemu. Po njegovem so »strah pred neznanimi dogodki«, nasilja orjuncev, ki so pokazala, da njihove pri-sege niso prazne besede, in nespoštovanje zakonov omajali zaupanje v oblast in njene zakone ter da zato ni čudno, da so se pojavili klici po samoobrambi. Samoobrambne skupine so organizirali klerikalci in Korunovi socialisti, »neodvisna delavska stranka pa je izdala inkriminirani letak, ne z namenom, da napada in da ruši javni red in mir, ampak

za svojo samoobrambo. Pripravljati se na samoobrambo pa ne more biti kaz-nivo.«

Hlebec, Stanovnik in Kramarič so bili vse od 8. do 18. julija in od 12. do 18. novembra v preiskovalnem in zava-rovalnem zaporu.

Pozneje, ko so se Juvanovi prsti po-zdravili, so komunisti v Ljubljani izdali razglednico z Juvanovo podobo in nje-govo poškodovano roko.

VIRI:

Arhiv SR Slovenije, BAN II 13—30, spis 26.528 iz leta 1924; Arhiv SR Slovenije, Državno pravdnštvo v Ljubljani, fasc. 10, spisi št. 1833/24, 1931/24, 1913/24; Arhiv SR Slovenije, Okrožno (Deželno) so-dišče v Ljubljani, fasc. Vr 1924, spis Vr VIII 968/24; Slovenec št. 125, 2/6 — 1924 (Demonstracije v Ljubljani), št. 127, 4/6-1924 (Izjava dr. Lemeža), št. 134, 13/6-1924 (»Fingirana« tatvina 400 dinarjev), št. 150, 4/7-1924 (Zločinski »nacionalisti«), izredna izdaja, 5/7-1924 (Zločin na Viču, Zločin za »naci-jo«), št. 161, 17/7-1924 (Ljubljanske novice), št. 265, 19/11-1924 (Izpred sodišča); Orjuna št. 5, 31/1-1925; Fotografski dokumenti o boju Komunistične par-tije na Slovenskem 1867—1941, Ljubljana 1964, str. 270.

Franci Lakovič

Leži, leži ravno polje

*Leži, leži ravno polje,
le kam prek njega cesta gre,
le kakšna cesta tam leži,
da romarjev na njej več ni?*

*Leži, leži ravno polje,
v neznano cesta tamkaj gre,
saj bela cesta to več ni,
belina v sivo se zgubi ...*

Emil Cesar

Zadnje pismo dr. Ivana Hribarja

Delo, ki se mu v zadnjem času intenzivneje posvečam v zvezi s slovensko kulturo v letih narodnoosvobodilnega boja, mi je narekovalo, da sem ponovno preveril nekatere objavljene podatke v zvezi z zastavljeno nalogo. Tako sem prišel tudi do teh pomembnih podrobnosti. Prav neverjetno se mi zdi, da doslej podatkom nismo posvečali večje pozornosti, zlasti, ker so viri, ki bi to omogočili, v Ljubljani. Podatki, ki sem jih tako dobil, so zanimivi in prav zaradi tega vredni objave. Za njegov natis sem se odločil tudi zato, ker v svojem obsežnejšem delu problema, zaradi značaja zamišljenega dela, ne bi mogel podrobneje osvetliti. Zadovoljiti bi se moral le s kratkim orisom, kar pa bi bilo za dostojno predstavitev podrobnosti o smrti Ivana Hribarja, vsekakor premalo.

O Ivanu Hribarju in njegovi smrti se je med okupacijo, ko je bil lik njegove osebnosti v takratni javnosti še močno živ, mnogo govorilo. Njegova zavestna odločitev za smrt pa je vseskozi dajala pečat njegovi osebnosti, tudi v povojnem času, ko smo se pomena svobode in žrtev zanj zelo dobro zavedali. Iz lastnih izkušenj smo vedeli, da v boju s sovražnikom starost ni pomembna, saj vemo, da so v boju z okupatorjem sodelovali in mu bili nevarni tako otroci, celo v svoji najnežnejši dobi, do ljudi, častitljive starosti.

Ivan Hribar bi v septembru 1941 praznoval svojo devetdeseto obletnico rojstva.

Ceprav smo se v zvezi s smrtjo Ivana Hribarja zadovoljili že s premalo preverjenimi dejstvi, ki so bila celo daleč od resničnosti, pa smemo kljub temu ob njih zapisati, da so bila spominu Ivana Hribarja v čast, saj so v času budile v slovenskem človeku misli o odporu in ga pri tem vzpodbujale. Njegov odločni poslednji korak so ljudje razumeli kot osebni protest nad sramoto, v kakršno nas je pahnilo vodstvo predvojne kraljevine, hkrati pa kot izraz želje po svobodi; kot dokaz svobodoljubja; kot edino pravilno dejanje in so ga tako tudi sprejemali.

Da se je o Hribarjevi smrti v obdobju narodnoosvobodilnega boja veliko govorilo, dokazuje tudi informativno pismo Borisa Kidriča, s kratkim opisom Osvobodilne fronte in politične situacije v Sloveniji, odposlano v Moskvo 1944. leta in sicer v zvezi s prikazom delovanja Komunistične partije Slovenije, ki je postajala s svojim aktualnim programom pred vojno vse pomebnejša družbena sila. O Hribarju govori v zvezi z organizacijskimi pripravami in poznejšo ustanovitvijo Društva

prijatelj Sovjetske zveze: »Utemeljitelji društva so izkoristili moment, ko je stara Jugoslavija vzpostavila diplomatske odnose s Sovjetsko zvezo. Tedaj so pridobili nekaj vidnih predstavnikov slovenskega kulturnega in javnega življenja, da so podpisali pravila in prijavili snovanja društva jugoslovanski državni oblasti. Med podpisniki pravil in prijavniki društva so v Sloveniji bili senator Ivan Hribar (stari slovenski 'liberalni politik' še v Avstroogrski, med prvo svetovno vojno konfiniran od avstroogrske oblasti zaradi svojih zvez s Srbijo in carsko Rusijo, kasneje v Jugoslaviji nekaj časa pokrajinski kraljevi namestnik za Slovenijo, nato jugoslovanski poslanik v ČSR, po aprilskem zlomu 1941 napravil iz obupa nad zlomom samomor in zapustil pismo, da je sedaj za slovenski narod rešitev samo še slovanski vzhod...)¹

O smrti Ivana Hribarja pa je prvi pisal v javnosti Vladimir Pavšič-Matej Bor v Slovenskem zborniku 1945. Vest sporoča bralcem mimogrede, v izjemnem pričevanju o Miranu Jarcu in o italijanski avgustovski ofenzivi 1942. leta. Po tej verziji, ki je bila še povsem pod vtisom časa in dobe neposredno po samem dogodku, si je senator Ivan Hribar oblekel diplomatsko uniformo, si nadel vsa odlikovanja ter se odpravil od doma. Na začudeno vprašanje, kam odhaja, pa je odgovoril: »Predstaviti se grem 'Novi vladi'.« Hkrati navaja Vladimir Pavšič-Matej Bor tudi posledice njegove navidezne »poklonitve« okupacijski oblasti: naslednjega dne so ga našli v Ljubljani v Gruberjevem kanalu. Prvi tudi omenja, da so našli pri njem znane verze iz Prešernovega Uvoda h Krstu pri Savici, da je manj strašno biti mrtev, kot doživeti odvzem svobode in živeti v suženjstvu, kar osvetljuje vzrok Hribarjeve smrti. — Rekli bi lahko, da je vest o njegovi smrti dobila zaradi vojne nove razsežnosti.²

Ta vir je ostal v svojem času živo v spominu in našel pot celo v hrvatski tisk.

Naslednji, ki je spregovoril o smrti senatorja Ivana Hribarja je bil Juš Kozak v svojem romanu iz vojnih dni Lesena žlica. Zapis je avtentičnejši. Čeprav ne vemo, kdo mu je podatke posredoval, je podrobnejši, in če izvzamemo delček pisateljske svobode, ki jo v zapisu zasledimo, odgovarja v glavnih obrisih dogodkom, tako kot so si v resnici sledili.³

— Ivan Hribar je bil rojen 19. septembra 1851 v Trzinu. Po dokončani nižji gimnaziji je služboval najprej kot uradnik praške banke Slavije, nato je bil do 1919. leta ravnatelj ljubljanske podružnice iste banke. Od 1919 do 1921 je bil poslanik kraljevine SHS v Pragi, a od 1921 do 1923 pokrajinski namestnik v Ljubljani. V mladosti se je aktivno ukvarjal s poezijo in prevajanjem. Leta 1884 je ustanovil politični tednik Slovan, od 1868. je sodeloval pri Slovenskem narodu in določal kot član slovenskega liberalnega vodstva z Ivanom Tavčarjem njegovo idejno smer, pridružil pa se je tudi Vošnjakovemu prizadevanju za ustanovitev kreditnih zavodov na Slovenskem. Od 1896 do 1910 je bil ljubljanski župan in v času njegovega županovaanja je dobilo mesto vodovod, plinarno, elektrarno, električno železnico, prvo javno kopališče itd. Bil je deželni in pozneje državni poslanec. Po ljubljanskem potresu je bil pobudnik raznih predlogov za olajšanje stavbne graditve v Ljubljani, za ustanovitev deželnega urada za melioracijo in javna dela (1899), za varovanje ustavnih pravic slovenskega naroda (1898) in uvedbo ljudskega štetja po narodnosti (1900). Zavzemal se je za slovensko šolstvo, zahteval uvedbo slovenščine kot učnega jezika za nekatere predmete v petem razredu gimnazij, za kredit za izdajanje slovenskih učnih knjig (1896) ter za preusmeritev ljubljanskega učiteljskega po narodnostnih načelih (1903). Zavzemal se je za ustanovitev univerze v Ljubljani (1898), zahteval združitev vseh slovenskih pokrajin (1890), kar je označil Winkler kot neizvedljivo. Sodeloval je pri Dramatičnem društvu in bil član pripravljalnega

*Ivan Hribar, publicist in politik, umrl
kot upokojeni pokrajinski namestnik*

odbora narodnoobrambne Ciril-Methodove družbe. 1885 je predlagal, da se oživi prijateljsko društvo in širil vseslovensko in novoslovansko gibanje. Po prvi svetovni vojni je bil član Narodnega veća v Zagrebu, 1925. leta pa se je umaknil iz političnega življenja.⁴

Hribarjevi vdanosti svobodoljubju in slovanstvu moremo slediti ves čas njegovega življenja, zato tudi ni bilo naključje, da je postal predsednik Društva prijateljev Sovjetske zveze, da je napisal nekaj svežih esejev o nujnosti pogodbe s Sovjetsko zvezo in da je, kot pripoveduje Juš Kozak, »žilavi starec ... prevajal ruske pesnike in ni komunistični mladini, ki se je borila proti klerikalnim fašistom za priznanje Sovjetske zveze, nikoli odklonil svojega ... podpisa.«⁵

Prav tako je tudi razumljivo, da je odločno nasprotoval tisti vladajoči politični liniji, ki je krizo politike kraljevine Jugoslavije stopnjevala do vrhunca in jokala, ko je iz radijskih poročil izvedel za pristop Jugoslavije k fašističnemu trojnemu paktu. V tej zvezi je bil tudi pobudnik protesta slovenske senatorske skupine, katerega so pismeno sporočili vladi v Beograd. Zavedal pa se je, da zaradi konca zmagoslavnega boja nad fašizmom ne bo dočakal, čeprav je vanj trdno verjel. To svoje prepričanje je izražal že od začetka vojne napovedi Jugoslaviji. Nagla kapitulacija jugoslovanske države ga je močno prizadela.

Trditi moramo, da se z madežem kapitulacije in zavesti suženjstva ni mogel nikdar sprijazniti, da je bila s tem globoko prizadeta njegova nacionalna čast. Razumljiva nam postane odločitev za smrt. Bila je dejanje ranjenega ponosa, ki zaradi častitljive starosti in zaradi nepoznavanja nadaljnjih političnih dogodkov doma, ki so se začeli razvijati nekoliko pozneje z ustanovitvijo Osvobodilne fronte, na neposreden boj ni mogel misliti. Danes lahko trdimo, da je tudi večina slovenskega ljudstva podobno reagirala kot Ivan Hribar — za oba je bil značilen odpor.

Na prvi, še nejasen odpor, ki ga moremo razumeti šele z njegovo odločitvijo za smrt, kažejo tudi to, da je zadržal, kljub odloku okupatorjev o oddaji strelnega orožja, pištolo, ki je bila njegova last. Podnevi jo je žena skrivala v premoğu, zvečer pa jo je imel pri sebi na nočni omarici. To si razlagam tako, da bi si vzel življenje v prvih dneh italijanske okupacije, če bi prišli Italijani ponj z namenom, da ga aretirajo. Že po nekaj dneh pa se je premislil, telefoniral policiji in orožje prijavil. Svojo kasno prijavo je utemeljil z izgovorom, da je nanj pozabil in da ga bo zato prinesla njegova žena. Italijani so se s tem izgovorom zadovoljili. Ta korak si moramo razlagati že tudi tako, da je medtem prvotni namen opustil in se že oprijel nekega drugega, novega načrta. Pred tem pa je želel obvarovati družino, pred kakršnimkoli preganjanjem, zlasti še, ker okupatorjev ni poznal, ki bi v primeru hišne preiskave orožje gotovo odkrili.

Da je bilo res tako, bi sklepali tudi po nekaterih njegovih izjavah, ki se jih družina še danes živo spominja, saj so razkrivale vso resnost njegovih namer. Zato so postale družini povsem razumljive šele po njegovi smrti. Navedimo eno izmed njih: Pred napadom na Jugoslavijo so mobilizirali tuid mnogo zdravnikov iz ljubljanske bolnišnice, zato sta ostala na nekem bolniškem oddelku samo predstojnik in mlada zdravnica, Hribarjeva hčerka Zlata. Zaradi naporov in okužbe je zbolela, ker pa se je bolezen slabšala, je na predstojnikov predlog nadaljevala zdravljenje na infekcijskem oddelku ljubljanske bolnišnice. Zato se je Ivan Hribar odločil, da hčerko obišče. Mati ji je ob prvem obisku sporočila očetovo željo, ker pa je hčerka Zlata poznala rahlo očetovo zdravje in se zanj zaradi njegove starosti bala, naporna bi mu bila tudi tako dolga pot, je očetu obisk odsvetovala. Ko mu je žena po obisku pri hčerki povedala za njen nasvet, temu ni nasprotoval, le rekel je: »Potem je pa ne bom več videl.«

Kaj vse je Ivan Hribar v tem, za slovensko ljudstvo težkem času, doživljal, ne vemo. Majhen, vendar dragocen vpogled v njegovo dramo ob sramotnem razpadu države nam nudi prav gotovo njegovo pismo prijatelju dr. Gabru, napisano je bilo 12. aprila — samo šest dni pred smrtjo. Branje pisma zastavlja marsikatero vprašanje, ki zaradi nepoznavanja drugih podrobnosti, na katere bi mogel odgovoriti Ivan Hribar sam, ostajajo odprta. Tudi to pismo vsebuje nadaljnje pesimistične drobce, ki intimno odkrivajo njegovo težko duševno stanje, za katerega so krivi sramotna kapitulacija, po okupaciji še razkosanje ter prve zastrašujoče posledice (zapiranje, mučenje, izseljevanje). Iz redkih podrobnosti v pismu, ki mu jih je narekovala previdnost (npr. v pismu pravi: *»Svojega duševnega stanja Ti ne morem popisati, vem pa, da Ti je mogoče zamisliti se vanj«*, s čimer misli na takratne politične dogodke. Pismo je že šlo skozi okupatorjevo cenzuro, iz njega lahko razberemo, v kakšno težko psihično stanje je zapadel. Pismo je tipkano in se glasi:

»Dragi prijatelj!

Hvala Vam za skrb, kako je z nami.

Take velike noči še nismo imeli in obžalujemo vsakogar, ki je v podobnem ali morebiti še v hujšem.

Zlatica je v bolnici. Mamica hodi k njej, jaz je pa že pet dni nisem več videl. Sodite, kako mi more biti. Sicer je Zlati, ki je k influenci in davici dobila še škrlatico, že bolje, tako da je iz vsake nevarnosti za življenje. Toda jaz sem tako duševno strtl, da se prav bojim, da je ne bom videl več. Nocojšnjo noč sem spal samo pičlo uro.

Svojega duševnega stanja Ti ne morem popisati, vem pa, da ti je mogoče zamisliti se vanj.

Moja žena se še najkrepkeje drži; ko bi nje — ki ima srce istotako strto — ne bilo, ne vem, kaj bi se bilo že z mano zgodilo.

Bog bodi z Vama!

Svet je vendar tako lep; toda na njem ni več lepo. Zdravstvujte vsi! Do svidenja pa

Kdaj in kje? 12. 4. 1941

Dr. Iv. Hribar«

Po pismu Ivana Hribarja bi sklepali, da je bila hčerka Zlata v bolnišnici od 7. aprila (*»Jaz je pa že pet dni nisem več videl«*, taka dolga ločitev od nje mu je prizadevala bolečino). Mati jo je obiskovala po dvanajsti uri. — Slednji podatek je zanimiv toliko, ker lahko po njem sklepamo, kdaj približno je Ivan Hribar odšel od doma.

V teh nekaj dneh, ki so sledili od 12. do 18. aprila pa je misel na samomor, v katerem je videl izhod, toliko dozorela, da mu je predstavljala edino mogočo rešitev problema in mu narekovala že tudi trden sklep, da ga izvrši. Tako je 18. aprila ženo celo priganjal, naj odide na obisk k hčerki v bolnišnico. Kot nalašč pa se tega dne ni mogla odpraviti od doma. Ko pa je le odhajala, je zapustila moža sedečega za pisalnim strojem — kot vemo, je tedaj pisal (ali pa se je pripravljal k pisanju) poslednje pismo, namenjeno njej in hčerki Zlati. Ni pa stopila bliže in ni pogledala, kaj piše. Vse kaže, da je bil s pisanjem pisma hitro gotov; če ga je pisal že pred ženinim odhodom pa ga je moral zaključiti kmalu po njenem odhodu, saj je po njenem odhodu nekaj časa počakal, verjetno zato, če bi se po naključju še vrnila, ali da se ne bi srečala na cesti, in bi namere ne mogel uresničiti. Nato pa je poprosil gospodinjo Lojzko za suknjo, klobuk in palico. Lahen pomladanski plašč je visel na obešalniku v veži in ko ga je oblačil, ga je v mrzli suknji zazebló, kar je tudi glasno komentiral češ: »Kako je mrzla.«

Nato se je odpravil na svojo poslednjo pot.

Prič, ki so videle Ivana Hribarja, ko je odhajal v smrt, in to potem povedale svojcem ali o njem pisale, je bilo več. Vemo vsaj za tri, le z eno pa je Hribar o svoji poti govoril: Znanca učitelja Pajka je Ivan Hribar srečal pred svojo hišo v Rožni dolini. Na Pajkovo vprašanje kam gre, mu je Hribar odgovoril: »Novim oblastnikom se grem poklonit.«⁶

Naslednja, ki ga je videla, je bila pisateljica Ilka Vaštetova. To poslednje srečanje z Ivanom Hribarjem v tramvaju je uvrstila kot enega izmed najpomembnejših doživetij v življenju, v svoje spomine. Pretresljivi opis neme, a vse razumevajoče in vzpodbujajoče govorice pogledov ob boleči izgubi nacionalne svobode, med njo in starčkom častitljive starosti, se glasi: »... V tramvaju pa sva se gledala prav od blizu. Med nama je bilo komaj meter razdalje. Hribar me je gledal prijazno se smehljaje s svojimi lepimi velikimi modrimi očmi, jaz pa se nisem mogla otesti porazne misli, da smo tega dne postali spet sužnji, kakor smo bili nekdanj pod staro Avstrijo. Solze so mi silile v oči. Devetdesetletni bivši narodni voditelj nasproti mene pa se je neprestano smehljaj !!!

,Kako se more danes smehljati;‘ sem si mislila.

In zakaj ne odmakne prijaznega pogleda od mene? Ali me pozna? Dvakrat sem mu bila sicer predstavljena, vendar težko, da bi imel tako dober spomin, da bi si zapomnil neznatno učiteljico in slovensko pisateljico izmed sto tisočev ljudi, ki smo bili kdaj predstavljeni... Ali morda vendarle? Pred štirimi leti je bil izšel moj ,Roman o Prešernu‘ — ali ga je bral? Morda je videl moje slike v časopisu? Morda pa se me je vendar le spomnil že takrat, ko je na moje odporništvo odgovoril s povabilom na svečanost?

Umaknila sem pogled in si z robcem obrisala oči.

Ko sem spet pogledala častitljivega starčka nasproti sebe, je bil njegov pogled še vedno uprt vame. In — smehljal se je, smehljal prijateljsko razumevajoče, kakor da bi bral in razumel ves obup v mojem obrazu, v mojih solzah... Pa se je vendarle smehljal? Ali on, 'veliki vseslovanski bojevnik', ni čutil obupa ob našem ponovnem zasužnjenju?

Njegov neprestano smehlajajoči se obraz mi je bil uganka. Ali pa ni videl strahotnih bojov in žrtev, ki jih bomo morali plačati za novo svobodo, če si jo bomo hoteli spet priboriti?

Pred pošto se je najin nemi razgovor z očmi končal. Hribar se je odpeljal po takratni Prešernovi ulici (danes je to Čopova ulica, op. E. C.) navzdol, jaz pa sem prestopila na voz za Šiško.

Prihodnjega dne takoj zjutraj mi je rešila uganko pretresljiva novica: Ivan Hribar je napravil samomor!

Tedaj sem razumela njegov mirni nasmeh, ki je miloval moj obupani obraz: peljal se je naravnost v objem smrti, ki je v njej videl edino rešitev pred novim suženjstvom...⁷

Z zadnjim, s katerim je Hribar tega dne govoril, je bil nek pleskarski mojster. Poznala sta se, ker je pred časom pleskal pri Hribarjevih posamezne prostore. Njega je Ivan Hribar celo sam vprašal povsem sproščen, kako mu kaj gre, nakar se je odpravil proti Kodeljevemu.

Kraj, kjer je šel Ivan Hribar v Ljubljano, ni znan. Prav gotovo pa je moral biti položen in dostop do struge lahek, saj je znano, da je težko hodil. Na bregu, kjer je šel v vodo, je odložil suknjo, klobuk in sprehajalno palico.

Hribarjeva žena je izvedela za možev odhod od doma takoj, ko se je vrnila z obiska pri hčerki v bolnišnici. »Gospod je šel pa ven,« ji je vest o moževem odhodu prva sporočila gospodinja.

Ker so truplo še istega dne potegnili iz Ljubljane, bi o ostalem sklepali takole: žena, ki je slutila v moževem odhodu nesrečo, je odšla takoj pogledat v sobo, kjer je pustila moža pred odhodom v bolnišnico. Ker je bil ob njenem odhodu za pisalnim strojem, je odšla gotovo najprej tja in na pokritem pisalnem stroju našla njegovo posetnico,⁸ na katero je lastnoročno s peresom napisal naslednje kratko sporočilo:

*»Z Bogom!
Vse je pod pokrovom
pisalnega stroja.«*

Razumljivo, da je potem takoj odprla pokrov pisalnega stroja in odprla belo ovojnico, na katero je napisal s pisalnim strojem z razprtimi velikimi znaki: »POSLOVILO«. Pretrgala je kuverto in prebrala poslovilno pismo. Nato je morala o tem obvestiti policijo, ta pa jo je še istega dne obvestila, da so potegnili iz Ljubljane moško truplo in da ga naj pride identificirat na Žale.

Ivan Hribar je umrl 18. aprila 1941.

Ni pa opustil priložnosti in je opozoril na pravi vzrok svoje tragične, a junaške smrti. V žepu obleke, ki jo je nosil, so našli svojci iztrgan list iz Prešernovih Poezij, žepne izdaje Akademске založbe in na njem s črnilom obkrožena naslednja verzja iz Uvoda h Krstu pri Savici:

Manj strašna noč je v črne zemlje krili
kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi.⁹

V celoti je razkril vzroke svoje smrti v poslovilnem pismu. Pismo je natipkano, le podpis je lastnoročen. Napisan je z istim črnilom in s peresom, kot sporočilo na posetnici. Pri pisanju pisma je bil Ivan Hribar izredno zbran. Pismo je za seboj še enkrat prebral in posamezne, manj jasne črke ter manjkajoče ločilo celo popravil oziroma vstavil. V našem prepisu sta oba vstavljena popravka v kurzivu.

Ivan Hribar je nedvoumno izpovedal, da ga je v smrt vodila vzravnan svobodo-ljubna misel. Misel, da smo izgubili svobodo, da smo iz svobodnih ljudi zdrseli v razred sužnjev. Kako težke posledice je to imelo, koliko naporov je bilo potrebno za ponovno osvoboditev pa vsi še dobro vemo! Breme je bilo za Ivana toliko težje, ker je sužnost dobro poznal in se je prav zaradi tega proti njej zagrizeno boril že v Avstro Ogrski. Bolela ga je sramota, ki je zadela njegovo slovensko in jugoslo-vansko domovino. Obup in razočaranje nad vodenjem politike tistih, ki jim je bilo zaupano življenje Jugoslavije in njenih državljanov, je bil preglobok. In končno, bil je prepričan, da zaradi svoje starosti ponovne osvoboditve ne bo več dočakal. Smrt Ivana Hribarja je bila junaška.

Hkrati pa je zgovorno pismo tudi poslednje slovo od svojih najdražjih, žene in hčerke, ki ju je izredno ljubil.

Pismo, ki odkriva vse človeško čustveno bogastvo in lepoto ter ponos, se ne razlikuje od podobnih dokumentov, ki so jih v poslednje slovo svojcem pisali dolga štiri leta slovenskega trpljenja pod okupacijo in boja z okupatorjem, najboljši slovenski sinovi — slovenski talci. Pismo se glasi:

*»Le tujcem sreče svit poslej bo žaril.
Ošabno bodejo nosili glave,
V Sloveniji bo tujec gospodaril,
Beseda tuja, tujčeve postave;
Da neha me le-ta skeleti rana,
Posnel Katona bodem, Utičana. —
Saj:
Manj strašna noč je v črne zemlje krili,
Kot so pod svetlim soncem sužnji dnovi.*

Ljuba žena in Ti, nad vse draga mi Zlatica.

Odpustita mi. Udarac je prehud, omagal sem pod njim. Črno izdajstvo Hrvatov me je potrla in strlo. Kako lepo in srečno smo živeli v Jugoslaviji skupaj! Rastla je naša moč in veljava, večal se je naš politični ugled in naša kultura. Tudi gospo-darsko smo polagoma sicer, a stalno napredovali. Sedaj pa naenkrat tak nepopisen polom!

In po izdajstvu!

Genij slovanstva še živi in trdno vero imam, da tega izdajstva ne bo pustil nekaznovanega. Moja visoka starost pa mi ne daje upanja, da se tega dočakam.

Zato se strnem z Vesoljstvom, čegar neizrekljivo mal delec sem.

Draga moja Micika, vsa hvala Ti za Tvojo ljubezen in skrb, ki si je z mano imela in za potrpežljivo prenašanje mojih slabosti!

Ti nad vse draga mi Zlatica, pa se me spominjaj v svojem mladem življenju kot bitja, katero ni imelo popolnejše ljubezni in zanosa, kot to, da je imelo = táko, vse ljubezni vredno hčerko. Če Te kedaž o vročih poletnih dneh lahen vetriček jame hladiti in božati po mehkih, nedolžnih licih, misli si, da je morebiti ravno v tej sapici lagodno božanje moje z vesoljno svetovno dinamiko splinole duše.

Vsa sreča in ves moj blagoslov bodi za vedno z Vama in vsem mojim, iskreno ljubljenim narodom!

Živelo Slovanstvo!

18. 4. 1941.»

Iv. Hribar

Naša objava poslednjega pisma Ivana Hribarja ni prva. Objavljam ga v želji, da se z njim seznani širša slovenska javnost, mlajši rodovi, ki jim take podrobnosti niso znane, hkrati pa je to tudi delček zgodovinskega trenutka k naši najnovejši slovenski zgodovini, ki ne sme v pozabo. Njegove prve objave se spominja Juš Kozak in to navaja v svojem romanu *Lesena žlica*¹⁰ ter pripoveduje, da je že čez nekaj dni po Hribarjevi smrti »Krožilo po mestu« njegovo poslovilno pismo. To podrobnost potrjuje tudi dr. Zlata Hribar. Po njeni zaslugi tudi izvemo, da je pismo razmnožil in potem ilegalno razširjal po Ljubljani Hribarjev mladostni prijatelj, novinar in kulturni delavec Rasto Pustoslemšek.

Ivan Hribar je bil prva žrtev okupacije, ki jo je le-ta zahtevala iz vrst slovenskih kulturnih delavcev.

Opombe

¹ Boris Kidrič, Kratek oris Osvobodilne fronte in sedanje politične situacije v Sloveniji, Ljubljana v ilegali I, str. 46.

² Vladimir Pavšič-Matej Bor, Roška ofenziva, Slovenski zbornik 1945, str. 71, 72.

³ Juš Kozak, *Lesena žlica*, Roman iz časov fašistične okupacije, Drugi del, 92—94, Državna založba Slovenije, 1952.

⁴ Slovenski biografski leksikon, 3. zvezek, str. 353, Ljubljana 1928.

⁵ Juš Kozak, *Lesena žlica*, Drugi del, str. 93, 94.

⁶ Pismena izjava dr. Zlate Hribar, 12. januarja 1979.

⁷ Ilka Vašte, *Podobe iz mojega življenja*, str. 169, Mladinska knjiga, 1964.

⁸ Vizitka je večjega formata in ima natisnjene naslednje podatke:

Dr. h. c. Ivan Hribar

polномоќni minister in pokrajinski namestnik v p.

⁹ Pismena izjava dr. Zlate Hribar, 12. januarja 1979.

¹⁰ Juš Kozak, *Lesena žlica*, Drugi del, str. 94.

Hkrati se najlepše zahvaljujem dr. Zlati Hribar za izčrpni razgovor in za oboje pisem, ki jih navajam po njenem ljubeznivem dovoljenju.

Lojze Krakar

Groza

*Nad poljem plava vonj zorečih žit
in poldan je do roba poln tišine,
drevesa so omedlela od vročine
in zrak vnetljiv je kakor ekrazit.*

*Zdaj zdaj morda bo švignila z neba
neskončno majhna iskra v vso to zrelost,
in gobast dim in črna skrepenelost
ostali bosta bogu od sveta...*

Florjan Laimiš

Desni ekstremizem v ZR Nemčiji

V neki zahodnoberlinski šoli so mladi desni skrajneži razbili sestanek študentov, na katerem so razpravljali o televizijski seriji Holocaust, v Emslandu pa so na gnu-sen način onemogočili neko židovsko družino. Risali so kljukaste križe in pisali žaljiva gesla po zidovih in oknih in pretepali borce odporniškega gibanja. Njihove »obrambno-športne grupe« zbirajo orožje, vojaško opremo in razstrelivo.

Vse to so samo drobci iz poročil pristojnih organov v ZR Nemčiji o divjanju desnih ekstremistov v nekaj minulih tednih. Neonacistični podmladek sestavlja nova gesla, pretepa in strelja — znova z bojno municijo, čeprav za zdaj še ne na ljudi!

Kakor je v parlamentu izjavil bonnski notranji minister, je cilj teh skupin »obnovitev podobnega sistema, kot je bila nacional-socialistična država, ali pa vsaj vzpostavitev podobne ureditve... pri čemer se pogosto sklicujejo na elemente iz učbenikov nacistične ideologije«. Njihova agitacija poskuša slaviti ustanove in osebe iz časov Hitlerjeve diktature, ter onemogočiti vsako nadaljnje preganjanje nacistič-nih zločincev, kakor tudi opozarjanje na njihova zločinska dejanja. »Ti ljudje, tako je dejal minister, že kar odkrito zahtevajo razveljavitev ustave in ukinitve demo-kracije v ZR Nemčiji, želijo si zamenjavo na oblasti, takšno, ki naj bi po njihovi zamisli omogočila ponovno rojstvo nacionalnega socializma.«

Vendar, z vsem tem ni minister povedal nič novega. Čeprav se ta nevarnost širi z vso ostrino že polnih pet let, še niso prepovedali več kakor 100 desno-ekstremistič-nih, ustavi nasprotujočih organizacij nacionalistične in fašistične desnice z okroglo 20 000 pripadniki ter njihovih »prikritih« ideologov ter finančnikov.

Število mladih Nemcev, ki se zbirajo v takšnih skupinah, nenehno narašča. Poli-cija opozarja, da s tem narašča tudi razpoloženje med njimi za nasilna dejanja. Nastaja vprašanje, čigavi otroci so to? Ali so potomci nekaterih nepoboljšljivih, učenci okorelih nacistov ali morda samo »stezosledci« napačne smeri, ki ne vedo, kam jih pelje njihova pot in kaj počenjajo na pohodu do tja? Vprašanje je, ali ti mladi ljudje ne štejejo med politično-patološke pripadnike manjšine, s kakršno mora računati vsaka družba, ki ni obremenjena s predsodki in jih ravno še lahko prenaša? Prepričljivega odgovora na to vprašanje v ZR Nemčiji ne poznajo in ga verjetno tudi ne bodo našli.

Vsekakor je treba računati s primesjo zarotništva. Eno od konspirativnih zbira-lišč je pivnica za hamburško železniško postajo, mladi, ki v njej na videz prebirajo

»Deutschen National-Zeitung« pa se imajo za nekakšne »vindiške mladince«. Organizacijo »Wiking-Jugend« so ustanovili leta 1952. in jo organizacijsko razdelili na »gaue«. Vseh je nekaj tisoč in se prištevajo med »ljudske občine na narodnostni osnovi, med prihodnje vojščake in kamerade«. Predsednik organizacije je 48 letni Wolfgang Nahrath. Njegovo geslo je »Naj živi sever«, pozdrav pa je nekdanji »heil«. Lani poleti je državni tožilec Rebmann poslal pred sodišče 21 pripadnikov »Wiking-Jugend«, kjer so se morali zagovarjati zaradi nedovoljenega nakupovanja orožja, zaradi napadov na vojaška skladišča in na nizozemske vojake. Na območju deželne vlade Schleswing-Holstein so tudi napadli neko banko in odnesli 66 000 mark!

»Vikinški mladinci« se izgovarjajo, da »niso takšni«, temveč da se le združujejo na domačih večerih, kjer se jim lahko pridruži vsakdo.

Vsak se jim res ne more priključiti. To je izkusil reporter Ulrich Völklein. Zavrnilo so ga z utemeljitvijo, »da vohljačev iz redakcij mladinskega tiska res ne rabijo v svojih vrstah«.

Karsten Herschel je pred tremi leti vstopil v »Wiking-Jugend«. Pravi, da je že takoj, ko se je začel učiti ključavničarske obrti, srečal nekega prijatelja, ki ga je povabil s seboj. »Tam mi je bilo všeč«. Všeč mu je bilo življenje v skupini, »tovarištvo in še drugo, kar jih je ločevalo od tipov, ki se zbirajo po disco klubih«. Karstenov oče je bil proti temu, da bi se njegov sin družil s temi ljudmi. »Vedno je godrnjal, da je ravno tako, kakor če bi bil v »Hitlerju-gend«, nakar sem mu odvrnil: kaj potem, nekaj podobnega nam že dolgo manjka, lahko bi bili namreč odločnejši in ne bi nam bilo treba dajati milijonov vsakomur, ki se oglasi pri nas«!

»Čeprav imam samo osnovno šolo, je nadaljeval Karsten, ni to nič posebnega, pri nas smo vsi enaki. Važno je, da brezpogojno ubogaš. Samo pogledjte našo vojsko, Bundeswehr. Prenašati morajo vreče! Saj je še pri komunistih boljše«!

Za Karstena bi morala biti Nemčija vsaj tista iz prastarih časov: v mejah iz leta 1914., toda z »Ostmarko« (Avstrijo) in Sudeti. »Izbojevati si moramo nekdanjo državo, vse tisto, kar so nam vzeli v dveh vojnah.« Kdo so tisti, »ki so vzeli«? Plutokrati v Angliji in Ameriki, Židje in komunisti. »Res je, prostovoljno ne bodo dali nazaj ničesar, prisiliti jih bomo morali«.

Kako si zamišlja to prisilo? Vsi nacionalno čuteči v vseh deželah se morajo povezati, se postaviti po robu in objaviti svoje zahteve. Če ne bodo hoteli, potem jih bo treba postaviti pred zid. Čisto preprosto!« Karsten hoče pri tem sodelovati, za to nalogo se že pripravlja. Prve vaje ima že za seboj. Bil je na dveh poletnih taborjenjih, vmes pa je razdeljeval letake. Razbil je tudi zborovanje — vendar ne sam — nemškega združenja za mir in nemških nasprotnikov vojne.

Težav zaradi svojih političnih nazorov ali zaradi svoje pripadnosti mladim Vikingom, Karsten še ni imel. »Le zakaj? Saj le javno povemo vse tisto, za kar so drugi preveč boječi.« Samo neki strokovni učitelj v šoli je nekoč poskušal vplivati nanj. »Tega ne počenja več, rekel sem mu, naj kar pride, če jih hoče dobiti...«

Nova Hitlerjeva mladina

Olaf Schmidt je star 15 let in včlanjen v »Bund Heimattreuer Jugend«. Ta organizacija deluje od leta 1962. Prepovedali so njene uniforme, vendar se na prepoved ni ozirala, šteje pa menda natančno 1000 članov. Njena naloga je nadaljevati tradicije zloglasne »Hitlerjugend«. Organizacija sodeluje s številnimi desnoradikalnimi skupinami, tudi s tistimi iz Belgije, Danske, Francije, Velike Britanije, Italije in Španije. Njeni častni člani so pesnik iz »SA« časov Herbert Böhme in znani polkovnik letalskih sil, pilot strmoglavcev Stuka Hans-Ulrich Rudel. Svetovni nazor organizacije

Mladi desni radikali v ZR Nemčiji. Pravijo, da je šla Nemčija skozi pekel in da so v tem peklu otrdeli. Že zdaj pretepajo in streljajo — znova z bojno municijo, čeprav za zdaj še ne na ljudi

se kaže v »spoštovanju« znanega »führerprinzipa« in zahtevah o »lebensraum«, življenjskem prostoru za Nemce, iz česar se je razvil tisti »drangnach Osten«, ki so ga nacisti ponavljali ves čas, ko so napredovali na sovjetskem ozemlju. Ne kaže pozabiti tudi na nemški nacionalizem, ki ga vpletajo v svoje organizacijske okvire.

Tako Olaf kot njegov oče sta prepričana, da je že kancler Adenauer začel »razprodajati ZR Nemčijo«. »Rešitev« si obetajo le od »vlade nacionalne koncentracije«, ki je seveda ne bi sestavili po parlamentarni poti. »Šele ko bo Nemcem znova predla res trda, pravi oče, mladi Olaf pa mu prikimava, se bodo začeli ozirati za novim führerjem.« Do tedaj pa se bodo raje predajali »razkošju, odtujevanju in lenarjenju...«.

O zadnjem »führerju« Adolfu Hitlerju, o zgodovini nacionalnega socializma in o storjenih zločinih ve 15 letni Olaf zelo malo. »V šoli se učimo o tretjem rajhu, toda to je vse le propaganda. Na primer, da je Hitler načrtno vodil politiko, zaradi katere je izbruhnila II. svetovna vojna, da je tiraniziral nemško ljudstvo, da so v plinskih celicah pomorili milijone Židov. Vse to sploh ne drži, to so laži, ki so jih na pritisk zmagovitih sil zapisali v naše šolske knjige.

Oče in njegovi (Olafovi) somišljeniki iz BHJ (Bund Heimattreuer Jugend) vedo vse veliko bolje:

Hitler ni hotel vojne. Tako drugo kot prvo svetovno vojno so nam vsilile svetovne finančne sile. Nismo hoteli vojne, zahtevali smo le naše nacionalne pravice, hoteli smo živeti v miru. Nemško ljudstvo še ni nikoli živelo tako svobodno, kakor v času nacizma. Nemci hočemo red. Smo edini narod na svetu, ki hoče imeti resnični red! In tisto z Židi: nobenega niso zadušili s plinom. Nekaj so jih ustrelili, tiste, ki so delali proti nam. Plinske prhe so vgradili zmagovalci po vojni, »da bi

imeli izgovor«. Vse to pripoveduje Olaf tudi svojim kolegom v šoli. Tri od 27 šolarjev je že prepričal. »Drugi so še vedno trmasti. To tudi ni čudno.«

Pinochetov prevrat

Fritz Waldmann študira montanistiko. Star je 23 let in včlanjen v organizacijo »Jungen Nationaldemokraten«. Z dvema somišljenikoma si prizadeva, da bi osnovali nacionalsocialistično visokošolsko skupino. »Občasno dobimo nekaj študentov na svojo stran, toda vedno, ko bi bilo treba ukrepati, tedaj odpovedo!«

»Mladi nacionaldemokrati« so do leta 1967 mladinska organizacija NPD, pri tem pa še bolj desni in še bolj radikalni, kakor njihova stranka — matica. Menda se ponasajo s 3000 člani in simpatizerji. Njihov program: »novi odgovor na nova vprašanja« je dopolnitev »zgodovinskega nacionalnega socializma«, pred katerega intelektualni temelji »kažejo prevzgojiti takšen strah«. V bistvu obsega ta program naslednje zahteve: »proti vsem, ki pripravljajo pot komunizmu, proti sedanjim politikom, za čast naroda, proti finančnemu hlapčevstvu, za pravično podobo človeštva, za zdravo kulturo in zdrav narod in končno: »Nemčija je večja kot pa je ZR Nemčija.«

Fritzev oče je delovni invalid-upokojenec, mati pa se je morala zaposliti, »kajti ta ničvredna država se samo uklanja velekapitalu, namesto da bi delavcem izplačevala odškodnino za polomljene kosti«. Oče je bil član NSDAP, toda »v štirih letih ruskega ujetništva so mu zlomili hrbet«, zato ni bil navdušen, ko je njegov sin s 14 leti vstopil v skrajno ekstremistično mladinsko organizacijo »Jugendbund Adler«. »Kaj hočemo, moj oče nima nobenega življenja več v sebi, toda mi mladi, z nami bo ples drugačen!«

Fritz nima nobene prijateljice, za kaj takšnega nima časa. Njegov hobby je Nemčija. Moti ga »židovski vpliv v znanosti«, motijo ga rdeči, ki prihajajo iz vseh lukenj, ker ni nikogar, ki bi jim rekel — samo do tukaj in nič dlje. Rdeči so povsod, kamor človek pogleda. Toda, kaj bi drugega pričakovali potem, ko so »sozis« leta 1969 s prevratom prišli na oblast.

»Vedeti je treba, je modroval 23 letni Fritz Waldmann, da nas nobena stvar ne more več presenetiti. Po vojni smo šli Nemci skozi pekel in pri tem otrdeli. Polnih 34 let smo živeli pod pritiskom, izžemali so nas in varali. Tega nemški delavci in nemški kmetje ter vsi pošteni Nemci ne bodo mogli več dolgo prenašati. Tedaj bomo nastopili mi in svetu se bodo odprle oči. Tedaj bo konec s tistimi, ki so krivi zaradi vojne, konec bo večnega plačevanja, konec bo rdeče fronte v Bonnu. Tedaj bomo mi krojili pravico.«

Kdaj bo to in komu jo bodo krojili? »To ne bo več dolgo trajalo, za kaj takšnega ne rabimo nobene večine, stike, ki jih potrebujemo, smo že vzpostavili.« Torej prevrat po Pinochetovem modelu? »Boste že videli!«, odgovarjajo mladi neonacisti.

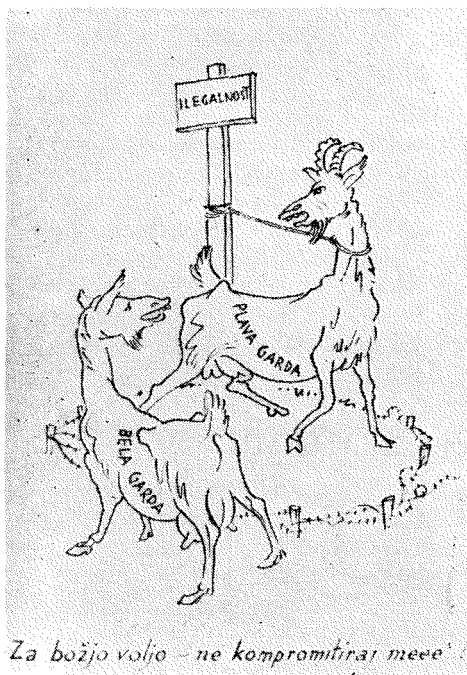
Iztok Durjava

Nikolaj Pirnat — umetnik in revolucionar

Nikolaj Pirnat: Avtoportret s pletenko, svinčnik

Ob letošnjem oživljanju spomina na pomembnega slovenskega umetnika, slikarja in kiparja Nikolaja Pirnata (lansko leto je preteklo 30 let od njegove smrti), bomo spregovorili v našem sestavku o tistem delu njegovega obsežnega opusa, ki je povezan z našim narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo. Ker je okvirna evidenca njegovega opusa iz let 1941—1945 že narejena,¹ bi se tokrat pomudili ob tistih njegovih delih, ki jih navadno izpuščamo pri globalnih pregledih medvojnega opusa. V mislih imamo Pirnatov prispevek k propagandni dejavnosti med narodno-osvobodilnim bojem, kjer je opravljal kot vodja slikarske sekcije Glavnega štaba NOV in POS tudi pomembne organizacijske naloge. To seveda ne pomeni, da ta umetnikov prispevek ločujemo od ostalega medvojnega opusa, saj je z njim formalno in vsebinsko povezan.

»Za božjo voljo — ne kompromitiraj mé-é!«

»Končno so me spravili pod streho! (le-tak) ciklostil, papir

To področje umetnikovega delovanja smo poskušali izpostaviti predvsem zato, ker smo želeli opozoriti na njegovo izjemno sposobnost likovne realizacije v določenem času aktualnih političnih idej, kar je bilo za slikano propagando zelo pomembno. S propagandnimi nalogami za potrebe narodnoosvobodilnega boja se je Pirnat spoprijel že pred odhodom v partizane. O tem priča njegovo sodelovanje pri brošuri V Kristusovem imenu, ki jo je Okrožna tehnika KPS izdala avgusta 1943 v Ljubljani. Pirnat je v njej priobčil dve karikaturi z naslovoma Ne kompromitiraj mee! in Sveženj se je razdrl. V prvi karikaturi je Pirnat označil bistvo političnih spletk slovenske kontrarevolucije pred njenim bližnjim zlomom po kapitulaciji Italije, v drugi pa razkril njeno suženjsko odvisnost od okupatorja.

Umetnik je v partizanih svoje delo razvijal naprej in njegovi propagandni izdelki so postali kar nedoseženi vzor. Od tod tudi številne izpeljave njegovih motivov, ki so jih v tehnikah izdelovali partizanski likovni samouki.

Če se omejimo na Pirnatove letake, jih lahko razdelimo predvsem v tri vsebinske sklope. V prvega sodijo tisti, ki nadaljujejo v letu 1943 začeto temo narodne izdaje. Ti, večinoma ciklostilni letaki, ki obsojajo sedaj že pod domobranskim grbom nastopajočo slovensko kontrarevolucijo, so dopolnjeni še z umetnikovimi satiričnimi verzi, ki osmišljajo naslikane prizore.

Pirnat v njih s sliko in besedo smeši domobransko pajdašenje z Nemci in opozarja na zaslužen plačilo, ki ga bodo zaradi tega prejeli. Če pomislimo na vojaško in politično ofenzivo slovenskega domobranstva leta 1944, potem se tudi zavedamo pomena teh Pirnatovih letakov in njihove aktualnosti.

Poklapan domobranec v ljubljanski kasarni (letak) ciklostil

Precej letakov je namenjeno tudi nemškemu okupatorju. V teh večkrat nastopa voditelj nemške države, ki ga ob partizanskih in zavezniških ofenzivah pestijo resne težave (letaka: Končno so me spravili pod streho kot aluzija na zavezniško bombardiranje Nemčije in Elastična obramba kot parafraza novega nemškega taktičnega načela).

Slovensko domobranstvo, 1945, oziroma mapa Krvava bratovščina, linorez

Seveda pa je Pirnatu nastalo tudi precej letakov, ki so poveličevali boj in njegove pridobitve. V teh je umetniku uspelo vzpostaviti sozvočje med idejo in njeno slikovno realizacijo: »Ta umetnik je na nekaterih plakatih, predvsem pa v grafikah, zbranih v mapi »Domovi, ječe, gozdovi«, posrečeno ujel in ocenil trenutek, ko je bilo treba združiti v eni podobi odkrito resnico in potrebo po njenem monumentaliziranju ter ohraniti njeno aktualnost in angažiranost.«²

Pirnatove uspešne medvojne realizacije v slikani propagandi pa lahko bolje razumemo, če poznamo njegovo predvojno ilustratorsko dejavnost, in sicer predvsem tisto, ki je imela politično in socialnokritično ost. Za pravilno vrednotenje Pirnatovega dela pa je potrebno poznati tudi njegovo osebnost, ki se je izoblikovala že v predvojnem času: »Pirnat je bil res oster in je tudi sovražil. Njegove besede in še bolj risbe nam jasno govore o tem. V naši predvojni slovenski sredini se je boril proti vsem tistim nečednim lastnostim, ki sta nam jih vtisnila v zgodovini pomanjkanje samostojne države ter politični in moralni klerikalizem. Toda Pirnat ni gledal na te temne madeže kot na nekaj trajnega. Razum in življenske izkušnje so mu izostrili njegov pogled na svet. Pirnat je videl v njih nekaj zgodovinsko danega in zato spremenljivega.«³

Opombe

¹ Vera Visočnik, Kipar, slikar in grafik Nikolaj Pirnat, Borec, 1970, str. 364–374.

² Jure Mikuž, Uvod v katalog razstave Partizanska grafika in risba, Ljubljana 1975, str. 5.

³ Ljerka Menaše, Nikolaj Pirnat (Slovenski likovni umetniki), Ljubljana 1960, str. 3.

Črtomir Šinkovec

Črna kolona

*Smrt na kapah v sivih capah
črnih srajc se vleče vrsta
iz vasi čez ravno polje,
kakor dolga črna krsta.*

*V črni vrsti dva fantiča,
šestnajstletna partizana,
dva fantiča kot orliča
z rano zoro obsijana.*

*Streli jeknejo v samoti,
kri namoči zemljo sveto.
Češnje v njun spomin ob poti
zacvetijo vsako leto.*

Dušan Željeznov

Drago Vončina: Kronika šolstva med NOB v Beli krajini

Že sam naslov dela, »Kronika šolstva med NOB v Beli krajini«, avtorja Draga Vončine nam zelo nazorno in jasno pove, za kakšno delo gre. Za knjižno obliko kronike, ki pa vendar marsikod v svojem besedilu prerašča ozek okvir naslova kronike in tako postaja zgodovina, sicer parcialna, a vseeno zgodovina nekega, nič manj važnega in pomembnega poglavja v zgodovini našega narodnoosvobodilnega boja, to je poglavja o partizanskem šolstvu.

Partizansko šolstvo je v celoti, zlasti pa še na osvobojenem ozemlju, odigralo edinstveno in izjemno vlogo. Zato nam knjiga Draga Vončine razgrinja jasen in nazoren vpogled v to dejavnost, ki jo je avtor podprl z izredno številnim dokumentarnim gradivom.

Vončina je svoje delo razdelil v tri dele. V prvem delu knjige pod naslovom Skozi trpljenje v svobodo nam najprej prikazuje okupatorjeve predstavnike, njihovo uničevanje belokranjskega šolstva, preganjanje zavednih učencev in učiteljstva, vodstvo OF in KP v uporabi proti grozodejstvu, zapiranju, mučenju, interniranju odraslih, kar je oviralo učence pri pouku, toda jih je tesno povezovalo z narodnoosvobodilnim bojem. Prikazana je dalje organizacija in izvedba pedagoških tečajev, vzgojnopolitičnih tečajev za učiteljstvo in skrb ljudske oblasti za šole in učiteljstvo. Pri tem je treba še poudariti, da so tukaj zbrani podatki zelo koristni za preučevanje takratnega stanja v Beli krajini in niso vsakomur

dostopni, zato je gradivo tega poglavja dragoceno za prikazovanje stanja v posameznih belokranjskih vaseh med vojno.

V drugem delu je naš avtor zajel kroniko posameznih belokranjskih šol, zasedbo in poškodbo šolskih zgradb, ovire pri pouku, trpljenje učencev, učiteljstva in prebivalstva v šolskih okoliših. Kot zaključek drugega dela je še dodan abecedni imenik prosvetnih delavcev v Beli krajini od 1941 do 1945. leta. Prav ti podatki za kroniko osnovnih šol in šolskih okolišev so dragoceni za spoznavanje in vrednotenje razvoja narodnoosvobodilnega gibanja v posameznih šolskih okoliših. Kronika obravnava kar devetintrideset osnovnih šol in je zagotovo dragocen prispevek tudi za širšo kroniko NOB posameznih krajev kot celotne regije, konkretno prav Bele krajine.

Tretji del knjige pa je posvečen srednjemu šolstvu, kar vsekakor priča o izredni organiziranosti in tudi visoki, kvalitetni ravni narodnoosvobodilnega gibanja, ki je na osvobojenem ozemlju v Beli krajini zares polagalo temelje kasnejši slovenski državnosti. Tudi temu poglavju je dodan abecednik imen prosvetnih delavcev na srednjih šolah v Beli krajini med okupacijo do osvoboditve.

Kljub temu, da nosi knjiga, kot smo že omenili na začetku, naslov kronika, je vendar le nekaj več. Avtor je namreč sam kot aktivni prosvetni delavec v Beli krajini med vojno svojemu pisanju dal tudi memoarsko obeležje, kar seveda dviga kvaliteto

dela samega. Zato lahko za to kroniko zapišemo, da pomeni vsekakor lep prispevek k pomembnemu poglavju našega narodno-osvobodilnega boja ter se s tem pridružuje publikacijam, ki zadevajo tudi drugo parti-zansko dejavnost, od denarništva preko go-spodarstva do sanitete in gledališča.

Dušan Željeznov

Pogovori z rabljem

Da prav življenje samo ustvarja najbolj neverjetne in dramatične situacije, ne pa literatura, priča tudi knjiga poljskega avtorja Kazimierza Moczarskega »Pogovori z rabljem«.

Tako je namreč življenjska usoda zahtevala, da sta se za določen in dovolj dolg čas znašla v isti jetniški celici rabelj in njegova žrtev, nemški esesovski general in rabelj Jürgen Stroop in poljski borec Armie Krajowe, naš avtor in znani poljski novinar Kazimierz Moczarski.

In taista življenjska usoda je, dokler tudi na Poljskem ni prišlo do destanilizacije, pripeljala torej v ječo našega avtorja, ki je z nemškim vojnim zločincem Stroopom preživel skupaj polnih devet mesecev. Ko so Kazimierza Moczarskega kasneje vprašali, kako si je mogel brez svinčnika in papirja tako fenomenalno zapomniti vse svoje devetmesečne pogovore z rabljem varšavskega geta, je odgovoril:

»Sodim, da je na to vplivalo več vzrokov. Predvsem je bil bistvenega pomena moj sklep, ki je izvirail iz tega, da bivam v isti celici z vojnima zločincema; tedaj sem si rekel: če sem že z njima in če naj ostanem z njima, tedaj naj ju vsaj spoznam, skušam razumeti, razčleniti njuni osebnosti do zadnjega vlakna. Želel sem do maksimuma izkoristiti ta nenavadno redki, od usode predloženi mi položaj. Poleg tega sem bil takrat v stanju nenavadne, tvegal bi celo izraz fenomenalne koncentracije, ki je izvirala iz mojega posebnega položaja, v napetosti — kot to imenujem, velikih osebnih doživetij. Sicer pa je bil pod vplivom takih doživetij tudi moj sobesednik. Kajti kako to, da je tako malo inteligenten človek kot Stroop, ki se pogosto ni spominjal ničesar od tistega, kar sem ga bil prejšnji dan naučil, na-

Vsekakor je z izdajo te knjige založba »Borec« ustregla ne samo številnim učiteljem in prebivalcem Bele krajine same, temveč tudi vsem, ki jih zanima ta pokrajina, kjer je bilo med NOB središče odpora in kjer so skoraj vsi prebivalci aktivno sodelovali v boju proti okupatorju.

tančno ohranil v spominu poročila iz velike akcije, vtisnjena vanj kot fotografije.«

In kdo je bil sobesednik našega avtorja, esesovski general in vojni zločinec Jürgen Stroop? Njegovo medvojno delovanje se je raztezalo skoraj na vse evropske dežele, ki jih je bil okupiral in pregazil nacizem: od Francije do Ukrajine, od Poljske do Grčije, kjer je bil povzročitelj številnih hudih zločinov proti človeštvu v ZSSR in na Balkanu. Predvsem pa je bil neposredno odgovoren za uničenje varšavskega geta leta 1943, ko je bilo likvidiranih nad 70 000 ljudi.

In tako je nastalo edinstveno zgodovinsko-memoarsko delo, ki se na eni strani bere tekoče in napeto, na drugi strani pa kaže v vsej goloti in pretresljivosti mračno, sociološko in psihološko podobo nacističnega rablja, ki je pojmoval v svoji zaslepljenosti, podrejenosti zločinskim idejam in nasilju ubijanje za poklic, pa naj je šlo pri tem za sistematično uničevanje varšavskega geta ali pa za genocid po drugih podjarmljenih deželah Evrope.

In končno je za pisanje našega avtorja tudi značilno, da skorajda nikjer, na številnih straneh svoje obsežne knjige, ne govori o sebi. Njegova podoba ostaja v senci, kakor da je v resnici samo instrument, ki prenaša sporočilo o življenjepisu in karieri člana esesovske elite — hitlerjevega zločinca Jürgena Stroopa.

Zato so »Pogovori z rabljem« pomemben dokument, in to ne samo z vidika sodobne zgodovinske literature. To je besedilo brez olepšav, fantaziranja in netočnosti. To je ambiciozno besedilo, čigar ambicioznost je upravičena, zakaj napisano je nenavadno domiselno, čeprav je v sodbah zadržano.

»Pogovore z rabljem« je za založbo Borec iz Ljubljane prevedel France Vodnik, knjigo pa je domiselno opremil Matjaž Vipotnik.

Peter Hribar

Partizansko lutkovno gledališče

V jeseni 1943, po zlomu fašizma in po kapitulaciji Italije, je slovensko partizanstvo zaživelo v upanju na gotovo zmago, saj je bil en sovražnik že na tleh, drugi sovražnik, tako smo upali, pa bo klečnil kmalu. Zato so na osvobojenem ozemlju zaživele nove brigade, zaživele so nove ustanove, ki so dopolnjevale in izpopolnjevale tedanje kulturno-prosvetne potrebe partizanskega življenja. V tem času je nastalo tudi partizansko lutkovno gledališče, ki je bilo za tiste čase nedvomno izjemen kulturni dosežek. V kulturno-prosvetni dejavnosti je to gledališče dopolnjevalo vrzeli, ki so nastajale v dejavnosti pravega gledališča.

Alenka Gerlovič, ki je s tem gledališčem sodelovala, je zdaj z vso natančnostjo zbrala vso možno kroniko tega gledališča, ga večkrat preverila, nato pa zaokrožila celotno gradivo v več poglavij in v pregledno knjigo, ki je pred kratkim izšla pri Založbi Borec.

V lutkovnem gledališču je sodeloval tudi Ignac Gregorač, ki je zdaj v spremni besedi h knjigi zapisal: »V tem gledališču so se razen vrhunskega telovadca, gibčnega, raztegljivega klovna in lahkotne baletke, torej lutk, kakršne so nastopale med obema vojnama v Sloveniji na sokolskih lutkovnih odrih, znašli tudi borci za svobodo slovenskega naroda — partizani. Pa tudi zločinski zavojevalci in izdajalci so imeli v njem svoje predstavnike. Nove lutke, v lutke spre-

menjena resničnost: partizan Pavliha in drugi partizani, deček Jurček in kmečko dekle, ki sta se jim pridružila. Na eni strani predstavniki vsega dobrega: svobode, pravice, vzajemnosti, na drugi nemški nacistični esesovec, italijanski fašist in belogardist — skratka predstavniki vsega hudega: pobijanja, ropanja, požiganja.

Ko je lutkovno gledališče zaživelo, Mussolini za nas ni bil več pomemben. Tudi v lutko se ni več prelevil, samo predstavnik fašistične vojske je še spominjal nanj; prevzel je njegovo ime. Toda »Führer nemških nacistov je še vodil svoje strašne uničevalske vojske in moril, plenil in požigal po naši domovini. In mogočni, besnivi, strašni Hitler se je znašel med našimi partizanskimi lutkami.«

Partizansko lutkovno gledališče — knjiga je posvečena pokojnemu kiparju, izdelovalcu partizanskih lutk, Lojzetu Lavriču — je razen uvodne besede Ignaca Gregorača, več poglavij, ki vsestransko osvetljujejo delovanje lutkovnega gledališča. Ta poglavja so obogatena z opisom osebnih doživetij avtorice, ki je bila soustvarjalka lutkovnega gledališča. V čase delovanja gledališča bralca popelje ponatis Jurčka in bogato fotografsko gradivo partizanskega lutkovnega gledališča. Knjiga Alenke Gerlovič, ki jo je opremila Nadja Furlan, je lep prispevek k osvetlitvi tudi tovrstnega partizanskega delovanja.

Peter Hribar

Leta upanja in leta umiranja

Jernej Primožič, avtor te knjige, je bil, ko se je začela okupacija naše domovine, zaposlen v železniških delavnicah v Mariboru. Kmalu so ga nemški okupatorji kot nezanesljivega z drugimi delavci premestili na Dunaj. Tu so, kolikor so mogli, bili povezani z domovino in dogodki doma. Do njih so

prihajale vesti o partizanstvu v Sloveniji, zlasti na Pohorju, kamor sta dva celo pobegnili. Drugi, ki so ostali na Dunaju, so zbirali denar za Osvobodilno fronto. Vmes pa je prišlo izdajstvo in gestapovska policija je vse vrgla v ječo. Najprej so bili zaprti, zaslišani in mučeni v dunajskih ječah, po-

tem pa so bili odvedeni v koncentracijsko taborišče Mauthausen. Tu jih je, v nečloveškem trpljenju in stradanju, nekaj končalo v krematoriju, druge pa, še kolikor toliko zdrave, so odvedli na prisilno delo v tovarno letal Schwehat na Dunaju. Tu so doživeli hudo bombardiranje zavezniškega letalstva, tu je tudi konec Primožičevega pripovedovanja.

Jernej Primožič je svoje spomine pisal po osvoboditvi na Golniku, kjer si je zdravil

tuberkulozo, kot posledico gorja in stradanja v taboriščih. Pisal je, ko je že smrt stala ob njegovi postelji in tudi prekinila pisanje s smrtjo. Toda pripoved je napisana iskreno in resnično. Nikjer ni pretiravanj. Pomembno pa je tudi to, da je avtor opisal prav posebno poglavje o trpljenju naših ljudi. O Mauthausnu še nimamo podrobnejšega opisa, čeprav je bilo v tem taborišču precej Slovencev. Zato ima ta knjiga vrednost kot resnična in pretresljiva povest iz taborišča smrti.

Bibliografija

V oceno smo prejeli

Žarko PETAN: *Nebo na kvadrate*. Medzaložniška zbirka Žepna knjiga. Opremil Cveto Jeraša. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Igor TORKAR: *Deseti bratje*. Potepanje skozi sebe in čas. Opremil Cveto Jeraša. Fotografija Miro Zdovc. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Minka KRVINA: *Breme resnice*. Opremil Alojz Berlec. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Tita KOVAČ: *Najbogatejši Kranjec*. Zgodovinski roman. Opremil Cveto Jeraša. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Marjan KOLAR: *Zvezde in križi*. Opremila Nadja Furlan. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Leopold SUHODOLČAN: *Trenutki in leta*. Opremil Matjaž Vipotnik. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Dušan PIRJEVEC: *Evropski roman*. Uvodno študijo napisal Janko Kos. Opremil Cveto Jeraša. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Vojan RUS: *Izvirna marksistična dialektika* s pogledom na Heglovo in Kantovo filozofijo. Zbirka: Misel in čas. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.

Zgodovina Slovencev. Avtorji: Zdenko Čepič, prof. dr. Ferdo Gestrin, prof. dr. Bogo Grafenauer, Primož Hainz, Marko Ivanič, dr. Janko Jeri, dr. Milica Kacin-Wohinz, prof. dr. Vasilij Melik, prof. dr. Metod Mikuš, dr. Dušan Nečak, dr. Peter Petru, dr. Jože Šorn, Jera Vodusek, Božidar Zakrajšek, dr. Tone Zorn. Sodelavci: dr. Stane Granda, Olga Janša-Zorn, dr. Aleksander Jeločnik, dr. Janko Kos, Jože Krall, prof. Božo Otorepec, dr. Mirko Stiplovšek. Uredila Meta Sluga, oblikoval Cveto Jeraša, tehnično uredil in opremil Kazimir Rapoša. Natisnila ČGP Delo. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1979.